Szabó Szilárd

Az Osztrák–Magyar Monarchia központi katonai és polgári hírszerző és elhárító szervezete 1850–1918

A kötet megjelenését támogatta:

Lektorok:
DR. PARÁDI JÓZSEF
DR. SZAKÁLY SÁNDOR

Borítóterv:
M. SZABÓ MONIKA

Tördelte:
MADARÁSZ GYÖRGY

ISBN 978 963 318 784 5

Kiadta: a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
www.dupress.hu
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi
A nyomdai munkálatokat
a Debreceni Egyetem sokszorosítóüzeme végezte 2019-ben

Tartalomjegyzék

Előszó 7

I. AZ EVIDENZBUREAU • 11

1. Források 13
2. Historiográfia 19
3. Az Evidenzbureau megszervezése 27
4. Az Evidenzbureau jogállása 33
5. Az Evidenzbureau hatásköre 37
6. Az Evidenzbureau tehermentesítése I.: a konzulátusok igénybevétele a katonai hírszerzés céljaira 55
7. Az Evidenzbureau tehermentesítése II.: a kémelhárítás helyi intézményrendszerének és szervezetének kiépítése 65
8. Az Evidenzbureau szervezete 83
9. Az Evidenzbureau létszáma és költségvetése 99
10. A Nachrichtenabteilung des Armeeoberkommandos 1914–1918 121
11. Kitekintés: Az Abteilung IIIb szervezete 127

II. A KRIEGSÜBERWACHUNGSAMT • 135

III. AZ INFORMATIONSBUREAU • 149

12. A közös Külügyminisztérium polgári hírszerző szolgálatának átszervezése a kiegyezés után 151
13. Az Informationsbureau végleges kialakulása és szervezeti változásai 157
14. Az Informationsbureau hatásköre 169

IV. A KÖZÖS KÜLÜGYMINISZTÉRIUM REJTJEL- ÉS KÓDFEJTŐ OSZTÁLYA • 175

ZUSAMMENFASSUNG • 181

FÜGGELÉK • 189

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK • 229

1. Levéltári források 229
2. Kiadott források 232
3. Feldolgozások 234
   3/a Könyvek 234
   3/b Cikkek, tanulmányok 238
   3/c Disszertációk 242
4. Internetes források 242

Előszó

Könyvemben az osztrák–magyar katonai és polgári hírszerzés és elhárítás központi szervezetének történetét igyekszem megvizsgálni intézmény- és hivataltörténeti szempontok alapján. A tárgyalt korszak nagyjából lefedi az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának időszakát, mivel a katonai hírszerzés intézménytörténetét 1850-től, az Evidenzbureau létrehozásától kezdve vizsgálom, míg a Császári Ház és a Külügyek Császári és Királyi Minisztériuma (1895. október 4-től a Császári és Királyi Ház és a Külügyek Császári és Királyi Minisztériuma) Hírszerző Irodájának, az Informationsbureau-nak a történetét a kiegyezéstől kezdem.[1]

Munkám kifejezetten a vizsgált intézmények jogállását, szervezetét, működését, költségvetését és személyi állományát érinti, tehát a kutatás nem terjedt ki az „ügyek" vizsgálatára – így aki esetleg arra számítana, hogy nagy leleplezésekről, az Osztrák-Magyar Monarchia vagy az első világháború nagy kémügyeit,

[1] MATSCH, Erwin, Der auswärtige Dienst von Österreich (-Ungarn) 1720–1920, Hermann Böhlaus Nachf. Wien–Köln–Graz, 1986. 83. p. RUMPLER, Helmut, Die rechtlich – organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Aussenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen, Band VI/1. herausgegeben von Adam WANDRUSZKA und Peter URBANITSCH, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1989. 38. p. A továbbiakban a közös Külügyminisztérium megnevezést használom.

eddig fel nem tárt titkait felfedő titkosszolgálati történetekről fog olvasni, az minden bizonnyal csalódni fog. Már a kezdet kezdetén, amikor elhatároztam, hogy a Monarchia hírszerző (felderítő) és elhárító szervezetéről fogok kutatni, tudtam, hogy nem nagy titkokról, világraszóló leleplezésekről akarok és fogok írni.

Történészként, jogtörténészként elsősorban maga az intézmény érdekelt: az a szervezett közeg, intézményrendszer, amely egy nagyhatalom katonai és polgári/politikai hírszerző szolgálatát képezte, amely meghatározott szabályok, normák között ellátta többnyire legális forrásokból származó információkkal az Osztrák–Magyar Monarchia katonai és polgári vezetését. Úgy vélem, ez legalább olyan érdekes, mint a nagy leleplezések. A források egyébként rendelkezésre állnak, aki leleplezések kutatására vágyik, az nyugodtan belevághat.

Könyvemet hiánypótlónak szánom, mivel az Osztrák–Magyar Monarchia központi katonai és polgári/politikai hírszerző szervezetének története meglehetősen ismeretlen, a témára vonatkozó átfogó munka még nem jelent meg magyar nyelven. Ezt a hiányosságot igyekszem a magam szerény eszközeivel pótolni – legalábbis, ami a téma intézménytörténeti aspektusát illeti. A bécsi levéltári kutatásaimhoz a bécsi Collegium Hungaricum 2012. és 2015. évi ösztöndíjai nyújtottak fontos, elengedhetetlen támogatást, amiért itt is hálás köszönetet mondok.

Könyvem négy részből és azon belül tizennégy fejezetből, a Függelékből és egy német nyelvű összefoglalásból áll. A négy rész közül kettő a katonai és a polgári (politikai) hírszerzés és elhárítás központi szervezetének kialakulását, felépítését, hatáskörét, valamint a létszámra és költségvetésre vonatkozó adatokat vizsgálja és elemzi, míg a másik kettő a Kriegsüberwachungsamttal és a közös Külügyminisztérium rejtjel- és kódfejtő szolgálatával foglalkozik. A könyv szerkezetét némileg megbontja, hogy kitekintés gyanánt röviden foglalkozom a császári német haderő vezérkarának felderítő- és elhárító szolgálatával, az Abteilung IIIb-vel. Mivel az erre vonatkozó német katonai levéltári forrásokat sajnos nem volt lehetőségem kutatni, ezért az ott közölt adatok szinte kizárólag feldolgozásokból származnak.

A Függelékben igyekeztem a katonai és polgári/politikai hírszerző és elhárító szolgálatra vonatkozó nézetem szerint legfontosabb adatokat és levéltári forrásszemelvényeket eredeti német nyelven, illetőleg – a könnyebb érthetőség kedvéért – a magyar nyelvű fordításokkal együtt feltüntetni.

Reményeim szerint munkámmal sikerül hozzájárulnom egy Magyarországon kevéssé ismert, kevéssé kutatott téma alaposabb megismeréséhez, a közös, osztrák–magyar múlt egy kevésbé ismert szeletének a feltárásához és a magyar rendvédelem-történet egy, talán kevésbé ismert fejezetének a bemutatásához is. Ezúton szeretnék köszönetet mondani könyvem lektorainak, Dr. Parádi Józsefnek és Dr. habil. Szakály Sándornak hasznos észrevételeikért, tanácsaikért és javaslataikért.

I.
AZ EVIDENZBUREAU

1.
Források

Az Evidenzbureau (Nyilvántartó Iroda, a továbbiakban: Iroda) volt az osztrák–(magyar) katonai hírszerzés és elhárítás központi irodája 1850 és 1918 között. Az Iroda története, szervezete, felépítése, működése, hatásköre a magyar (had)történeti, illetve rendvédelem-történeti szakirodalomban egyáltalán nem közismert, ezért is érdemes történetét a rendelkezésre álló források alapján behatóan feltárni és megvizsgálni.[2] Munkám során igyekeztem minden, a kutatás szempontjából releváns elsődleges és másodlagos forrást felkutatni, összegyűjteni és egymással összevetni.

Így a kutatás kiterjedt a levéltári források feltárására, valamint a szakirodalom összegyűjtésére és feldolgozására. Utóbbi esetében a forrásanyag természetéből adódóan leginkább könyvtári kutatást végeztem. Mivel katonai intézményről van szó, természetes, hogy elsősorban az Osztrák Állami Levéltár (Österreichisches Staatsarchiv) Hadilevéltárában (Kriegsarchiv, a továbbiakban: KA) folytattam kutatásokat.[3] Ami az Iroda levéltári forrásait illeti,

[2] Verena Moritz szerint a katonai titkosszolgálatok I. világháborút megelőző működésének eddig egyáltalán nem szenteltek különösebb figyelmet. Moritz, Verena, Néhány gondolat a katonai titkosszolgálatok I. világháború előtti működéséről, Történelmi Szemle LXI. 2014. 2. szám, 307. p.

[3] A könyvtári kutatásokat a bécsi Österreichische Nationalbibliothek (Osztrák Nemzeti Könyvtár) és a Bibliothek des Kriegsarchivs (a Hadilevéltár Könyvtára) anyagaiban végeztem.

arra vonatkozóan idézhetjük a kiváló osztrák történész, Verena Moritz megállapítását, aki szerint *„...a k. u. k. haderő titkosszolgálatának fellelhető anyagai [...] rendkívüli hiányosságukkal nehezítik meg a történész feltáró munkáját"*.[4] A levéltári iratanyagok hiányosságának egyik legfontosabb, alapvető oka azok első világháború végén történő tudatos megsemmisítése.[5]

A KA Irodára vonatkozó forrásai többfélék. Talán meglepőnek tűnhet, de a legfontosabb forrásanyagokat az Iroda egykori vezetői, illetve munkatársai által hátrahagyott hagyatékok jelentik. Ezek közül a legtartalmasabb Maximilian Ronge (1874–1953) vezérőrnagy hagyatéka.[6] A hagyaték több részből áll, egyrészt az Iroda történetét tartalmazó összeállításból *(„Geschichte des Evidenzbureaus des Generalstabes")*, azon belül egy, az Iroda számára 1876-ban kibocsátott szolgálati szabályzatból *(„Dienst-Instruction für das Evidenzbureau")*, továbbá egy 1899-ben, az Iroda által kiadott, az idegen haderőkről szóló anyagok osztályozási szempontjait tartalmazó előírásból *(„Gliederung des Stoffes im Evidenz-Mémoire")*, valamint egy, az Iroda szervezeti felépítéséről és az Iroda különböző egységei vezetőinek feladat- és hatáskörét tartalmazó, 1917. október 19-i dátummal ellátott kivonatból *(„Ressorteinteilung")*, illetőleg egy, az Iroda mindenkori főnökeinek legfontosabb adatait tartalmazó listából *(„Chefs des Evidenzbureaus des Generalstabes 1850–1919")*.

A hagyaték másik része az Iroda 1914–1919 közötti történetét dolgozza fel, amikor is az Iroda – legalábbis annak túlnyomó része – az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje Hadsereg-főparancsnokságának hírszerző részlegét alkotta (Nachrichtenabteilung des Armeeoberkommandos).[7] A hagyaték ezen része tartalmaz egy, a Nachrichtenabteilung (a továbbiakban: Nabt) 1914–1918 közötti történetét feldolgozó írást *(„Nachrichtenabteilung des Armeeoberkommandos im Weltkrieg 1914-1918")*, két, 1917-ből származó dokumentumot a Nabt felépítéséről és az egyes alegységek vezetőinek feladat- és hatásköréről *(„Nachrichtenabteilung im Standorte des AOK 7000/1917"*, ill. *„NA Nr. 8900 von 1917")*, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia mindazon katonai és civil hatóságainak felsorolását, amelyek 1918. június 1-i időponttal bezárólag kémelhárító tevékenységet folytattak *(„Eine Übersicht über die in erster Linie für den Spionageabwehrdienst in Betracht kommenden militärischen und zivilen Stellen")*.

[4] Moritz, 2014, 308. p.

[5] Moritz, 2014, 308. p.

[6] KA Nachlässe und Sammlungen Nachlaß Ronge B. u. C. /126. Maximilian Ronge 1874. november 9-én született Bécsben. 1896-ban avatták hadnaggyá, 1903-ban már százados. 1907-től az Iroda egyik csoportja, a Kundschaftsgruppe (felderítő csoport) vezetője 1912-től őrnagyi, 1914-től alezredesi rendfokozatban. 1917-től az Nachrichtenabteilung des Armeeoberkommandos (az Osztrák-Magyar Monarchia hadereje Hadsereg-Főparancsnokságának hírszerző részlege) főnöke, ezredes. 1924-ben vezérőrnagy (az információ Gerhard Jagschitz professzor személyes közlése, amit ezúton is hálásan köszönök). 1934-38 között Ausztriában a Generaldirektion für die öffentliche Sicherheit (Közbiztonsági Főigazgatóság) szervezetén belül az Evidenzbüro vezetője. Ausztria német megszállása után 5 hónapig Bécsben, Dachauban, majd Münchenben tartják fogva. Szabadon engedik, 1953. szeptember 10-én hunyt el Bécsben.

[7] Az osztrák–magyar haderő első világháború alatti magasabb parancsnokságai. A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai iratok levéltári segédlete, Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok, sorozatszerkesztő dr. Szijj Jolán, Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2001, 8. p.

Szintén fontos forrás August Urbański von Ostrymiecz (1866–1950) altábornagy (Feldmarschalleutnant) hagyatéka.[8] Az Iroda története szempontjából a hagyatékban található írások közül kettőnek van jelentősége: a Nr. 1. jelzésű írásnak, amely a rejtjel- és kódfejtő részleg létrehozását mutatja be (*„Wie unsere Chiffren-Gruppen entstand")*, illetve a Nr. 4. jelzésűnek, amely Urbański élettörténetét mutatja be *(„Das Tornisterkind. Lebenserinnerungen des Feldmarschalleutnant von Urbański")*.[9] Kevésbé jelentős az Iroda története szempontjából Oskar Freiherr Wolf-Schneider von Arno ezredes és Rudolf Kiszling vezérőrnagy hagyatéka.[10]

[8] KA Nachlässe und Sammlungen Nachlaß Urbański B/58. August Urbański von Ostrymiecz 1866. augusztus 8-án született a dalmáciai Raguza városában. 1885-ben avatták hadnaggyá, 1890–92 között Bécsben végezte a Hadiiskolát (Kriegsschule). 1907-ben alezredes, 1908–1909-ben a macedóniai Üszkübben (Szkopje) teljesített szolgálatot a nemzetközi rendfenntartó erők kötelékében. 1909 és 1914 között az Evidenzbureau főnöke, 1910. május 1-től ezredes, 1914. augusztus 1-től vezérőrnagy, 1917-ben altábornagy. 1914 és 1918 között frontszolgálatot teljesített a keleti fronton. 1919. január 1-én nyugállományba vonult. 1950. március 15-én hunyt el az ausztriai Thal bei Graz városában.

[9] Meg kell jegyezni, hogy Urbański élettörténete több változatban is fellelhető a hagyatékban. Az egyik írás, amelyet feltételezhetően még maga Urbański állított össze (bár erre vonatkozóan nincs kétséget kizáró bizonyíték), a 114–206. oldalakon foglalkozik a szerzőnek az Iroda élén eltöltött időszakával, míg egy 1950-ben az egykori beosztott munkatárs, Gustav von Hubka ezredes által összeállított változat ezt az időszakot a 65–94. oldalakon tárgyalja. A Hubka által összeállított változatból – érthető okokból – kimaradtak a korábbi változatban még meglévő utalások a szabadkőműves mozgalomra, illetve a zsidóság világméretű összeesküvésére.

[10] KA Nachlässe und Sammlungen Nachlaß Wolf-Schneider B/197/6/VII., illetve Nachlaß Rudolf Kiszling B 800 Nr. 124. Kiszling 1938 júliusa és 1945 májusa között a KA igazgatója volt, ami akkoriban, Ausztria Németországhoz csatolása után, mint Heeresarchiv Wien a német katonai levéltár részlegeként működött. Gedenkrede anlässlich des Begräbnisses von Generalstaatsarchivar

A KA levéltári forrásainak másik kategóriáját a hivatalos dokumentumok képezik. A legfontosabb ezek közül az *„Evidenzbureau des Generalstabes 1851–1913"* jelzetű forrásanyag.[11] Ez – többek között – 1850–1866 között az Iroda számára kibocsátott különféle szolgálati és ügykezelési előírásokat, szervezeti és hatásköri szabályokat tartalmaz. Találunk az Irodára vonatkozó dokumentumokat az Armeeoberkommando (az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének Hadsereg-főparancsnoksága, a továbbiakban: AOK),[12] valamint az 1867-től közös Hadügyminisztérium elnöki osztályának iratai között is.[13] A KA mellett kutatásokat végeztem a Házi, Udvari és Állami Levéltárban (Haus-, Hof-, und Staatsarchiv) is, mivel az Iroda költségvetésének jelentős része a közös Külügyminisztérium Hírszerző Irodájának (Informationsbureau) költségvetéséből származott.

A haderő szervezetére és igazgatására vonatkozó legfontosabb szabályzatok nyomtatásban is megjelentek.[14] Ezenkívül külön

i.R. Professor Rudolf Kiszling, http://www.peball.at/kurt/vortraege/vortraege_kiszling.htm.

[11] KA Evidenzbureau des Generalstabes 1851–1913. Geschäftsbücher, Akten.

[12] KA AOK Evidenzbüro. A szakirodalomban az Evidenz*bureau* és az Evidenz*büro* formát is használják.

[13] KA KM Präsidialbüro (röviden Präs).

[14] Die Organisation und Militär-Administration der k. k. Armee, Erstes Heft, Kövess Arnold von Aszod und Harkaly (zusammengestellt), Seither, Wien, 1862. Die Organisation und Militär-Administration der k. k. Armee, zusammengestellt von Arnold Kövess von Aszod und Harkaly, Supplement-Heft für das Jahr 1864, Seither, Wien, 1865.

a közös haderő Vezérkarára vonatkozó legalapvetőbb szervezeti szabályzatokat, előírásokat is megjelentették, így a vezérkar főnöke hatáskörére, valamint a Vezérkar szervezetére, felépítésére vonatkozó alapvető előírásokat is.[15]

[15] Organische Bestimmungen für das Heerwesen, betreffend den Generalstab vom Jahre 1875. Druck und Verlag der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1875. Organische Bestimmungen für den Generalstab vom Jahre 1883, Druck und Verlag der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1885. Organische Bestimmungen für den Generalstab, aus der k. u. k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1913.

2. Historiográfia

A levéltári források mellett a kutatás természetesen a szakirodalom feldolgozására is kiterjedt. Az Evidenzbureau történetére vonatkozó szakirodalom rendkívül csekély, különösen akkor, ha nem számítjuk ide a visszaemlékezéseket. Általánosságban elmondható, hogy a szakirodalom gyakorlatilag Ronge és Urbański hagyatékára támaszkodik, illetve Ronge 1930-ban megjelent művére.[16] Tulajdonképpen az első szakirodalomnak tekinthető írás, amely legalább érintőlegesen foglalkozott az Iroda tevékenységével, az Franz Graf Conrad von Hötzendorf császári és királyi tábornagy (Feldmarschall), az osztrák–magyar közös haderő egykori vezérkari főnöke visszaemlékezését tartalmazó könyvsorozat első kötete.[17]

[16] RONGE, Max, Kriegs- und Industriespionage. Zwölf Jahre Kundschaftsdienst, Amalthea-Verlag, Zürich–Leipzig–Wien, 1930. A könyvről Urbański írt egy rövid ismertetőt. URBAŃSKI, August von Ostrymiecz, Das Evidenzbureau des k. u. k. Generalstabes. Ein Kommentar zu Generalmajor Max Ronge's Werk „Kriegs- und Industriespionage", Militärwissenschaftliche Mitteilungen, 1930, 886–901. pp.

[17] CONRAD, Feldmarschall, Aus meiner Dienstzeit 1906–1918. Erster Band: Die Zeit der Annexionskrise, Rikola Verlag, Wien/Berlin/Leipzig/München, 1921, 449–451. pp.

Nagyon röviden és inkább a hírszerzési-elhárítási módszerekre kitérve foglalkozott az Iroda tevékenységével Wilhelm Oberhöfler.[18]

Ronge könyve az első, amely komoly terjedelemben és meglehetős alapossággal tárgyalta az Iroda megszervezését, kezdeti időszakát, hatáskörének bővülését, illetve átalakulását. Érthető módon különös figyelmet fordít saját tevékenységének bemutatására. Ezt követően az első jelentős munka, amely viszonylag részletesen és elsősorban a közös Hadügyminisztérium levéltári forrásanyagára támaszkodva foglalkozott az Irodával, Walter Wagner kétkötetes, az osztrák–(magyar) Hadügyminisztérium történetét 1888-ig feldolgozó könyve.[19] 1966-ban jelent meg Oskar Regele osztrák–(magyar) vezérkari főnököket bemutató könyve, amelyben röviden és némileg pontatlanul foglalkozott az Iroda kialakulásával és működésével.[20]

A múlt század hatvanas-hetvenes éveiben Josef Reifberger vezérkari disszertációjában, illetve egy abból készült rövid tanulmányban foglalkozott az Iroda történetével, leginkább Ronge és Regele könyveire támaszkodva.[21] Az első átfogó, az osztrák–

[18] Oberhöfler, Wilhelm, K. u. k. Evidenzbüro, Vorsicht! Feind hört mit! Herausgegeben von Grote, Hans Henning Freiherr von, Neufeld & Genius Verlag, Berlin, 1930, 90–114. pp.

[19] Wagner, Walter, Geschichte des k. k. Kriegsministerium, Band I. 1848–1866, Verlag Böhlau, Graz–Wien–Köln, 1966, Band II. 1866–1888, Hermann Böhlau' s Nachf. Wien–Köln–Graz, 1971.

[20] Regele, Oskar, Generalsatbchefs aus vier Jahrhunderten, Verlag Herold, Wien, 1966. Érdekességképpen megemlíthetjük, hogy Regele a két világháború között katonai attaséként tevékenykedett Budapesten, majd 1955-ben ideiglenesen az osztrák állami levéltár igazgatója volt. http://www.oesta.gv.at/site/4973/default.aspx#a7.

[21] Reifberger, Josef, Die historische Entwicklung des österr. militärischen Nachrichtendienstes, Prüfungsarbeit am Generalstabskurs des Österreichischen

(magyar) katonai hírszerzés és elhárítás történetét feldolgozó mű, míg a másik kifejezetten a dualizmus időszakával foglalkozott. Az Osztrák Tudományos Akadémia gondozásában a Habsburgok birodalmáról megjelent hatalmas összefoglaló munka fegyveres erőről szóló V. kötete leginkább Wagner könyvére és Wolf-Schneider hagyatékára támaszkodva tárgyalta az Iroda történetét.[22]

A kilencvenes években egy minimális terjedelmű ismeretterjesztő íráson kívül csak Albert Pethö könyve foglalkozott kifejezetten az osztrák–magyar katonai hírszerzés és elhárítás történetével.[23] Pethö alapvetően Ronge és Urbański hagyatékát, Ronge könyvét, valamint Reifberger írásait vette alapul és használta forrásként. Született még egy egyetemi szakdolgozat, amely témaválasztásában érintette az Iroda történetét.[24] Ez annyiban különbözik a korábbi munkáktól, hogy kifejezetten alkotmányjogi szempontból vizsgálta a katonai hírszerzés és elhárítás történetét, vagyis

Bundesheeres, Bundesministerium für Landesverteidigung, Wien, 1969, illetve Reifberger, Josef, Die Entwicklung des militärischen Nachrichtenwesens in der k. u. k. Armee, Österreichische Militärische Zeitschrift, 3/1976, 213–223. pp.

[22] Szándékosan használom a „Habsburgok birodalma" kifejezést a „Habsburg birodalom" helyett, mert még véletlenül sem szeretném azt a látszatot kelteni, hogy létezett volna egy alkotmányjogi, közjogi értelemben vett, a Szent Korona országait is magába foglaló egységes birodalom. Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band V Die bewaffnete Macht, herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1987.

[23] Kropac, Bertram, Das k. u. k. Evidenzbureau, Internationales Waffen-Magazin, 3/1994, 150–154. pp. Pethö, Albert, Agenten für den Doppeladler. Österreich-Ungarns Geheimer Dienst im Weltkrieg, Leopold Stocker Verlag, Graz–Stuttgart, 1998.

[24] Schätz, Angelika Maria, Nachrichtendienste in der österreichischen Rechtsentwicklung, Univ. Diss. Wien, 1999.

hogy mikor és mennyiben érvényesültek az adott korszak alkotmányos kritériumai a katonai titkosszolgálatok vonatkozásában.

Egészen más szempontból vizsgálta a katonai hírszerzés tevékenységét Günther Kronenbitter.[25] Könyvében arra kereste a választ, vajon mennyiben befolyásolta a Monarchia külpolitikájának hatékony érvényesítését a Vezérkar és a közös Külügyminisztérium viszonya, mennyiben osztották meg egymással az információkat, vagyis milyen volt a kommunikáció közöttük, és ez hogyan hatott a Monarchia diplomáciai érdekeinek védelmére, érvényesítésére. Értékelésében érződik némi elmarasztalás a közös Had- és Külügyminisztérium felé, és általában elfogadja a Vezérkarnak a katonai hírszerzés szervezeti hiányosságaira és főleg elégtelen költségvetésére vonatkozó érvelését.[26] Az osztrák Vezérkar történetét nagy terjedelemben feldolgozó egyik legfrissebb német nyelvű munka Hubert Zeinar könyve, amely rövid áttekintő összefoglalást ad az Iroda történetéről.[27] Végül meg kell említeni az Iroda utolsó főnökéről, Maximilian Ronge vezérőrnagy életéről készült könyvet, amely nagyrészt Ronge hagyatékán és könyvén alapuló beszámolót nyújt az Iroda történetéről.[28]

Ami az Iroda történetével kapcsolatos magyar nyelvű irodalmat illeti, Pokorny Hermann nyugállományú vezérezredes visszaemlékezése tartalmaz némi információt az Irodáról, azonban a hangsúly ebben a műben is Pokorny életének eseményein van, és csak érintőlegesen ír az Iroda felépítéséről, szervezetéről.[29] Zachar József Alfred Redl ezredes esetéről készült könyve tesz ugyan említést az Irodáról, de mélyebben nem foglalkozik vele.[30] Az utóbbi években viszont örvendetes módon több tudományos jellegű tanulmány is foglalkozott az Iroda történetével, elsősorban a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság jóvoltából.[31] Sőt 2014-től már elsődleges, levéltá-

[25] Kronenbitter, Günther, „Krieg im Frieden". Die Führung der k. u. k. Armee und die Großmachtpolitik Österreich-Ungarns 1906–1914, Oldenbourg, München, 2003.

[26] Kronenbitter, 2003, 234., ill. 244. pp.

[27] Zeinar, Hubert, Geschichte des österreichischen Generalstabes, Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 2006.

[28] Moritz, Verena, Leidinger, Hannes, Jagschitz, Gerhard, Im Zentrum der Macht. Die vielen Gesichter des Geheimdienstchefs Maximilian Ronge, Residenz Verlag, St. Pölten–Salzburg, 2007.

[29] Pokorny Hermann, Emlékeim. A láthatatlan hírszerző, Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2000.

[30] Zachar József, Áruló vagy áldozat? Heraldika Kiadó, Budapest, 2005.

[31] E könyv szerzőjének a témában megjelent írásai: Redl emberei – Evidenzbureau: az osztrák–magyar katonai titkosszolgálat 1850 és 1919 között, Kommentár, 2013/2, 34-44. p. Oskar Hranilović von Czvetassin (1867–1933) The South Slav Journal, Volume 32 No. 1–2 (123–124) Spring 2013 (New Series) ISSN 0141-6146, 17–23. pp. Egy horvát az osztrák–magyar Monarchia katonai titkosszolgálata élén: Oskar Hranilovic von Czvetassin (1867–1933) katonai pályafutása, Rendvédelem-történeti Hírlevél, XXIV–XXV. évfolyam (2015) 47–48–49–50. szám, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 275–280. pp. Az Evidenzbüro. Az Osztrák–Magyar Monarchia felderítő szervezete 1850–1919, Rendvédelem-történeti Füzetek, XXV. évfolyam, (2015) 43–44–45–46. szám, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 127–170. pp. Az Informationsbureau. A császári és királyi közös külügyminisztérium polgári hírszerző szolgálatának átszervezése a Kiegyezés után. Aetas, 2016/4. 135–144. pp. Az Evidenzbüro és az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztériumának kapcsolata, Rendvédelem-történeti Hírlevél, XXVI. évfolyam (2016) 51–52. szám, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 174–180. pp. Hírszerzés és elhárítás: az osztrák–magyar katonai titkosszolgálat az első világháborúban, Az első világháború információtörténetéhez. Szerkesztette Z. Karvalics László, Információ és Társadalom 5. sorozatszerkesztő Rab Árpád, Gondolat – INFONIA – Óbudai Egyetem Digitális Kultúra és Humán Techno-

ri forráskiadás is segíti a témával foglalkozó kutatók munkáját, mivel ebben az évben jelent meg az 1872-ben kiadott „*Anleitung zum Kundschaftsdienste*" eredeti, német nyelvű szövege, illetve annak magyar nyelvű fordítása (1872 Felderítő-szolgálati

lógia Tudásközpontja, Budapest, 2016, 101–126. pp. Az osztrák–magyar katonai titkosszolgálat tehermentesítése: a kémelhárítás helyi intézmény-rendszerének és szervezetének a kiépítése, Ünnepi parergák Ernyes Mihály 65. születésnapja tiszteletére, szerkesztette Parádi József, Salutem 3., sorozatszerkesztő Parádi József, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 2016, 115–132. pp. Az osztrák–magyar katonai titkosszolgálat szervezeti és hatásköri változásai az I. világháború idején, Rendvédelem-történeti Füzetek, XXVII. évfolyam (2018) 55. szám, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 87–94. pp.

A témával foglalkozó tudományos írások elsősorban a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság folyóirataiban, gyűjteményes köteteiben, illetőleg egyéb kiadványaiban jelentek meg. Így a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat és a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett és 2012. október 27-én megtartott „A XIX–XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei" című XXVII. Magyar rendvédelem-történeti tudományos konferencia azonos című kiadványa Parádi József által jegyzett tanulmánya foglalkozott az Irodával. Parádi József, Az Evidenzbüro, A XIX–XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei, 51–72. pp. Nemzetbiztonsági Szakszolgálat – Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 2014 (a továbbiakban: Parádi, Evidenzbüro, 2014). További, a témával foglalkozó tudományos írások: Szabó Károly, Hogyan dolgoznak a kémek? A hadsereg felkészítése a kémvédelemre, Szakmai szemle. A Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat kiadványa, 2014. 3. szám, 16–33. pp. Boda József, Az Osztrák–Magyar Monarchia felderítő szervezete, Ünnepi tanulmányok Parádi József 65. születésnapja tiszteletére, szerkesztette Parádi Ákos, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 2015, 37–64. pp. Parádi József, Az Evidenzbüro és magyar határőrizet kapcsolata, Rendvédelem-történeti Füzetek Acta Historiae Praesidii Ordinis, XXVI. évfolyam 52. szám, 2016, 71–83. pp.

utasítás)[32], valamint Parádi József és Regényi Kund Miklós magyar és német nyelvű tanulmányai az Irodáról és az Utasításról.[33] A neves osztrák történésznek, a már említett Verena Moritznak Budapesten, 2013. október 10-én, az Osztrák Kulturális Fórum, a bécsi Ludwig Boltzmann Intézet és a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja közös konferenciáján elhangzott előadásának tanulmánnyá szerkesztett vál-

[32] 1872 Felderítő-szolgálati utasítás – Anleitung zum Kundschaftsdienste, A magyar rendvédelem-történet hagyatéka – Nachlass der Ungarischen Ordnungsschutzgeschichte, sorozatszerkesztő – Redakteur der Reihe, Parádi József, sorozatgondozó – Betreuer der Reihe, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság – Wissenschaftliche Gesellschaft für Ungarische Ordnungsschutzgeschichte Bertalan Szemere, Budapest, 2014, magyar fordításban 69–161. pp. Fordította Regényi Kund Miklós, német nyelven 225–323. pp. Német nyelven gót betűkkel 325–417. pp.

[33] Parádi József, Felderítő-szolgálat az Osztrák–Magyar Monarchiában, 27–49. pp. Ill. Kundschaftsdient in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, 177–203. pp. 1872 Felderítő-szolgálati utasítás – Anleitung zum Kundschaftsdienste, A magyar rendvédelem-történet hagyatéka – Nachlass der Ungarischen Ordnungsschutzgeschichte, sorozatszerkesztő – Redakteur der Reihe, Parádi József, sorozatgondozó – Betreuer der Reihe, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság – Wissenschaftliche Gesellschaft für Ungarische Ordnungsschutzgeschichte Bertalan Szemere, Budapest, 2014, Regényi Kund Miklós, A „Felderítő-szolgálati utasítás" szakmai szemmel, 51–66. pp. Ill. Die „Anleitung zum Kundschaftsdienste" aus Sicht eines Experten, 205–222. pp. 1872 Felderítő-szolgálati utasítás – Anleitung zum Kundschaftsdienste, A magyar rendvédelem-történet hagyatéka – Nachlass der Ungarischen Ordnungsschutzgeschichte, sorozatszerkesztő – Redakteur der Reihe, Parádi József, sorozatgondozó – Betreuer der Reihe, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság – Wissenschaftliche Gesellschaft für Ungarische Ordnungsschutzgeschichte Bertalan Szemere, Budapest, 2014.

tozata pedig a Történelmi Szemle 2014. évi 2. számában látott napvilágot.[34]

A másodlagos források, vagyis az Iroda tevékenységére, működésére vonatkozó szakirodalom értékelése kapcsán megállapítható, hogy alapvetően Ronge és Urbański hagyatékára támaszkodnak, és a másutt fellelhető levéltári forrásokat, nyomtatásban megjelent szabályzatokat, előírásokat szinte alig említik meg – ez alól talán csak Walter Wagner a kivétel. Jellemző az is, hogy a később született munkák a korábbi munkák megállapításait veszik alapul, és általában hiányzik a forráskritika, a különböző – akár másodlagos – források összevetése, összehasonlítása. Nem hívják fel az olvasó figyelmét a forrásokban esetleg előforduló tévedésekre vagy eltérésekre, az egyébként meglehetősen ritkán felbukkanó eltérő álláspontokat nem ütköztetik, nem vizsgálják meg, vajon miért írnak a források ugyanarról a dologról másképpen. Például Oskar Regele a könyvében 1857-re teszi az Iroda létrejöttét, minden más forrás 1850-et említ.[35] Azonban egyetlen 1966 után keletkezett írás sem utal erre az eltérésre, és nem találtam nyomát annak sem, hogy megvizsgálnák, vagy egyáltalán számon tartanák, hogy Regele más alapítási dátumot adott meg.[36]

[34] Lásd a 2. hivatkozást.

[35] Regele, 1966, 78–79. ill. 113. pp. Regele nem közli könyvében, hogy miért az 1857. évet adja meg az Iroda alapítási évéként.

[36] A levéltári források nyilván nem utalhatnak erre, hiszen azok mind 1966 előtt keletkeztek.

3.
Az Evidenzbureau megszervezése

A Habsburg-dinasztia királyságait és országait megrázó 1848. évi események a birodalom hadügyi szervezetében is változást hoztak. 1848 előtt létezett egy Marschbüro nevű iroda, melynek feladatköréhez tartozott többek között az is, hogy idegen haderőkről nyilvántartást vezessen.[37] Az iroda vezetője egyszerre volt alárendelve a főszállásmesteri törzs főnökének (Leiter/Chef des Generalquartiermeisterstabes) és az Udvari Haditanács elnökének is (Präsident des Hofkriegsrates). A Generalquartiermeisterstab (a továbbiakban: GQMSt.) részben az Udvari Haditanács segédszerve, részben önálló hatáskörrel is rendelkező hivatal volt.[38]

1849 júniusában megalakult az uralkodó saját műveleti irodája (Operationskanzlei), amely a Hadügyminisztérium elnöki osztályán belül működött, de csak alig egy évig, 1850 augusztusáig. Működése ideje alatt ez az iroda vette át az idegen haderők-

[37] Haderő alatt a szárazföldi hadsereget és a 20. század kezdetétől pedig a légierőt értem. Szándékosan nem a *hadsereg* kifejezést használom, mivel az csak egy seregtest. Az osztrák–magyar haderő, 2001, 7–8. pp.

[38] Heinrich Freiherr von Hess vezérőrnagy (később altábornagy) 1840. augusztus 23-tól 1860. január 31-ig volt a GQMSt. *vezetője* (Leiter) és nem *főnöke* (Chef). Nachlaß Kiszling, Die Habsburgermonarchie, 1987, 158–159. pp. Majd csak 1864-től lesz főnöke a GQMSt.-nak Alfred Freiherr von Henikstein személyében. Kövess, 1865, 1. p. Die Habsburgermonarchie, 1987, 165. p

ről vezetett nyilvántartást.[39] 1850 novemberében a Legfelsőbb cs. kir. Központi Műveleti Iroda (Allerhöchsten k. k. Zentral-Operationskanzlei) keretében létrehoztak egy hírszerző szekció nevű szervezetet is (Kundschaftssektion).[40] Végül 1850. december 22-én a GQMSt. által kibocsátott Nr. 2178. Cirkular-Erlass létrehozta az Evidenzbureau-t.[41]

Az Iroda eredetileg a GQMSt. hatodik osztályát alkotta.[42] Békeidőben tehát a GQMSt. szervezetén belül működött, mégpedig közvetlenül a GQMSt. főnökének személyes irányítása alatt.[43] Azonban még 1850-ben a GQMSt. szabályalkotó bizottsága (Reglemments-Commission des Generalquartiermeisterstabes) által az Iroda részére kibocsátott szolgálati szabályzat (Dienst-Normale für das Evidenthaltungs-Bureau fremder Armeen) 3. §-a megszabta, hogy háború esetén az Iroda a Legfelsőbb cs. kir. Központi Műveleti Iroda (Allerhöchsten k. k. Zentral-Operationskanzlei) külön részlegét képezi és közvetlenül annak főnöke irányítja.[44]

[39] Die Habsburgermonarchie, 1987, 160. p.

[40] Pethö, 1998, 13. p.

[41] KA Geschäftsbücher, Evidenzbureau des Generalstabes 1851–1913, Band 434. Dienst- und Manipulationsvorschriften seit 1850–Ende 1866. Ronge, Geschichte des Evidenzbureaus des Generalstabes, 110. p. Nachlaß Wolf-Schneider, 444. p. Ronge, 1930, 13. p. Reifberger, 1976, 214. p. Pethö, 1998, 13. p. Schätz, 1999, 93. p. Ahogy már korábban említettem, Oskar Regele szerint 1857-ben hozták létre az Irodát, de állítását a források egybehangzóan cáfolják, ő pedig könyvében semmilyen érvvel nem támasztja alá ezt a dátumot.

[42] Dienst- und Manipulationsvorschriften seit 1850–Ende 1866.

[43] Die Habsburgermonarchie, 1987, 162. p. Pethö, 1998, 13. p. Schätz, 1999, 93. p.

[44] A Zentral-Operationskanzlei az AOK II. osztályát képezte. Geschäfts-Eintheilung der Militär-Central-Kanzlei in des Armee-Oberkommandos.

1854-től az Iroda önállóan működött, de csak 1857-ig.[45] Az 1857. január 22-én kibocsátott Armeebefehl Nr. 22. szerint az[46] a Hadsereg-főparancsnokság főszállásmesteri törzsfőnökének vezetősége (AOK Generalquartiermeisterstabdirektion) alárendeltségébe került.[47]

1860-ban Ausztria alkotmányos átalakulása részeként újra létrehozták a Hadügyminisztériumot (Reichskriegsministerium). A GQMSt. és így az Iroda is a minisztérium szervezetébe tagolódott, méghozzá a hadügyminiszter közvetlen irányítása alá.[48] 1861. március 10-én August Graf von Degenfeld-Schonburg hadügyminiszter kiadott egy utasítást az Iroda számára, amelyben többek között annak minisztériumon belüli jogállását is szabályozta. Az utasítás szerint az Iroda a hírszerzés tekintetében a Hadügyminisztériumnak, viszont az idegen haderőkről vezetett nyilvántartás tekintetében továbbra is a Hadsereg-főparancsnokság főszállásmesteri törzsfőnöke vezetőségének (AOK Generalquartiermeisterstabdirektion) tartozott beszámolási kötelezettséggel. Továbbá a hadügyminiszter közvetlen irányítási

Geschäfts-Bereich der Sektion II. Dienst- und Manipulationsvorschriften seit 1850–Ende 1866. Ronge, Geschichte, 111. p.

[45] Die Habsburgermonarchie, 1987, 162. p

[46] Die Habsburgermonarchie, 1987, 162. p

[47] Wagner, 1966, 139. p.

[48] „*Das Büro bildete zugleich einen* 'integrierenden operativen Geschäftszweig des Kriegsministeriums' *Der Bürochef war als* 'Referent des Kundschaftsdienstes' *gleich den übrigen Abteilungsvorständen des Ministeriums auch dem Minister unmittelbar unterordnet.*" Nachlaß Wolf-Schneider, 538. p. Die Habsburgermonarchie, 1987, 165. p. Ronge feljegyzései között szerepel, hogy Ferenc József 1861. január 21-én elfogadta a hadügyminiszter előterjesztését egy hírszerző iroda létrehozásáról, amit azután egyesítettek az Irodával. Ronge, *Geschichte*, 119. p. Erről azonban más forrás nem tudósít.

joga az Iroda felett megszűnt, így az a hírszerzés vonatkozásában is közvetlenül a GQMSt. irányítása alá került.

Az Iroda vezetését ezt követően megbízták a hírszerzéssel kapcsolatos jelentéstétellel, míg a nyilvántartó munka, ahogy eddig, továbbra is a GQMSt. főnökének irodája alá tartozott. Az Iroda a hírszerzés vonatkozásában közvetlenül a GQMSt. vezetőjével tartotta a kapcsolatot, neki volt alárendelve és a Hadügyminisztérium integráns műveleti ágazatát alkotta. Az Irodának, mint a hírszerzési ügyekben felelős és jelentéstevő szervnek, a Hadügyminisztérium illetékes osztálya által kibocsátott szolgálati szabályzat szerint kellett eljárnia.[49]

Az Iroda a hírszerzéssel összefüggő anyagait, javaslatait közvetlenül a GQMSt. vezetőjének útján az uralkodó Központi Katonai Kancelláriájának (Militär-Central-Kanzlei) nyújtotta be.[50] A hadügyminiszter Iroda feletti irányítási jogának megszűnését azonban nem szabad túlértékelni, mivel a GQMSt. a minisztérium segédszervének (Hilfsbehörde) minősült és közvetlen miniszteri irányítás alatt állt. A hadügyminiszternek pedig jogában állt a megbízható, ellenőrzött értesülésekbe betekintést nyernie.[51]

1866. december 20-án Ferenc József elfogadta Franz Freiherr von John altábornagy és Albrecht főherceg tábornagy javaslatát, amely egyebek között azt is tartalmazta, hogy a jövőben az Iroda kerüljön ki a Hadügyminisztérium szervezetéből, és az újból létrehozott AOK szervezetébe tagolódjon.[52] Ennek megfelelően 1867. január 1-től az Iroda a hírszerzés tekintetében kikerült a Hadügyminisztérium alárendeltségéből és az AOK struktúrájába illeszkedett bele. Ez a helyzet azonban mindössze egy évig tartott, mivel 1868. január 15-én feloszlatták az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének Hadsereg-főparancsnokságát, és az Iroda újra teljes egészében a Hadügyminisztériumhoz,[53] végül 1871-ben immáron végleges helyére, az osztrák–magyar közös Hadügyminisztérium szervezetébe került, amikor is az 1865 óta már pusztán Vezérkarnak (Generalstab)[54] nevezett egykori GQMSt., illetve magának a Vezérkar főnökének az egyik irodája lett.[55]

[49] *„Danach ist der Vorstand des Evidenzbüros bezüglich des Kundschaftswesens mit dem Referat beim Kriegsministerium beauftragt, während er bezüglich der Evidenzgeschäfte wie bisher an das Direktionsbüro des Generalquartiermeisterstabes gewiesen bleibt. [...] In den erstgenannten Agenden verkehrt er direkt nur mit dem Leiter des Generalquartiermeisterstabes, ist diesem unmittelbar unterstellt und bildet [...] einen integrierenden operativen Geschäftszweig des Kriegsministeriums. Als Referent in Kundschaftssachen unterliegt des Evidenzbüros den Dienstvorschriften für die Abteilungsvorstände des Kriegsministeriums als verantwortlichen Referenten."* KM Präs (Central-Kanzlei) 762/1861., idézi Wagner, 1966, 191. p. Ronge, Geschichte, 120. p.

[50] *„Nur das Evidenz-Bureau ist mit dem Kundschaftswesen des Auslandes unmittelbar dem Kriegsminister unterstellt und hat seine diesfälligen Elaborate directe im Wege des Leiters des Generalquartiermeisterstabes an die Central-Kanzlei gelangen zu lassen, welche die weitere Vorlage besorgen wird."* Kövess, 1862, 21. p.

[51] I. Abschnitt H. Die Hilfsbehörden des Kriegsministeriums a.) Der Leiter des Generalquartiermeisterstabes. Kövess, 1862, 20. p. *„Über alle wichtigen und gesicherten Wahrnehmungen sind schriftliche Evidenz-Rapporte zu verfassen, die über den Chef der Generalquartiermeisterstabes dem Minister zur Einsicht zugehen."* Wagner, 1966, 191. p.

[52] Wagner, 1971, 16. p.

[53] Ronge, Geschichte, 126. és 128. pp.

[54] *„Seit 1865 datiert die amtliche Benennung des Stabes als* 'Generalstab'." Regele, 1966, 33. p. Die Habsburgermonarchie, 1987, 166. p

[55] VII. Wirkungskreis und Obliegenheiten des Chefs des Generalstabes und der Organe derselben c.) Bureaus 4. Evidenz-Bureau für Evidenthaltung fremder Heere. Ugyanitt szerepel a *„Generalstabs-Bureau"* kifejezés is. Organische Bestimmungen, 1875, 1–3. ill. 11. pp. *„Die hauptsächlichsten Organe des Generalstabchefs bildeten die Generalstabsbüros."* Regele, 1966, 77. p.

A Vezérkar hivatalosan még hosszú ideig a közös Hadügyminisztérium szerve, a Vezérkar főnöke pedig a közös hadügyminiszter „tanácsadója" maradt, azonban szerepe, hatásköre egyre inkább kibővült és fokozatosan függetlenedett a közös hadügyminisztertől, főleg miután 1881-től Friedrich Graf von Beck-Rzikowsky (1830–1920) lett a Vezérkar főnöke.[56] A Vezérkar mindenkori főnöke már 1875-től kezdve megkapta a jogot ahhoz, hogy személyesen vagy írásban javaslattal fordulhasson az uralkodóhoz, kezdetben még a közös hadügyminiszter útján, 1913-tól viszont már közvetlenül is.[57]

Látható tehát, hogy az első húsz év az állandó átszervezések korszakát jelentette az Iroda életében. Le kell szögeznünk azonban, hogy ezek az egész osztrák-(magyar) haderő állandó átalakításával voltak összefüggésben és nem az Iroda tevékenységének esetleges eredménytelenségéből vagy kudarcaiból adódtak.

[56] Die Habsburgermonarchie, 1987, 374–379. pp.

[57] A vezérkar főnöke már 1883-tól az uralkodó közvetlen parancsnoksága alatt állt. Regele, 1966, 38., ill. 61. pp. „*...in den organischen Bestimmungen von 1913* (wurde) *endgültig die teilweise Unterstellung unter den Kriegsminister als Hilfsorgan aufgehoben.*" Die Habsburgermonarchie, 1987, 386. p.

4.
Az Evidenzbureau jogállása

A már említett 1850-ből származó szolgálati előírás annyit tartalmazott az Iroda jogállásával kapcsolatban, hogy annak vezetését egy GQMSt. tisztnek kellett ellátnia.[58] Belső ügyrendjét, valamint a jegyzőkönyvek vezetését a Legfelsőbb cs. kir. Központi Műveleti Iroda (Allerhöchsten k. k. Zentral-Operationskanzlei) főnöke által kibocsátott rendelkezések határozták meg.[59] Az itt dolgozó minden tiszt felelősséggel tartozott az Iroda főnökének az általuk vezetett nyilvántartásért és jegyzőkönyvekért („Tabellen"). Az Iroda főnöke pedig a Legfelsőbb cs. kir. Központi Műveleti Iroda (Allerhöchsten k. k. Zentral-Operationskanzlei) főnökének tartozott felelősséggel azért, hogy a nyilvántartások megfeleljenek a mindenkori szolgálati követelményeknek.[60]

[58] „*§ 4. Der Geschäftsleitung in diesem Bureau wird von einem Stabsoffizier des Corps als Chef und Referant besorgt.*" Dienst-Normale für das Evidenthaltungs-Bureau fremder Armeen, Dienst- und Manipulationsvorschriften seit 1850–Ende 1866. Egyébként minden más vezérkari irodát is vezérkari tisztnek kellett vezetnie. Regele, 1966, 77. p.

[59] 10. § Dienst-Normale für das Evidenthaltungs-Bureau fremder Armeen, Dienst- und Manipulationsvorschriften seit 1850–Ende 1866. Itt az előző fejezetben említett 1850 novemberében létrehozott szervezetről van szó.

[60] 11. § Dienst-Normale für das Evidenthaltungs-Bureau fremder Armeen, Dienst- und Manipulationsvorschriften seit 1850–Ende 1866., hasonlóan Die Berichterstattung, Dienst-Instruction für das Evidenz-Bureau vom Jahre 1886, KA Evidenzbureau des Generalstabes 1851–1913, Akten, Karton 989.

A Vezérkar számára kibocsátott 1913. évi szervezeti szabályzatban szerepelt először, hogy a vezérkari irodák főnökeit, így az Evidenzbureau főnökét is az uralkodó nevezi ki.[61] A Vezérkar szervezeti felépítését szabályozó 1875. évi előírások szerint a Vezérkar minden irodája a Vezérkar főnöke vezetése alatt működött.[62] Ez volt egyben a szolgálati út is, tehát az Iroda főnöke a Vezérkar főnökének vagy helyettesének jelentett, és minden hírszerzéssel kapcsolatos ügyben akár személyesen is javaslatot tehetett a Vezérkar főnökének.[63] A gyakorlatban ez úgy működött, hogy a legfontosabb ügyeket az Iroda főnöke terjesztette a Vezérkar főnöke elé, a csekélyebb súlyúakat pedig a helyettese a Vezérkar főnöke helyettesének, akinek egyébként jogában állt havonta egyszer betekinteni az Iroda könyvelésébe.[64]

Az 1861. március 10-én az Iroda, mint a katonai hírszerzésért felelős központi szerv hatáskörére vonatkozóan kibocsátott szabályzat („*Bestimmungen für den Wirkungskreis des Evidenzbureaus infolge der ihm zugewiesenen Zentralleitung der militärischen*

[61] Organische Bestimmungen, 1913, 1. p. Ilyen rendelkezés a korábbi szervezeti előírásokban nem szerepelt.

[62] „*Die dem Chef des Generalstabes obliegenden Dienstes-Geschäfte werden unter seiner Leitung in nachstehenden Bureaus bearbeitet.*" Organische Bestimmungen, 1875, 3. p.

[63] „*Alle Anträge bezüglich der vom Chef des Generalstabes zu treffenden Verfügungen trugen die Paraphe des Chefs des Evidenzbureaus, der im wichtigeren Angelegenheiten des Kundschaftsressorts dem Chef des Generalstabes persönlich Vortrag hielt.*" Urbański, 1930, 890. p. „*Es hatte zum Unterschied von anderen Staaten nur der Chef des Evidenzbüros für alle nachrichtendienstlichen Angelegenheiten* 'direktes Vortragsrecht' *beim Chef des Generalstabes.*" Reifberger, 1969, 18. p. Schätz, 1999, 97. p.

[64] Urbański azt is hozzáteszi, hogy Conrad egyébként sohasem érdeklődött az Iroda könyvelése iránt. Urbański, Das Tornisterkind, 115–116. pp.

Kundschaftsdienstes") biztosította az Iroda főnöke számára a jogot, hogy közvetlenül tartson kapcsolatot az egyes seregtestek hírszerző tisztjeivel.[65] Ezt a jogot azonban csak a Vezérkar főnöke vagy annak helyettese előzetes beleegyezésével gyakorolhatta.[66] Az 1886. évi szolgálati szabályzat szerint ugyanígy léphetett érintkezésbe a közös Külügyminisztérium hírszerző szolgálatával vagy annak politikai képviselőjével.[67] Az Iroda főnökének jelentését megküldték az uralkodó Katonai Irodájának, a magasabb katonai hatóságoknak és a közös Külügyminisztériumnak is.[68] A Vezérkar főnöke pedig a közös hadügyminiszternek volt rendszeres jelentéstételre kötelezett. Az ő uralkodóhoz fűződő jogállásában bekövetkezett változások jelentősen megerősítették az Iroda főnökének befolyását a katonai hierarchiában.[69]

Úgy tűnik azonban, hogy a Vezérkar főnöke és a közös hadügyminiszter közötti információáramlás a huszadik század elejére már akadozni kezdett. Mindenesetre a közös hadügyminiszter tartott attól, hogy az Iroda és a hadtestparancsnokságok hírszerző részlegei közötti közvetlen kapcsolat miatt nem jut hozzá a legfontosabb hírszerzési információkhoz. Ezért a közös hadügyminiszter kifejezetten igényelte, hogy a legfontosabb ügyekről a Vezérkar főnökétől tájékoztatást kapjon. Emellett a hadtestparancsnokságokat és a katonai állomásparancsnokokat arra köte-

[65] Ronge, Geschichte, 120. p.

[66] Dienst-Instruction für das Evidenzbureau 1876, Nachlaß Ronge.

[67] Karton 989.

[68] Karton 989.

[69] „*Der direkte Zugang zum Monarchen den Conrad durch das Vortragsrecht in operativen Angelegenheiten besaß, machte die Berichte des Evidenzbüros zu einem potenziellen Instrument der Einflußnahme auf Franz Joseph.*" Kronenbitter, 2003, 245. p.

lezték, hogy az Iroda részére megküldött jelentést külön a közös Hadügyminisztériumnak is elküldjék. Így például a helyi hírszerző állomásoknak a határsértésekről a minisztériumot közvetlenül is értesíteniük kellett.[70]

A szolgálati szabályzat előírta, hogy az Iroda helyettes vezetőjének (titulusa: der zweite Stabsoffizier [második törzstiszt]) az Irodában vezetett minden ügyről olyan információval kell rendelkeznie, hogy adott esetben fennakadás nélkül át tudja venni az Iroda irányítását, és mindenről pontos információt tudjon adni a Vezérkar főnökének vagy helyettesének. Ez nyilván csak úgy volt lehetséges, ha az Iroda főnöke a folyamatban lévő ügyekről rendszeresen tájékoztatta a helyettesét. Minden az Iroda főnökéhez benyújtott jelentést – annak utasítására – a helyettese tudomására kellett hozni.[71] Ezenkívül a helyettesnek útmutatóval kellett ellátnia a seregtestek hírszerző feladatot ellátó tisztjeit (Anleitung für den Kundschafterdienst, Utasítás a felderítő szolgálat számára), és az ő feladata volt az Iroda számára ún. „Manipulationsvorschrift" (a belső irodai ügyrendi-ügykezelési szabályzat) kiadása is.[72]

[70] *„Schon um die Jahreswende 1907/08 kam es zu Differenzen zwischen dem Generalstab und dem Kriegsministerium, wo die Befürchtung bestand, die direkten Kontakte zwischen nachgeordneten Kundschaftsstellen und den Generalstabsabteilungen der Korpskommandos könnte das Ministerium vom Informationsfluß ausschalten."* Vagyis a hadügy- és külügyminisztérium között már 1907/08 fordulóján olyan mértékű nézeteltérések támadtak, aminek következtében fennállt a veszély, hogy az alárendelt hírszerző állomások és a hadtest-parancsnokságok közötti közvetlen kapcsolatot a minisztérium megszüntetheti. Kronenbitter, 2003, 243. p.

[71] Dienst-Instruction für das Evidenzbureau 1876, Nachlaß Ronge, hasonlóan Karton 989.

[72] Feltehetően ez játszott közre abban, hogy az Iroda mindenkori helyettese később a hírszerző csoport (Kundschaftsgruppe) élén állt. Karton 989.

5.
Az Evidenzbureau hatásköre

Az Iroda alapvető feladata eredetileg az 1850. évi szolgálati szabályzat[73] alapján az idegen haderőkről összegyűjtött információk, ismeretek, adatok nyilvántartása volt, a latin evidentia, ae, f. szó jelentésének megfelelően.[74] Ez azonban ekkor még nem kizárólag az Iroda feladata volt, mivel a szabályzat úgy rendelkezett, hogy az AOK II. és III. részlege együtt végezze ezt a feladatot.[75] Az ugyanebben az évben kibocsátott irodai ügyrendi-ügykezelési előírások *(„Manipulations-Vorschriften in diesseitigen Bureau")* részletesebben is kifejtették az Iroda alapvető hatáskörére vonatkozó előírást. Elsősorban minden hadseregről és flottáról nyilvántartást kellett vezetnie *(„Evidenz- und Vormerkungsprotokolle")*.[76]

[73] §. 1. Dienst-Normale für das Evidenthaltungs-Bureau fremder Armeen, Dienst- und Manipulationsvorschriften seit 1850–Ende 1866.

[74] Szemléltetés, nyilvántartás. Györkösy Alajos, Latin–magyar kéziszótár – Dictionarium latino-hungaricum, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004, 203. p. Idegen szavak kéziszótára, szerkesztette Bakos Ferenc, Terra, Budapest, 1960, 209. p.

[75] Az AOK II. részlege az ún. „Operations-Kanzlei", míg a III. az „Administration" nevet viselte. Korábban volt már róla szó, hogy háború esetén az Iroda a (Zentral) Operations-Kanzlei szervezetéhez kerülne. Geschäfts-Eintheilung der Militär-Central-Kanzlei in des Armee-Oberkommandos. Geschäfts-Bereich der Sektion II. Dienst- und Manipulationsvorschriften seit 1850–Ende 1866.

[76] Manipulations-Vorschriften in diesseitigen Bureau. Dienst- und Manipulationsvorschriften seit 1850–Ende 1866.

Ez az előírás kifejezetten tartalmazta, hogy az információkat nem kizárólag hivatalos forrásokból kell megszerezni, azonban helytelen lenne ebből arra következtetni, hogy az Iroda már ekkor állandó hírszerző tevékenységet folytatott volna. Ugyanis az 1850. évi szolgálati szabályzat 3. §-a úgy rendelkezett, hogy ezt a tevékenységet az Irodának csak háború esetén kell folytatnia.[77] Hess vezérőrnagy a GQMSt. vezetője az 1859 februárjában kiadott előírásában *(„Instruktion für das Evidenzbureau des GQMSt.")* ezt a rendelkezést továbbra is fenntartotta.[78]

Békeidőben történő hírszerző tevékenység folytatására az Iroda csak az 1860. május 14-én kiadott parancsban kapott felhatalmazást.[79] Degenfeld-Schonburg hadügyminiszter 1861. január 16-án az egész katonai hírszerzés irányításával az Irodát bízta meg.[80] Tehát ekkor egyesült először egy szervezeten belül a katonai hírszerző és elemző-kiértékelő funkció.[81] Úgy tűnik, ennek ellenére a katonai hírszerzés folytatása mégsem volt az Iroda kiváltsága, mivel 1860–1866 között jól szervezett hírszerző szolgálata volt a veronai hadsereg-főparancsnokságnak, valamint a lembergi,

[77] *„Der Kundschaftsdienst war nur für den Krieg vorgesehen."* §. 3. Dienst-Normale für das Evidenthaltungs-Bureau fremder Armeen, Dienst- und Manipulationsvorschriften seit 1850–Ende 1866. Ronge, Geschichte, 110. p.

[78] *„Kundschaftsdienst nur im Krieg."* Ronge, Geschichte, 115. p.

[79] *„Evidenthaltung der Heere und Besorgung des Kundschaftswesens."* Ronge, Geschichte, 118. p. Ronge, 1930, 13. p.

[80] KM Präs (CK) 217/1 418/1861., idézi Wagner, 1966, 190. p. Erre vonatkozóan a hadügyminisztérium 1861. március 10-én kibocsátott egy utasítást *(„Bestimmungen für den Wirkungskreis des Evidenzbureaus infolge der ihm zugewiesenen Zentralleitung der militärischen Kundschaftsdienst.")* Ronge, Geschichte, 120. p.

[81] Die Habsburgermonarchie, 1987, 156–157. pp. Pethö, 1998, 13. p.

zágrábi, nagyszebeni és zárai katonai parancsnokoknak. Ezenkívül a cs. kir. rendőrminiszter ügynökei szerte Európában rendelkezésre álltak.[82]

1866-ban azonban jelentős törés következett be az Iroda hírszerző tevékenységében, ugyanis – ahogy erről az Iroda egy 1870-ből származó jelentése beszámol – ettől az évtől kezdődően az osztrák–(magyar) katonai hírszerzés gyakorlatilag teljesen leállt.[83] A hírszerzés leállítására valószínűleg takarékossági megfontolások miatt került sor.[84] Ebben az időben tehát az Iroda feladata kizárólag az idegen haderők adatainak nyilvános forrásokból való legális eszközökkel megszerzett nyilvántartására korlátozódott.[85]

Csak az 1876. évi szolgálati szabályzat tartalmaz újra olyan rendelkezést, amely előírta az Iroda számára a békeidőben folytatott hírszerző tevékenység folytatását. A szabályzat 1. §-a kifejezetten elrendelte, hogy az Iroda irányítja békeidőben a katonai hírszerzést, háborúban pedig mint Zentral-Kundschaftsbureau

[82] Nachlaß Wolf-Schneider, 445. p. Ronge, 1930, 14. p. Pethö, 1998, 14. p. Schätz, 1999, 93. p.

[83] *„[G]änzlich eingestellt."* Ronge, Geschichte, 130. p.

[84] Anleitung zum Kundschaftsdienst im Frieden, 1872. Reifberger pontatlanul írja, hogy 1873 után állították le a katonai hírszerzést: *„Sinnigerweise wurde dann 1873 die Fortführung des militärischen Kundschaftsdienstes im Frieden aus Ersparungsgrunden abgeschafft."* Reifberger, 1969, 8. p., hasonlóan Pethö, 1998, 14. p. Schätz, 1999, 94. p. Hiszen az Anleitung is 1872-ből származik, tehát az 1873-as dátum pontatlan.

[85] *„Es wurden evidentgehalten: Deutschland, Rußland, Frankreich, Italien, England, Griechenland, Rumänien, Serbien, Bulgarien, Schweiz."* Ronge, Geschichte, 144. p. Reifberger, 1969, 8. p.

(központi hírszerző iroda) működik.[86] Azt, hogy az Iroda az egész katonai hírszerzés központja, megerősítette az 1886. évi szolgálati szabályzat, amely kimondta, hogy az Iroda békeidőben is, mint Zentral-Kundschafts-Bureau működik, és szintén megerősítette az 1889. évi *„Anleitung für den militärischen Kundschaftsdienst im Frieden"* I. Abschnitt, Einleitung, 3. § a.) pontja, (Utasítás békeidőben folytatott katonai hírszerző tevékenység végzésére, I. rész, Bevezetés), valamint a *„II. Abschnitt, Das Evidenz-Bureau des k. und k. Generalstabes"* 1. §-a is.[87]

Bár az 1886-ban kibocsátott *„Anleitung"* kifejezetten csak az Oroszország elleni hírszerzésről szólt, ez nem jelentette azt, hogy csak Oroszország ellen folyt volna hírszerző tevékenység. Ilyen tevékenység folyt már Románia, az Oszmán Birodalom, Olaszország, Szerbia és Montenegró, sőt az 1889. évi szerint Németország és Franciaország ellen is. A hírszerzés feladata az 1889. évi Anleitung szerint az volt, hogy megakadályozza egy háború kirobbanását.[88]

Az 1889. évi Anleitung azért is fontos, mert ez volt az első utasítás, amely kifejezetten előírta az Irodának az ellenséges kém-

[86] Dienst-Instruction für das Evidenzbureau 1876, Nachlaß Ronge. *„In den Pflichtkreis des Evidenzbüros fiel auch der militärische Kundschaftsdienst."* Urbański, Das Tornisterkind, 163. p. *„Das Evidenzbüro war auch für den Kundschafterdienst zuständig"*. Die Habsburgermonarchie, 1987, 377. p.

[87] Anleitung für den militärischen Kundschaftsdienst im Frieden, 1889, kézirat, Bibliothek des Kriegsarchivs.

[88] *„[A]usschliesslich auf den Kundschaftsdienst gegen Rußland zugeschnitten. [...] Kundschaftsdienst wurde betrieben gegen: Rußland, Rumänien, Türkei, Italien, Serbien, Montenegro."* Ronge, Geschichte, 158–161. pp. Törökország alatt természetesen az akkori Oszmán (Ottomán) Birodalmat kell érteni.

tevékenység elleni fellépést, vagyis a katonai elhárítást. Eddig ez a feladat még a rendőr-minisztérium hatáskörében volt (legalábbis Ausztriában).[89] Ezután az Iroda hatásköre az idegen haderőkről vezetett nyilvántartás és a katonai felderítés mellett kibővült az ellenséges – nem csak katonai – kémtevékenység elhárításával, leleplezésével is.[90] Megállapítható tehát, hogy az Iroda hatásköre az 1890-es évek elején kiterjedt az idegen haderőkről vezetett információk összegyűjtésére és nyilvántartására, a békében és háborúban egyaránt folytatott katonai hírszerzésre, amelynek az Iroda volt a központi irányító szervezete és az Osztrák–Magyar Monarchia ellen irányuló kémtevékenység felderítésére és megakadályozására.[91]

Ami az Iroda *nyilvántartó* funkcióját illeti, ennek ki kellett terjednie az idegen haderő szervezetére, elhelyezkedésére, felvonulására, fegyverzetére, az alkalmazott harceljárásokra, képzettségére („Schlagfertigkeit"), anyagiakkal való ellátottságára, létszámára és minden egyébre, ami egy esetleges háború esetén számításba jöhet. Az adatok gyűjtéséhez akár tudományos segédanyagokat is

[89] Ronge, Geschichte, 122., ill. 161. pp. Reifberger, 1976, 215. p.

[90] *„Ab den neunziger Jahren des 19. Jahrhunderts begann notgedrungen eine immer umfangreicher werdende nachrichtendienstliche Abwehrarbeit das Evidenzbureau zu beschäftigen, womit sich neben dem Offensive Kundschaftsdienst, also der eigenen militärischen Spionage, der Defensive Kundschaftsdienst etablierte, die Spionageabwehr."* Pethö, 1998, 17. p., hasonlóan Oberhöfler, 1930, 92. p. Kropac, 1994, 152. p.

[91] Nachlaß Wolf-Schneider, 197/6/IX. Pethö, 1998, 19. p. Schätz, 1999, 98. p. Zeinar, 2006, 559–560. pp.

fel lehetett használni.[92] Feljegyzéseket kellett készíteni az idegen haderő szervezetének lényeges változásáról, az egyes csapatok harci felkészültségéről, a magasabb katonai parancsnokok felkészültségéről, katonai képességeiről, egyéb tulajdonságairól. Minden fontosabb változásról azonnal jelentést kellett tenni a közös hadügyminiszternek, és minden érintett katonai és polgári hatóság részére felvilágosítást kellett adni. Ezenkívül az egyes fontosabb változásokról nagyobb terjedelmű és alaposabb elemzéseket tartalmazó tanulmányokat, illetve összefoglaló táblázatokat is készíteni kellett.[93] Az idegen haderők mellett az idegen erődítményekről is hasonló részletességgel kellett nyilvántartást vezetni.[94]

Egy tiszt éveken keresztül ugyanazzal a haderővel foglalkozott, ilyen értelemben tehát egy tisztnek „saját" hadereje volt, amivel kizárólag ő törődött.[95] Ezt annyira komolyan vették, hogy az Irodában dolgozó tisztek gyakran még egymás tevékenységéről sem

[92] *„[A]lle jene Verhältnisse und Eigenthümlichkeiten der fremden Armeen, welche zur gründlichen Beurtheilung und Berechnung ihrer eventueller Kriegsbereitschaft erforderlich sind."* Vagyis az idegen haderő mindazon viszonyait és sajátosságait, amelyeket az aktuális felkészültségük szempontjából alapvetően számításba kell venni. §. 2. Dienst-Normale für das Evidenthaltungs-Bureau fremder Armeen, Dienst- und Manipulationsvorschriften seit 1850–Ende 1866.

[93] Dienst-Instruction für das Evidenzbureau 1876, Nachlaß Ronge. *„Anlage und Evidenthaltung der über die Einrichtung fremder Heere, Marine; zu verfassenden Mémoires durch Vormerkung allen organisatorischen und materiellen [...] Verhältnisse sowie der Veränderungen in diesem Heere, Marinen."* Arbeiten des Bureaus. Dienst-Instruction für das Evidenz-Bureau vom Jahre 1886, KA Evidenzbureau des Generalstabes 1851–1913, Akten, Karton 989.

[94] *„IV. 6. Das Evidenzbureau führt die Evidenz fremder Heere und des ausländische Befestigungswesens."* Organische Bestimmungen für den Generalstab, aus der k. u. k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1913, 1. p. Regele, 1966, 80. p. Schätz, 1999, 93. p. Zeinar, 2006, 559. p.

[95] Schätz, 1999, 97. p.

tudtak. A hivatali helyiségeket minden nap külön felügyelőkkel ellenőrizték, nehogy egy akta vagy egy feljegyzés az asztalon maradjon.[96] Az Irodában szolgálatot ellátó tiszteknek úgy kellett végezniük a munkájukat, hogy bármikor képesek legyenek kielégíteni a Central (sic!) Operations-Kanzlei, illetve a GQMSt., később pedig a Vezérkar idegen haderők felépítésének megismerésére vonatkozó igényeit, és bármikor képesek legyenek az idegen haderőkről pontos felvilágosítást és információt szolgáltatni. Erre azért volt szükség, hogy az osztrák–(magyar) haderőt bármikor össze lehessen hasonlítani bármely idegen haderővel, és a közös haderő struktúráját érintő esetleges – akár háborúban bekövetkező – változásokhoz mintát, hasznosítható vagy éppen elvetendő példát nyújtsanak.[97]

Egyre szigorúbb és egyre pontosabb előírások rögzítették a nyilvántartások formai követelményeit (lásd a Függelék IV. számú mellékletét). Az ún. „Evidenz-Mémoire" adatszerűen tartalmazta az adott haderőre vonatkozó összes információt a felépítéstől, a hadrenden és a felszerelésen át egészen a hadkötelezettségre vonatkozó szabályokig. Létezett az ún. „Evidenz-Tableau", mely

[96] Moritz, Leidinger, Jagschitz, 2007, 72. p.

[97] *„Sehr häufig ereignete sich, daß Conrad im Zusammenhang mit einer eben mit Oberst Metzger* (Josef Metzger a vezérkar hadműveleti osztályvezetője volt Conrad vezérkari főnöksége idején) *besprochenen organisatorischen Massnahme den Vergleich mit den Einrichtungen in den fremden Armeen anstellen wollte."* Urbanski, Das Tornisterkind, 116. p. §. 5. Dienst-Normale für das Evidenthaltungs-Bureau fremder Armeen, Dienst- und Manipulationsvorschriften seit 1850–Ende 1866. Dienst-Instruction für das Evidenzbureau 1876, Nachlaß Ronge, Aufgabe des Bureaus, Dienst-Instruction für das Evidenz-Bureau vom Jahre 1886, KA Evidenzbureau des Generalstabes 1851-1913, Akten, Karton 989. Urbański, 1930, 886. p.

egy áttekintő táblázat formájában tartalmazta az idegen haderőre vonatkozó adatokat, illetve az ún. „Personal-Evidenzen", vagyis egyes magasabb rangú katonákra vonatkozó személyi adatlap. Az „Evidenz-Rapport" alapvetően hivatalos forrásból származó egyetlen témát felölelő jelentés volt, amelyben kifejezetten az adott haderőre vonatkozó változásról, újdonságról kellett beszámolni. Az erről készült táblázat formájú összefoglalást a közös Hadügyminisztérium elnöki irodájában („Präsidial-Bureau") őrizték, és kötelezően közzétették. Végül készítettek tanulmányokat is, melyek kifejezetten tudományos alapossággal feldolgozott elemzések, értékelések voltak.[98]

Az 1850. évi szolgálati szabályzatban megállapított „Evidenz-Protokolle" hat fő részre tagolódott. 1. szervezet, felépítés, fegyverzet, hadkiegészítés; 2. hadrend, az egyes seregtestek elhelyezkedése; 3. a magas rangú parancsnokok adatai; 4. erődítmények, egyéb hadászati jelentőségű helyek; 5. a hivatalos vagy félhivatalos forrásból származó információk megjelölése; 6. az egyéb forrásból (pl. újságokból) származó információk megjelölése.[99] Az első világháború alatt az Iroda nyilvántartó csoportjai feladata volt a hadügyi és a katonapolitikai nyilvántartás, a bel- és külpolitika katonai vonatkozású részeinek nyilvántartása, a gazdasági helyzetről vezetett nyilvántartás, valamint a vonatkozó sajtóanyag feldolgozása. Külön csoport foglalkozott minden európai állam,

[98] Manipulations-Vorschriften in diesseitigen Bureau. Dienst- und Manipulationsvorschriften seit 1850–Ende 1866, Dienst-Instruction für das Evidenzbureau 1876, Nachlaß Ronge, Arbeiten des Bureaus, Die Berichterstattung, Dienst-Instruction für das Evidenz-Bureau vom Jahre 1886, KA Evidenzbureau des Generalstabes 1851-1913, Akten, Karton 989.

[99] Manipulations-Vorschriften in diesseitigen Bureau. Dienst- und Manipulationsvorschriften seit 1850–Ende 1866.

Észak-Amerika és Japán tüzérsége, a vonatkozó ipari létesítmények, a légiflotta, valamint az erődítmények nyilvántartásával. Az ún. Manipulationsgruppe feladata volt az irattár kezelése, a szolgálati szabályzatok és előírások betartásának ellenőrzése, személyzeti ügyek, valamint az újonnan alkalmazott munkatársakkal kapcsolatos ügyintézés.[100]

Ami az Iroda *hírszerző* funkcióját illeti, a különféle szabályzatok erről általánosságban csak annyit mondtak, hogy az idegen hadseregek és flották folyamatos megfigyelésével kell megvalósítani.[101] A hírszerzésért kizárólag az Iroda mindenkori főnöke volt a felelős a Vezérkarnak, aki ezen a területen meglehetősen nagy önállósággal rendelkezett.[102] Az Iroda orientálta a Vezérkar főnökét, az uralkodó és a trónörökös Katonai Irodáját (Militärkanzlei) a közös had- és külügyminisztert az éppen aktuális katonai folyamatokról, eseményekről.[103] Ehhez az információszerzésnek többféle módját alkalmazta. Az egyik a katonai attasék tevékenysége volt.[104] Az 1860–1866 közti időszakban mindenekelőtt arra törekedtek, hogy a katonai attasék egyfajta bővebb és rendszere-

[100] „*Die Manipulationsgruppe versah den geheimen Kanzleidienst.*" Schätz, 1999, 97. p. Ronge, Ressorteinteilung, Pethö, 1998, 20. p.

[101] Dienst-Instruction für das Evidenzbureau 1876, Nachlaß Ronge, Aufgabe des Bureaus, Dienst-Instruction für das Evidenz-Bureau vom Jahre 1886, KA Evidenzbureau des Generalstabes 1851–1913, Akten, Karton 989.

[102] „*[D]er in vielen Belangen dieses Dienstzweiges ein selbständiges Verfügungsrecht hatte.*" Urbański, 1930, 890. p.

[103] „*Aufgabe des Evidenzbüros war die Orientierung des Chefs des Generalstabes über die Machtfaktoren der fremden Staaten.*" Urbański, Das Tornisterkind, 114. p.

[104] A „*katonai attasék jelentései, újságcikkek vagy más, az ellenséges hadseregekről nyilvánosan hozzáférhető információk jelentették a legfontosabb forrásokat a hírszerző tisztek számára*". Moritz, 2014, 309. p.

zett nyilvántartást vezessenek az idegen haderőkről, az erről szóló jelentés fontos alap volt a kiértékelés során.[105]

Legkésőbb 1861-től az Iroda megkapta a katonai attasék jelentéseit, amelyeket kiértékelésük után továbbítottak a csapatokhoz, sőt havonta Budapesten és Bécsben megjelenő közlönyt („Streffleur") is kiadtak.[106] A Vezérkar főnöke – legalábbis Franz Conrad von Hötzendorf – nemcsak hivatalos, hanem magánleveleket is kapott az attaséktól. Ezekben az adott ország katonai helyzetén kívül a politikai helyzetről is beszámoltak.[107] Ez rávilágít arra – ami egyébként a forrásokban ritkán bukkan fel –, hogy az Iroda hírszerző munkája nem kizárólag az egyes államok katonai képességeinek felderítésére szorítkozott, hanem minden olyan tényezőre is kiterjedt, amely egy állam teljesítőképességével függött össze.[108]

[105] *„In diesem Zeitraum (1860–1866) wurde vor allem die grundlegende Evidenthaltung fremder Heere durch die erweiterte Systematisierung von Dienstposten für Militärattachés gefördert, deren Bericht im Rahmen der offenen Beschaffung eine wichtige Beurteilungsgrundlage wurden."* Reifberger, 1976, 214. p. *„Die offene Beschaffung von Nachrichten besorgten die Militärattaché's in Berlin, Rom und Paris (zugleich auch für Belgien), London, St. Petersburg, Bern, Stockholm (auch für Norwegen und Dänemark), Konstantinopel (mitakkreditiert auch in Griechenland), Bukarest, Sofia, Belgrad, Cetinje und Tokio (zugleich für China)."* A katonai attasék nyílt forrásokból szereztek információkat Berlinben, Rómában és Párizsban – ez utóbbi Belgiumba is akkreditálva volt –, Londonban, Szentpétervárott, Bernben, Stockholmban – ez utóbbit Norvégiába és Dániába is akkreditálták –, Konstantinápolyban – ez utóbbit Görögországba is akkreditálták –, Bukarestben, Szófiában, Belgrádban, Cetinjében és Tokióban – ez utóbbit Kínába is akkreditálták. Zeinar, 2006, 559. p. Oberhöfler, 1930, 92. p. Parádi, Evidenzbüro, 2014, 55. p.

[106] *„Verarbeitung der militärdiplomatischen Berichte."* Regele, 1966, 80. p. Schätz, 1999, 93. p. Wagner, 1966, 191. p. Urbański/Hubka, Das Tornisterkind, 69. p.

[107] Urbański, 1930, 890. p.

[108] Urbański, Das Tornisterkind, 114. p.

A katonai attasék azonban – kezdetben legalábbis – nem voltak képzett, hivatásos hírszerzők. Az általuk küldött jelentések nagyrészt saját megfigyeléseiken, tapasztalataikon és a nyilvános, legálisan hozzáférhető forrásokon nyugodtak. Ilyen lehetőség volt pl. a hadgyakorlatokon való részvétel, azonban ott is csak meghatározott terepszakaszokon tartózkodhattak. Fedett ügynöki tevékenységet nem végezhettek, egyrészt mert lebukásukkal diplomáciai státusukat, másrészt a fogadó ország és a Monarchia közötti viszony megítélését kockáztatták volna.[109] Az Iroda sem forszírozta túlzottan, hogy a katonai attasék különféle kalandos kémjátszmákra fecséreljék idejüket, mivel attól tartottak, hogy megfelelő kiképzés híján könnyen valamelyik idegen titkosszolgálat csapdájába sétálhatnak.[110]

Éppen ezért az Iroda hatásköre kiterjedt a leendő katonai attasék kiválogatására. Listát vezettek azokról a tisztekről, akik egyáltalán szóba jöhettek attaséként. Az Iroda főnöke javaslatot tehetett a Vezérkar főnöke számára a leendő attasé, a közös Hadügyminisztérium haditengerészeti osztályfőnöke részére pedig a tengerészeti attasé személyére vonatkozóan, akit kinevezése után feladatát illetően ellátták a megfelelő útmutatással. Formálisan persze a Vezérkar főnöke és a haditengerészeti osztályfőnök terjesztette elő az attasé személyére vonatkozó javaslatot az uralkodónak.[111]

Az Iroda nemcsak a leendő katonai attasék kiválogatásában játszott döntő szerepet, hanem 1861 óta hatáskörébe tartozott az

[109] Conrad, 1921, 449–450. pp. Ronge, 1930, 28. p. Zeinar, 2006, 559. p.

[110] Urbański, Das Tornisterkind, 167. p.

[111] Urbański, Das Tornisterkind, 166. p. Urbański, 1930, 889. p. Pethö, 1998, 25. p.

egyes seregtesteknél (hadsereg, hadtest, területi parancsnokságok) szolgáló hírszerző tisztek kiképzése is.[112] Ezeknek a tiszteknek volt a feladata az egységük hírszerzésének vezetése, továbbá, hogy a hadsereg hírszerző szolgálata részére mozgósítás és háború esetén szükséges anyagokat, utasításokat és parancsokat előkészítsék és kiadják, valamint felvilágosítást nyújtsanak az egységük számára az idegen haderőre vonatkozó minden fontosabb információról.[113] Az Iroda az első világháború előtti évekre elérte azt, hogy minden hadtestnél legalább egy hírszerző tiszt teljesített szolgálatot.[114] Maximilian Ronge kezdeményezésére pedig 1911-től a hírszerző tisztek részére rendszeresen tartottak megbeszéléseket, szakmai találkozókat.[115]

A tisztek képzésében az Iroda a 19. század utolsó harmadától kezdődően együttműködött a Keleti Akadémiával (1898-tól Császári és Királyi Konzuli Akadémia), ahol hadtudományi tárgyakat is oktattak, és az Iroda mindenkori főnöke tagja volt a vizsgabizottságnak.[116] A kezdeti nehézségek leküzdésére tett

[112] Ronge, Geschichte, 119. p. Wagner, 1966, 191. p.

[113] Dienst-Instruction für das Evidenzbureau 1876, Nachlaß Ronge. „*[D]ie für diesen Dienst bei der Armee im Felde nöthigen Materialien und Befehle für den Fall einer Mobilisierung vorzubereiten und Anträge zu stellen, daß die höheren Kommanden bei der Armee im Felde mit den erforderlichen Mitteln betheilt werden falls sie Kundschafts-Dienst ausüben sollen.*" Aufgabe des Bureaus, Dienst-Instruction für das Evidenz-Bureau vom Jahre 1886, KA Evidenzbureau des Generalstabes 1851–1913, Akten, Karton 989. Zeinar, 2006, 559. p.

[114] Kronenbitter, 2003, 240. p.

[115] Ronge, 1930, 52. p.

[116] Ronge, Geschichte, 138. p. Urbański, Das Tornisterkind, 164. p. Schätz, 1999, 95. p. Az intézmény nem azonos a Budapesti Gazdasági Egyetem elődjével, a Keleti Kereskedelmi Akadémiával. Szögi László, A Keleti Kereskedelmi Tanfolyam és a Keleti Kereskedelmi Akadémia története 1891–1920,

hatalmas erőfeszítések ellenére az első világháborút megelőző években még mindig komoly hiányosságok voltak megfigyelhetőek az osztrák–magyar katonai diplomácia területén. Nyugodtan ilyen hiányosságként értékelhetjük azt az eléggé megdöbbentő tényt, hogy az első világháborút megelőzően nem szolgált katonai attasé Athénban.[117]

Mivel a katonai attasék a hírszerzés szempontjából – kezdetben mindenképpen – „amatőrök" voltak, ezért az Iroda igyekezett rendszeresen „utaztatni" a tiszteket abba az országba, amelynek haderejével foglalkoztak. Conrad leírja, hogy Alois Lexa Freiherr (később Graf) von Aehrenthal közös külügyminiszter gyakran meggátolta ezeket, mert félt a tisztek lelepleződésétől és az ezzel járó diplomáciai bonyodalmaktól. Hasonló problémákat vetett fel a konzulátusokon lévő hírszerző tisztek tevékenysége, valamint az Iroda saját bizalmi embereiből (konfidenseiből) álló hálózatának kiépítése is, mivel jogállásukat tekintve a konfidens személyek mind a közös Hadügyminisztérium alkalmazottjai voltak. Képzetlenségük miatt a fizetett konfidensek tevékenységét egyébként Conrad egyáltalán nem tartotta hatékonynak.

Ugyanígy vélekedett Urbański, aki több helyütt is megemlíti, hogy az Iroda munkáját egyáltalán nem úgy kell elképzelni, ahogyan azt a kalandregényekben elképzelik; ő csak nevet, amikor ilyeneket olvas, mert a valóságban az Iroda munkatársai naponta

Szögi László, Zsidi Vilmos, Dokumentumok a Keleti Kereskedelmi Akadémia történetéből 1892–1919, A Budapesti Corvinus Egyetem Levéltárának kiadványai 12. Budapest, 2007.

[117] Will, Alexander, Kein Griff nach der Weltmacht. Geheime Dienste und Propaganda im deutsch-österreichisch-türkischen Bündnis 1914–1918, Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien, 2012, 40. p.

hetven (!) folyóiratot, szaklapot és egyéb újságot néztek át alaposan.[118] A huszadik század elejétől a hírszerző tevékenység irányítója a Kundschaftsgruppe (Felderítőcsoport) volt.[119] 1907-ben, amikor Ronge átvette a csoport irányítását, a kémtevékenység súlypontja a Balkán, különösen Szerbia volt. Az Iroda akkori főnöke Eugen Hordliczka ezredes a prioritást erre a területre helyezte, és az Oroszország elleni hírszerző munka csak minimális erővel folyt.[120]

Ami az Iroda *elhárító* funkcióját illeti, ezt kezdetben szintén a Kundschaftsgruppe (Felderítőcsoport) látta el.[121] 1917-ben kivált belőle és külön csoporttá szerveződött a Defensivgruppe (Elhárítócsoport), amely hat referatúrára tagolódott.[122] Emellett

[118] *„In den Evidenzgruppen wurde die Kenntnis über die fremden Wehrmächte durch eine ständige sorgsame Sammelarbeit erweitert."* Urbański, 1930, 888. p. Conrad, 1921, 450. p. Urbański, Das Tornisterkind, 115. p. *„Die Referate der verschiedenen Gruppen, das Studium der wichtigeren Angelegenheiten, Besprechungen mit anderen Bürochefs, auch Kommissionen und Prüfungen nahmen die Zeit bis 15 Uhr in Anspruch dann erst wurde ich zum Rapport beim Chef des Generalstabes gerufen, der sich mitunter auf eine halbe Stunde, viel häufiger jedoch auf zwei bis drei Stunden erstreckte."* Tehát délután három óráig tartott a különféle nyilvántartó csoportok beszámolói, a fontosabb ügyek tanulmányozása, más irodák főnökeivel való megbeszélés, bizottságok és vizsgálatok, majd jelentéstételre hívatta a vezérkari főnök, ami olykor fél, de inkább két-három óra hosszat tartott. Urbański/Hubka, Das Tornisterkind, 67., ill. 69. p. Schätz, 1999, 95–97. pp. Moritz, 2014, 309. p.

[119] Urbański, 1930, 887. p. Pethö, 1998, 20. p. Schätz, 1999, 97. p.

[120] Moritz, Leidinger, Jagschitz, 2007, 69. p.

[121] Urbański/Hubka, Das Tornisterkind, 66. p.

[122] *„Egyes tisztek elmeséléséből értesültem, hogy ott a cél érdekében (állam vagy párt védelme) eszközeikben cseppet sem voltak válogatósak. Minden lelki és testi kínzást alkalmaztak, mely a célhoz vezetett. Az volt a benyomásom, hogy erre a szolgálatra csak erkölcsileg romlott, minden gazságra képes egyének alkalmasak."* Pokorny, 2000, 98. p.

a politikai csoport is túlnyomórészt elhárító funkciót látott el.[123] Az 1917. október 19-i Ressorteinteilung (Hatásköri beosztás) alapján az Iroda elhárító csoportjának főnöke felelt a kémelhárítás megszervezéséért, az ő dolga volt a nagyobb jelentőségű feladatok elvégzése, az elhárítás érdekképviselete a különböző megbeszéléseken és a többi részleggel való kapcsolattartás, szakértőként való részvétel nagyobb kémperekben és a csoport pénzügyeinek ellenőrzése.

Az első referatúra hatáskörébe az elhárítás szervezési részfeladatai, a jelentéstétel szabályozása, a katonai titkok védelmének megszervezése, a csendőrség, a leszerelés és a napló vezetése, valamint a katonai elhárítás, az államrendőrség és a szövetséges államok elhárítási szervezetének nyilvántartása tartozott. A második referatúra vezette a nyilvántartást az ellenséges kémhálózatról és kémelhárításról, segédleteket készített az ellenséges hírszerző szolgálatok felépítéséről, konkrét javaslatokkal kellett előállnia az ellenséges kémtevékenység letörésére és a szabotázsakciók elleni védekezés is idetartozott.

A harmadik referatúra hatásköre kiterjedt a posta-, távíró- és telefonszolgáltatás területére vonatkozó kémelhárításra, a levelek, táviratok, sürgönyök és csomagok átkutatására, (cenzúra) a titkosírásra, a határ- és útellenőrzésre, az Osztrák–Magyar Monarchián belüli forradalmi mozgalmak nyilvántartására, valamint a vegyi laboratórium vezetésére. A negyedik referatúra intézte a kémke-

[123] Feladata többek között az állam- és hadseregellenes propaganda összegyűjtése, értékelése, illetve jelentéstétel a civil és a katonai hatóságok számára. Ezek a jelentések gyakran képezték parlamenti interpellációkra adott válaszok alapját. Tätigkeit des Evidenzbureaus des Generalstabes. Beitrag der P. Gruppe. Nachlaß Ronge.

dési ügyekkel összefüggő jogi eljárásokat, előkészítette az erre vonatkozó törvényeket; az elhárítás szempontjából felügyelte a sajtót és idetartoztak a hadifoglyokkal kapcsolatos ügyek is.[124] Az ötödik referatúra foglalkozott a kémgyanús elemek körözésével, a velük kapcsolatos információk cseréjével, idegen tisztek beutazásával kapcsolatos ügyekkel, a belső elhárítással, illetve a fotókkal. Végül a hatodik referatúra tartotta a kapcsolatot a Nabt felderítő csoportjaival.[125]

A *politikai csoport* vezetője hatáskörébe tartozott a politikai hírszerzés megszervezése az elhárítócsoport segítségével, új hírszerzési források közzététele, közlése, elvi jellegű kérdések tisztázása, tanácsadás alkotmány-, közigazgatási és nemzetközi jogi ügyekben, katonai szakértőként való közreműködés a csoport feladatkörét érintő ügyekben, illetve a csoport képviselete. A csoportvezető különleges esetben olyan feladattal is megbízhatott egy referatúrát, amely eredetileg nem tartozott a hatáskörébe. 1918. július 1-től a csoportvezető saját hatáskörében dönthetett a feladatok kiosztásáról, továbbá az ő dolga lett az egyes referatúrák munkájának összehangolása, a munkálatok végrehajtási módozataira történő konkrét utasítások kibocsátása, valamint a referatúrák jelentéseinek felülvizsgálata. Magának a csoportnak

[124] *„A hadifogolyposta cenzúrája. Ez a hivatal a belvárosban volt elhelyezve, nagy személyzettel rendelkezett, nyelvtudósokkal, írásszakértőkkel, rajzolókkal, vegyészekkel, valamint egy jól felszerelt laboratóriummal. Feladata az volt, hogy a hadifoglyokhoz beérkező és tőlük feladott levelezést cenzúrázza. Ezek az orosz és az olasz hadseregre, az ország hangulatára, valamint az ellenséges csapattestek tábori postaszámaira vonatkozó minden adatot nyilvántartottak. A kívánatos adatok beszerzése céljából a feladott levelezőlapokat írásszakértők megfelelő kérdésekkel egészítették ki, vagy új lapokat hamisítottak.”* Pokorny, 2000, 98. p.

[125] Ronge, Ressorteinteilung.

a feladata az egyes nemzeti mozgalmak, különösen a szocialista, cionista, szabadkőműves, adventista mozgalmak, azon belül a vezető pártok, szervezetek és sajtóorgánumok figyelemmel kísérése, a békekötéssel kapcsolatos kérdések, valamint gazdaságpolitikai természetű jelentések.[126]

[126] 1918. július 1-től felállítottak egy K jelzésű referatúrát, amely a pénztárral, a fotókkal, a naplóvezetéssel és a Nabt-tal való kapcsolattartással lett megbízva. Ronge, Ressorteinteilung. *„Irodámhoz többféle osztály tartozott: 1. a velünk nem közvetlenül harcban álló és a semleges hadseregek nyilvántartása; 2. a politikai nyilvántartás, az államellenes megmozdulások és ezekben az exponált személyek nyilvántartása. Amikor a megbízhatatlan csehek lajstromát megláttam, feltettem a kérdést, hogy nem volna-e egyszerűbb a megbízhatókról egy vékony füzetet tartani. Ehhez az osztályhoz tartoztak az osztrák parlamentből kapott információk, melyeket a rendőrség egyik bizalmas közege juttatott el.”* Pokorny, 2000, 97. p.

6.

Az Evidenzbureau tehermentesítése I.: a konzulátusok igénybevétele a katonai hírszerzés céljaira

A közös hadügyminiszter 1910. május 6-án kelt 2176. számú jegyzékében arra kérte a közös külügyminisztert, hogy alakítsanak ki valamilyen együttműködést az Iroda és a katonai attaséval nem rendelkező osztrák–magyar diplomáciai képviseletek, illetve a császári és királyi közös konzulátusok között. A közös hadügyminiszter leginkább arra szerette volna a konzulátusokat igénybe venni, hogy lehetőség szerint tekintsenek át minden katonai jellegű cikket és híradást, ami az adott ország sajtójában megjelenik. Június 9-én kelt válaszjegyzékében Aehrenthal kifejtette együttműködési hajlandóságát, utalva arra, hogy ilyen együttműködés a gyakorlatban már létezik, mégpedig nemcsak a balkáni államok, hanem Olasz- és Oroszország vonatkozásában is.

Utóbbi kapcsán a varsói és a kijevi konzulátusok hasznos információszerző tevékenységét hozta fel példának. Hangsúlyozta, hogy ezeket a jelentéseket nemcsak a közös hadügyminiszter, hanem az Iroda főnöke is megkapta. Javasolta, hogy a két minisztérium képviselői tartsanak megbeszélést az együttműködés részleteiről. Aehrenthal a megbeszélés kiindulópontjaként leszögezte: egyetért azzal, hogy a konzulátusok alkalmazottai nézzenek át minden katonai tartalmú tudósítást, de ezt csak azzal a feltétel-

lel engedte volna meg nekik, ha ez nem megy a saját, elsődleges munkájuk rovására.[127]

A megbeszélésre 1910. június 28-án került sor Karl Freiherr von Macchio közös külügyminisztériumi osztályfőnök elnöklete alatt. A tanácskozáson a közös Hadügyminisztérium részéről Blasius Schemua altábornagy, közös hadügyminisztériumi osztályfőnök, Eugen Klose őrnagy, valamint Gottlieb Wejmelka, Max Ronge és Karl Scheller századosok, a közös Külügyminisztérium részéről pedig Rudolf Pogatscher és Max Freiherr von Biegeleben követ és meghatalmazott miniszter, valamint Max Freiherr von Sonnleithner, Richard Oppenheimer és Alfred Rappaport főkonzulok vettek részt.[128] Viszonylag hamar elfogadták Ronge azon javaslatát, hogy az adott ország sajtóját először a diplomáciai képviselet katonai attaséja tekintse át, és a konzulátusok csak

[127] Abschrift Nr. 1598. 09. 06. 1910. *„Bezugnehmend auf die geschätzte vertrauliche Note vom 6. Mai l. J. Präs. Nr. 2176, habe ich mich, Euer Exzellenz mitzuteilen, daß ich gerne bereit bin, Euer Exzellenz für die als notwendig erachtete Ausgestaltung des militärischen Informationsdienstes die Mitwirkung des mir unterstehenden Ministeriums und zwar sowohl die Kooperation der Zentrale, als auch jene der k. u. k. Missionen, in deren Verbande nicht ein k. u. k. Militärattaché steht und jene der k. u. k. effektiven Konsularämter zur Verfügung zu stellen. [...] Insoweit für die Förderung des militärischen Informationsdienstes das k. u. k. Ministerium des Aeußern in Betracht kommt, handelt es sich, wie Euer Exzellenz selbst erwähnt haben, eigentlich nur um die Ausgestaltung einer schon geübten Praxis, und zwar nicht nur, was die Balkanstaaten anlangt, sondern auch rücksichtlich Italiens und Rußlands. Was den letztgenannten Staat betrifft, lieferten speziell die k. u. k. Konsularämter Kiew und Warschau eine Reihe interessanter, E. E. zur Kenntnis gebrachter Berichte."* HHStA PA XL Interna Karton 241 Liasse II/4.

[128] Protokoll der von Vertretern des k. und k. Reichskriegsministeriums und des k. und k. Ministeriums des Aeußern beschickten gemeinsamen Sitzung 28. Juni 1910. A megbeszélés aznap 15.00-kor kezdődött. A jegyzőkönyvet Egon Freiherr von Berger vezette. HHStA PA XL Interna Karton 241 Liasse II/4.

azokkal a lapokkal foglalkozzanak, amelyeket az attasé nem tudott áttekinteni. Erről vezessen egy listát és küldje el a konzulátusok számára. Sonnleithner egyből megjegyezte, hogy az ilyen lapok beszerzésének költségeit a Hadügyminisztériumnak kellene viselnie. Ezt szintén elfogadták.

Sokkal komolyabb problémát okozott az a felvetés, hogy a konzulátusoknak közvetlenül kellett volna kapcsolatot tartaniuk az Iroda ottani bizalmi embereivel (konfidenseivel). Mivel a konfidensekkel való közvetlen kapcsolattartás a lebukás veszélye miatt még a katonai attasék számára sem volt megengedett, ezért a közös Külügyminisztérium képviselői azt szerették volna elérni, ha ezt a szabályt a konzulátusok tisztviselői esetében is alkalmazzák. Közvetlen kapcsolattartás esetén ugyanis könnyen agent provocateur karmai közé kerülhetett volna egy, a hírszerzés berkeiben kevésbé járatos konzuli tisztviselő. Ezt pedig a közös Külügyminisztérium nem engedhette meg magának, hiszen azzal a Monarchia és a fogadó állam közötti diplomáciai kapcsolatokat veszélyeztethette. Ezt a problémát Ronge úgy vélte áthidalhatónak, hogy az Iroda konfidensei kapnának egy címet, amelyet közölnének a konzulátusokkal. A továbbiakban ezen a címen keresztül zajlana a kommunikáció a bizalmi személyek és a konzulátusok között. Ezzel a megoldással elkerülhető lenne a bizalmi személyek és a konzulátusok közötti közvetlen kapcsolatfelvétel.

Ezt a javaslatot a közös Külügyminisztérium képviselői elutasították, hiszen a konzulátusok ezzel a módszerrel is közvetlenül kapcsolatba hozhatók lettek volna a konfidensekkel. Végül Schemua javaslatát fogadták el, aki azt indítványozta, hogy azon konzulátusi alkalmazottak, akik ilyesfajta feladatra önként jelentkeznek, maguk adjanak meg egy akár valós, akár fedett címet, azt küldjék el Bécsbe, és azt majd az Iroda továbbítja az ügynökök-

nek. Megegyezés született abban is, hogy a nagyobb városokban lévő konzulátusokat közvetítőként fogják használni az Iroda és annak bizalmi személyei között. Ellentételezésképpen az ilyen küldeményeket az Iroda közvetlenül a közös Külügyminisztérium V. referatúrájának (vagyis az Informationsbureau-nak) továbbítja. Sonnleithner szerint a következő konzulátusokat lehet erre a feladatra felhasználni: Szentpétervár, Moszkva, Varsó, Odessza, Velence, Milánó, Genova, Belgrád, Szófia, Konstantinápoly, Bukarest, Galaţi, Alexandria, Kairó, Párizs és Marseille.

Egyezség született arra vonatkozóan is, hogy a közös Külügyminisztériumhoz érkező katonai tartalmú küldeményeket továbbítják a közös Hadügyminisztériumhoz és az Irodához is.[129] Hiába egyezett bele azonban a közös Hadügyminisztérium a konzulátusok számára szükséges lapok beszerzésébe, már augusztus 1-én tudatták a közös Külügyminisztériummal, hogy mégsem képesek a lapok megvásárlásához szükséges költségeket előteremteni. A közös Hadügyminisztérium csak 1912-ben vállalta, hogy fedezi a konzulátusok számára szükséges, tisztán katonai természetű lapok beszerzésének költségeit.[130]

A megbeszélésen elhatározott intézkedések végrehajtása tekintetében azonban gyakorlatilag semmi sem történt. Az, hogy ilyen fontos ügyben ilyen hosszú ideig nem történt előrelépés,

[129] Protokoll der von Vertretern des k. und k. Reichskriegsministeriums und des k. und k. Ministeriums des Aeußern beschickten gemeinsamen Sitzung 28. Juni 1910. HHStA PA XL Interna Karton 241 Liasse II/4.

[130] Nr. 8278. 01. 08. 1910., illetve a közös had- és külügyminisztérium képviselői közötti 1912. október 12-i, gróf Szapáry Frigyes közös külügyminisztériumi osztályfőnök elnöklete alatt tartott megbeszélés, ahol a két közös minisztérium mellett a császári-királyi osztrák Kereskedelmi Minisztérium képviselői is részt vettek. HHStA PA XL Interna Karton 241 Liasse II/4.

egyáltalán nem volt kivételes jelenség a Monarchiában. A gróf Szapáry Frigyes közös külügyminisztériumi osztályfőnök elnöklete alatt 1912. október 12-én tartott újabb megbeszélésen a közös Hadügyminisztérium képviselői fel is panaszolták a több mint két éve tartó tétlenkedést. Kifogásolták, hogy a közös külügyminisztérium még mindig nem adott ki általános, minden konzulátusra egyaránt érvényes utasítást a katonai hírszerző tevékenység végzéséhez szükséges segítségnyújtásról. A közös Külügyminisztérium ezt a lebukás veszélyével indokolta.[131]

Sokkal valószínűbb azonban, hogy a külügyi apparátus berkeiben nagy volt az ellenállás a konzulátusoknak a katonai hírszerzés területére való bevonása miatt.[132] Ezt fejezi ki Mérey Kajetánnak, a Monarchia római követének a közös külügyminiszterhez 1913. február 10-én kelt levele. Ebben Mérey aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a Monarchia katonai szervei bevonják a hírszerző tevékenységükbe a konzulátusokat. Utalt arra, hogy a korábbi közös külügyminiszterek (Gustav Graf Kálnoky, Agenor Graf Goluchowski és Aehrenthal) komoly indokkal hárították el az ilyen jellegű megkereséseket. Nekik az volt a véleményük, hogy a közös Hadügyminisztériumnak a saját megbízottai révén kell, hogy gondoskodjanak a hírszerzésről, abba a Monarchia diplomáciai képviseleteit és konzulátusait nem szabad bevonniuk. Ha ugyanis valamely előbbi szervezethez tartozó személy lebukik, az nemcsak tartósan kompromittálja a külügyi szervezetet, hanem

[131] HHStA PA XL Interna Karton 241 Liasse II/4.

[132] *„Ez a szerv ugyan igen kelletlenül kapcsolódott be az Evidenzbüro tevékenységébe, de külföldön működő diplomatái révén szinte automatikusan a titkos ügynökök kapcsolattartójává, és nolens volens a különféle területeken folyó titkosszolgálati információszerzés részesévé vált."* Moritz, 2014, 308. p.

akár hosszú távon is előidézheti a fogadó állam és a Monarchia közötti diplomáciai kapcsolat megromlását.[133]

Mindenesetre az 1912-es újabb megbeszélésen az 1910-es megbeszélés „városlistáját" kiegészítették a következő városokkal: Antwerpen, Amszterdam, London, Liverpool, Basel, Zürich, Barcelona, Pireusz–Athén, Szmirna, Bejrút és Port-Szaíd. A megbeszélésen végre elfogadták a konzulátusok számára kiadandó utasítás tervezetét is. A konzulátusokat utasították a katonai tartalmú hírek követésére, különösen a statisztikai adatok és az adott ország alapvető információiról szóló közlemények figyelemmel kísérésére. A fentiekre vonatkozó jelentéseket a konzulátusok elküldik az illetékes diplomáciai képviseleteknek. Kötelezték továbbá a konzulátusokat, hogy vegyék fel a kapcsolatot minden olyan személlyel, aki a Monarchia érdekében kémkedne. Az illető személynek egy címet kellett megadni a kapcsolatfelvételhez. Hogy a konzulátus alkalmazottainak esetleges kompromittálódását megakadályozzák, előírták, hogy a cím megadása után az adott személlyel már semmilyen kapcsolatot nem szabad fenntartani.[134]

[133] *„Weit entfernt, die absolute Notwendigkeit der Spionage zu verkennen, haben Graf Kálnoky, Graf Goluchowski und Graf Aehrenthal sich auf den Standpunkt gestellt, daß unsere militärischen Centralbehörden den Informationsdienst durch ihre eigene Emissäre zu besorgen haben und daß weder die k. u. k. Missionen noch die k. u. k. Konsularämter in diesen Dienst einbezogen werden dürfen. Der Grund dieser Stellungnahme liegt darin, daß, wenn ein Emissär einer militärischen Centralbehörde bei der Spionage ertappt wird, hiedurch nur das betreffende Individuum compromittiert wird, während durch Feststellung der Mitwirkung einer amtlichen Person an der Organisation der Kundschaftsdienstes nicht nur die betreffende Person, sondern auch die Behörde der sie angehört, dauernd compromittiert und des Vetrauens der Auslandbehörden verlustig wird."* HHStA PA XL Interna Karton 241 Liasse II/4.

[134] HHStA PA XL Interna Karton 241 Liasse II/4.

Az Iroda és az osztrák–magyar konzulátusok kapcsolatának egy igen érdekes és meglehetősen furcsa esete volt az, amikor 1918 tavaszán az Iroda a svájci osztrák–magyar katonai attasé útján a berni osztrák–magyar követséghez, a zürichi, St. Gallen-i, lausanne-i, davosi, genfi, luganói, valamint baseli konzulátusokhoz, illetőleg a zürichi, lausanne-i és St. Gallen-i útlevél-ellenőrző állomásokhoz, valamint a zürichi „k. u. k. Zeitungsstelle"-hez egy kérdőívet küldött, amelyben a következő kérdésekre várták a választ:

- Milyen előrelépést mutat az angol és amerikai propaganda?
- Northcliffe és Robert Donald a külügy vagy a propagandaminisztérium szervezetébe tartoznak?[135]
- Milyen a hierarchia az antant Legfelsőbb Haditanácsa és az antant haderők vezérkarai és főparancsnokságai között?
- Hogyan viszonyul az antant Legfelsőbb Haditanácsa képviselője az antanthatalmak kormányaihoz?
- Milyen a royalista és szocialista mozgalom helyzete Franciaországban?
- Milyen Franciaország jelenlegi politikai viszonya Angliához, Amerikához és Olaszországhoz?
- Meddig tarthat még ki a Clémenceau-kormány? Érvek a kitartás mellett és ellene.
- Igaz-e, hogy Olaszországban 50 000 amerikai katona állomásozik?

[135] A kérdés valószínűleg Alfred Charles William Harmsworth, 1st Viscount Northcliffe (1865–1922) brit lapkiadóra és Sir Robert Donald (1860–1933) brit szerkesztőre vonatkozik. Northcliffe akkoriban a Daily Mail és a Daily Mirror kiadója volt, Donald pedig a brit kormányzati propagandáért volt felelős.

Nem meglepő módon a berni osztrák–magyar követ az 1918. április 18-án a közös külügyminiszternek küldött jelentésében szóvá tette az Iroda eljárását. A követ meglehetősen különösnek tartotta, hogy a svájci osztrák–magyar konzulátusokat olyan kérdésekkel bombázzák, amelyek megválaszolására semmilyen ismerettel nem rendelkeznek. A követ az egész eljárást – joggal – naivnak minősítette. Hozzáfűzte, amennyiben ismerné a választ arra a kérdésre, hogy milyen viszony áll fenn Franciaország, Anglia, Amerika, valamint Itália között, akkor valószínűleg a világpolitika egyéb rejtélyeit is meg tudnák fejteni. Úgy vélte, a kérdéseket inkább a közös Külügyminisztériumhoz kellett volna intézni, ott nagyobb eséllyel tudnának ezekre válaszolni. Hogyan is tudnának a svájci osztrák-magyar konzulátusok ezekre a világpolitikát érintő kérdésekre válaszolni, amikor tevékenységük többnyire csupán útlevelek ellenőrzésére terjed ki?[136]

Az igazán meglepő a dologban az, hogy az ügy ezzel még korántsem ért véget. Az Iroda ugyanis 1918. május 18-án a svájci osztrák-magyar katonai attasé útján újabb megkeresést foganatosított, gyakorlatilag ugyanazokhoz a svájci osztrák–magyar konzulátusokhoz, amelyekhez már korábban is fordult. Az újabb kérdőívek elküldése már csak azért is meglepő, mert a berni osztrák-magyar követ megemlíti, hogy a svájci osztrák–magyar katonai

[136] *„Schon der Gedanke, Fragen so disparater und weitreichender Natur, wie die vorliegenden, auf einem* 'Wunschzettel' *zusammenfassen, scheint zumindest etwas naiv. Könnten wir Fragen, wie z. B. die* 'nach der gegenwärtigen politischen Lage Frankreichs, England, Amerika und Italien gegenüber' *authentisch beantworten, so wäre manches Rätsel der Weltpolitik gelöst."* A berni osztrák–magyar követ jelentése a közös külügyminiszternek a svájci osztrák–magyar katonai attasénak az Iroda No. 5529/l v. 28 v. M. rendelkezése alapján történt megkeresésére, 1918. április 18. Nr. 53 B. HHStA PA XL Interna Karton 241 Liasse II/4.

attasé közölte vele, hogy ő elküldte a követ kérdőívvel kapcsolatos kifogásait az Iroda számára.[137] Vagyis az Iroda elvileg tisztában lehetett azzal, hogy hiába fáradoznak a kérdőívvel, a kérdéseikre a svájci osztrák–magyar konzulátusoktól nem fognak tudni érdemi választ kapni. Az újabb kérdőívben a következő kérdésekre várta a választ az Iroda a svájci osztrák–magyar konzulátusoktól:

- Az angol parlament felsőházának tervezett reformjának okai és indokai.
- Vannak-e bizalmas forrásokból származó közelebbi információk az új angol kötelező katonai szolgálatra vonatkozó törvényről (pl. korhatár, mentességek)?
- Az újságokból már ismert tényeken kívül vannak-e más jellegű információk az a) Írországra, b) Egyiptomra, c) Indiára vonatkozó Home Rule kérdésben?
- Hogy áll az amerikai fegyvergyártás?[138]
- Hogyan néz ki az amerikai iparszervezet, vezetése és igazgatása?

Arról nincs fennmaradt levéltári forrás, hogy mi lett a kérdőív sorsa: sikerült-e megválaszolni a főleg útlevélkiadással és – ellenőrzéssel foglalkozó svájci osztrák–magyar konzulátusoknak az angol hadkötelezettségre vagy az amerikai iparra vonatkozó kérdéseket vagy mennyiben tudtak használható információt adni a Clemen-

[137] *„Wie mir der Militär – Attaché mitteilt hat, er sich im Sinne meiner Bemerkungen seinerzeit an das Evidenzbureau gewandt – offenbar – erfolglos."* A berni osztrák–magyar követ 1918. május 31-i levele a közös külügyminiszternek az Iroda a svájci osztrák–magyar katonai attasé útján 1918. május 18-án megküldött kérdőívéről. HHStA PA XL Interna Karton 241 Liasse II/4.

[138] Itt külön pontokba szedve különböző nyersanyagokra vonatkozó kérdések is szerepeltek.

ceau-kormány kilátásait illetően. Arról sem találtam információt, hogy mit szólt mindehhez a közös Külügyminisztérium, tettek-e az ügyben valamilyen lépést. Talán az esetet követő hónapok súlyos eseményei már nem adtak elég időt az osztrák–magyar közös bürokráciának a válaszadásra.

7.
Az Evidenzbureau tehermentesítése II.: a kémelhárítás helyi intézményrendszerének és szervezetének kiépítése

Az első világháborút megelőző években megkezdődött a kémelhárítás egész Monarchiát átfogó intézményi és szervezeti hálózatának fokozatos kiépítése. A közös hadügyminiszter 1911. december 3-i 13924. számú jegyzékében közölte a közös külügyminiszterrel, hogy az uralkodó elfogadta a békében történő katonai hírszerzésről szóló szolgálati szabályzat módosítását. A 4. § értelmében minden katonai és polgári hatóság köteles volt támogatni az Iroda tevékenységét. A 7. § pedig külön is biztosította a katonai hírszerzést arról, hogy feladatait a közös minisztériumok, az osztrák és a magyar kormány, valamint a horvát-szlavón-dalmát országos kormányzat egyaránt támogatni fogják. Az említett kormányoknak elsősorban az volt a feladatuk, hogy tájékoztatást nyújtsanak a közös hadvezetés számára mindazon fontos, katonai jellegű információkról és adatokról, amelyekről tudomást szereznek.

Emellett felhatalmazást kaptak arra is, hogy saját hatáskörükben minden olyan rendelkezést és utasítást kibocsássanak, amelyek a katonai hírszerzésért területileg illetékes hadtestparancsnokságokkal való együttműködés érdekében szükségesek.[139] A közös

[139] *„§ 7. Der militärische Kundschaftsdienst wird von den gemeinsamen Ministerien, der k. k. und kön. ung. Regierung und von der kön. kroatisch-slawonisch-dalmatischen Landesregierung als Zentralstellen gefördert. Diese Zentralstellen geben der Heeresleitung die ihnen zukommenden militärisch wichtigen Nachrichten und*

minisztériumok, a két kormány, valamint a horvát-szlavón-dalmát országos kormányzat utasításai értelmében – amelyeket továbbítanak az illetékes hadtestparancsnokságoknak is – minden csendőr-, rendőr- pénzügyi és üzemi hatóság, a posta- és távírószolgálatok, a vasúti és tengerhajózási hatóságok és szervek, továbbá az állami erdészeti és tengerészeti hatóságok, ezenkívül Magyarországon még a vámhatóságok is, kötelesek voltak segíteni a katonai hírszerzést.[140]

A szolgálati szabályzat módosítása külön is kiemelte az Iroda közvetlen támogatását minden polgári és rendőrhatóság számára. Általánosságban előírták az érdekek közösségén alapuló segítőkészséget, mely az Iroda kívánságainak teljesítésén és megkereséseik megválaszolásában rejlett. Ezen általános segítségnyújtási kötelezettség keretében az említett hatóságok és szervek kötelesek voltak az Iroda ügynökei számára útleveleket kiadni, bizonyos személyekről információt közölni, kémgyanús személyeket meg-

Daten bekannt und erlassen die erforderlichen Verfügungen in eigenen Wirkungskreis für ein den örtlichen Verhältnissen anzupassendes, ersprießliches Zusammenwirken der Behörden und Organe mit den zur territorialen Leitung des militärischen Kundschaftsdienstes berufenen Korpskommandos." Die Instruktion für den militärischen Kundschaftsdienst im Frieden. HHStA PA XL Interna Karton 241 Liasse II/4.

140 *„§ 8. Auf Grund der Verfügungen der genannten Zentralstellen, deren Weisungen die Korpskommandos erhalten, sind die Gendarmerie-, Polizei-, Finanz (in den Ländern der heiligen ungarischen Krone auch die Zollbehörden und Organe) politischen (Gewerbe-), Post und Telegraphen-, Eisenbahn – und Schiffartsbehörden und – organe, weiters das staatliche Forstpersonal und die Seebehörden sowohl in den im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern und den Ländern der heiligen ungarischen Krone, als auch in Bosnien und Hercegovina zur Unterstützung des militärischen Kundschaftsdienstes im Rahmen der erwähnten Weisungen verpflichtet."* Die Instruktion für den militärischen Kundschaftsdienst im Frieden. HHStA PA XL Interna Karton 241 Liasse II/4.

figyelni, leendő ügynököket és bizalmi személyeket kellett keríteniük az Iroda számára, bizalmas levelezéseket kellett továbbítaniuk, valamint figyelniük kellett a határforgalmat.[141]

A polgári és rendőrhatóságoknak abban is együtt kellett működniük a katonai hírszerzéssel, hogy minden olyan politikai és gazdasági téren felmerülő eseményről, történésről, amelynek katonai kihatásai lehetnek, tájékoztatást kellett nyújtaniuk az illetékes hadtestparancsnokságoknak. A szabályzat felsorolta azokat az eseményeket – nyilván nem kimerítő jelleggel –, amelyek katonai és hírszerzési szempontból fontosak lehettek: ilyen lehetett például idegen katonatisztek vagy gyanús külföldiek beutazása a Monarchia valamely államának területére, államellenes szervezkedés – tipikusan a határvidéken –, esetleg külföldön működő titkos szervezethez történő csatlakozás, külföldiek általi ingatlanvásárlások vagy ipari vállalkozások alapítása, határ menti út – vagy hídépítések. Szintén figyelemmel kellett kísérni, ha idegen kereskedők feltűnő mennyiségben vásároltak lovat, marhát vagy takarmányt.[142]

141 *„§ 10. Die Polizei- und die politischen Behörden unterstützen die Kundschaftsstellen (das Evidenzbureau des Generalstabes) durch Beschaffung von Pässen für Kundschafter, Erteilung von Personalinformationen, Überwachung spionageverdächtiger Individuen, Gewinnung von Konfidenten und Mittelspersonen, Vermittlung geheimer Korrespondenzen, Überwachung des Grenzverkehrs etc., und im allgemeinen durch das möglichste, in der Gemeinsamkeit der Intersse begründete Entgegenkommen in der Erledigung von Wünschen und Beantwortung von Anfragen".* Die Instruktion für den militärischen Kundschaftsdienst im Frieden. HHStA PA XL Interna Karton 241 Liasse II/4.

142 *„Im weiteren Sinne erstreckt sich die Mitwirkung der politischen und Polizeiverwaltung am militärischen Kundschaftsdienst auch auf die Orientierung des Korpskommandos über alle militärischen wichtigen Vorkommnisse auf politischem und volkswirtschaftlichem Gebiete. Militärisch wichtig – namentlich im Grenzgebiete –*

Az Iroda már a 19. század vége óta kapcsolatban állt az Osztrák Császárság Belügyminisztériumával annak rendőri ügyosztálya vezetőjén keresztül. A bíróságok, az államügyészség, a rendőrség és a csendőrség mellett a pénzügyi hivatalokkal, valamint a posta- és távíró-igazgatóságokkal is együttműködtek. Ezeket a szerveket kötelezték arra, hogy hírszerzési ügyekben segítsék az Irodát.[143] A katonai elhárítás kapacitásának véges volta miatt az Iroda komoly mértékben rászorult a polgári hatóságok támogatására, ami azzal járt, hogy feladat- és hatásköreinek egy részét megosztotta a rendőr– és csendőrhatóságokkal.[144]

A kémelhárítás területén Ausztriában először az *osztrák* császári-királyi Belügyminisztérium 1911. július 7-én kibocsátott Z. 4860/M. I. rendelkezésére (Erlass) kell utalnunk, ami a politikai (vagyis civil, polgári) és katonai szerveknek a kémelhárítás területére vonatkozó baráti együttműködéséről (einträchtigen Zusammenwirken) szólt, illetve az ugyanezen minisztérium által kibocsátott Z. 6078/M. I. jelzésű rendelkezésre, amely pedig útmutatást tartalmazott a békeidőben folytatott katonai hírszerző tevékenységről. Ezek a rendelkezések mindenekelőtt azt állapították meg, hogy az említett területeken a bécsi rendőr-igazga-

erschienen beispielweise: staatsfeindliche Umtriebe; Anknüpfung geheimer Verbindungen mit dem Auslande; Reisen verdächtiger Ausländer und ausländischer Offiziere, Grunderwerbungen und Gründungen von Industrieunternehmungen durch Ausländer, Brücken und Wegbauten; auffällige Vieh – (speziell Pferde-) und Getreidekäufe durch ausländische Händler, etc." Die Instruktion für den militärischen Kundschaftsdienst im Frieden. HHStA PA XL Interna Karton 241 Liasse II/4.

143 Ronge, Geschichte, 161. p. Zeinar, 2006, 560. p.

144 Kronenbitter, 2003, 234. p.

tóságnak lesz hatásköre, mint központi nyilvántartó állomáshely (Zentralevidenzstelle).[145]

Ennek értelmében a bécsi rendőr-igazgatóság, mint központi nyilvántartó állomáshely összegyűjtött és feljegyzést készített minden kémkedésre vonatkozó fontos adatról. Nyilvántartást kellett vezetnie minden kémgyanús vagy kémkedés miatt elítélt személyről. A nyilvántartásnak tartalmaznia kellett a kémgyanús személy nevét, nemzetiségét, személyleírását, fényképét, ujjlenyomatát, az illető személy kézírását, fedőnevét vagy álnevét, fellelhető kapcsolatait (kémhálózat, ügynökség), az illetőre vonatkozó különleges jellemzőket, speciális képességeket, képzettségeket, egyéb közismert adatokat.

Feladata volt továbbá kémügyekben történő felvilágosítás adása a biztonsági szerveknek (Sicherheitsbehörden), csendőrségnek, büntetőbíróságoknak és ügyészségeknek, illetve a közvetlen kapcsolattartás az elhárítás területén az Irodával, illetőleg a magyar, a horvát, valamint a bosznia-hercegovinai központi állomásokkal. Ki kellett képeznie a rendőrség állományába tartozó tisztviselőket és ügynököket a titkosszolgálati módszerekre és eljárásokra. Általánosságban szakértő támogatást kellett nyújtania minden polgári hatóság számára az őket érintő kémügyekben. Végül kémügyekre

145 Az osztrák (ausztriai) minisztériumok megnevezése *császári-királyi*, ahol a *császári* az osztrák (ausztriai) császári méltóságra, míg a *királyi* a cseh-morva királyi méltóságra utal. Österreichisches Staatswörterbuch. Handbuch des gesammten österreichischen öffentlichen Rechtes, herausgegeben unter Mitwirkung zahlreicher hervorragender Fachmänner von Dr. Ernst Mischler, Dr. Josef Ulbrich, Zweiter Band, Erste Hälfte H-M, Alfred Hölder, Wien, 1896, 208. p. A közérthetőség miatt a cs. kir. minisztériumokat *osztrák* minisztériumokként jelzem.

vonatkozó statisztikai adatokat kellett készítenie az osztrák belügyminisztérium részére.[146]

A kémügyben eljáró hatóságoknak és szervezeteknek bejelentési kötelezettségük volt a bécsi rendőr-igazgatóság felé minden olyan személyről, akit kémkedés vádjával bíróság elé állítottak, illetve akit bár hiányzó bizonyítékok miatt nem állítottak bíróság elé, de a hatóságok látókörébe került és ártatlanságáról nem voltak teljesen meggyőződve. Ezenkívül szintén értesíteni kellett minden olyan személyről is, akivel szemben nem volt megalapozott gyanú büntetőeljárás indítására, azonban feltételezhetően kémügybe keveredhetett. Végül szintén jelenteni kellett minden ismeretlen tettes(ek) által elkövetett kémügyet is.[147] Egy adott kémügy kapcsán mindig annak a hatóságnak volt értesítési kötelezettsége, amelyik legelőször foglalkozott az üggyel. Amennyiben az ügy bíróság elé került és az aktákból nem derült ki, hogy a helyileg illetékes hatóságnak, illetve biztonsági szerveknek információi lettek volna az ügyről, akkor az államügyészségnek volt hatásköre

[146] Schaffung einer Zentralstelle für den defensiven Kundschafterdienst (Spionageabwehrdienst) 1913–1917, Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Ministerium des Aeußern 1848–1918, Politisches Archiv (a továbbiakban együtt: HHStA PA) XL Interna LI/6. Karton 242.

[147] *„Der Zentralevidenzstelle werden somit seitens der in Betracht kommenden Behörden anzuzeigen und von ihr vorzumerken sein: 1.) alle dem Strafgerichte wegen Spionageverdachtes eingelieferten Personen 2.) alle Personen, die von der Sicherheitsbehörde wegen Spionageverdachtes angehalten, mangels Schuldbeweis dem Gerichte zwar nicht eingeliefert worden sind, aber auch ihre Schuldlosigkeit nicht ganz zweifellos nachweisen konnten, 3.) alle Personen, die, ohne daß ihre Anhaltung vorläufig möglich wäre, im Spionageverdacht stehen. 4.) Alle Spionagefälle mit unbekannten Tätern."* Schaffung einer Zentralstelle für den defensiven Kundschafterdienst (Spionageabwehrdienst) 1913–1917, HHStA PA XL Interna LI/6. Karton 242.

az adott kémügyről tájékoztatni a bécsi rendőr-igazgatóságot, mint központi nyilvántartó állomáshelyet.

Az államügyészségnek ezenkívül az is a kötelezettsége volt, hogy a kémügyekben lefolytatott büntetőeljárásokról rendszeres szakmai tájékoztatást adjon a bécsi rendőr-igazgatóságnak. Ezekben a tájékoztató anyagokban az eljárások legfontosabb jellemzőit és tapasztalatait kellett összegyűjteni, úgymint az eljárás megszüntetésének okait, az ítéleteket, a jogorvoslatot és annak eredményét, illetve, ha az ügyet egy másik bíróság elé utalták stb. A hadbíróságok előtt lefolytatott büntetőeljárásokról az Irodának volt beszámolási kötelezettsége a központi nyilvántartó állomáshely felé.[148]

1911. október 30-án, Budapesten a *magyar* királyi és a *horvát-szlavón-dalmát* országos kormány képviselői is megállapodtak abban, hogy minden alárendeltségükbe tartozó polgári és katonai hatóság részéről *„a katonai hírszerző szolgálatot, mint központi hatóságot támogatják"*.[149] A megállapodás azt is tartalmazta, hogy a hozzájuk beérkező, katonailag fontos híreket és adatokat a „hadügyi vezetőség" tudomására hozzák, és saját hatáskörükben kiadják azokat a rendelkezéseket, *„melyek az alájuk rendelt hatóságoknak és közegeknek a katonai hírszerző szolgálat területi vezetésére*

[148] Schaffung einer Zentralstelle für den defensiven Kundschafterdienst (Spionageabwehrdienst) 1913–1917, HHStA PA XL Interna LI/6. Karton 242.

[149] Az *„Instruktion für den militärischen Kundschaftsdienst"* c. szolgálati könyv 4. és 17. §-a alapján a m. kir. ministeriumok és a horvát-szlavón-dalmát országos kormány által tervezett és az alárendelt polgári hatóságoknak kiadandó rendelkezések tárgyában tartott 1911. október 30-i tanácskozás II. Jegyzőkönyve. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Polgári kori kormányhatósági levéltárak K szekció Belügyminisztériumi levéltár (1857–1953) Belügyminisztérium K 149 rezervált iratok (1872–1944) 59. csomó.

hivatott hadtestparancsnokságokkal való sikeres és a helyi viszonyokhoz alkalmazkodó együttműködésére szükségesek".[150]

1914 tavaszára világossá vált, hogy a megszaporodott kémkedési esetek következtében az Iroda és az egyes seregtesteknél működő hírszerző állomások nem képesek ellátni a számukra elsődleges hírszerző tevékenységüket, így Ronge szerint szükségessé vált, hogy az elhárítással összefüggő tevékenységeket más, elsősorban biztonsági szervek (Sicherheitsbehörden) végezzék.[151] Tény azonban, hogy ennek szervezeti keretei 1914-ig nem alakultak ki. A közös Hadügyminisztérium először 1913. március 14-én kezdeményezte az osztrák Belügyminisztériumnál kémelhárítással foglalkozó központi szerv létrehozását. A jegyzékben utalás történt arra, hogy hasonló jellegű szervek már működnek más országokban is, így pl. Németországban, Oroszországban és Franciaországban is.

Hangsúlyozták, hogy az Iroda leterheltsége igen jelentős, ezért az adott politikai helyzetben, amikor a Monarchia szomszédjainál rendkívül veszélyes méreteket öltött a Monarchia elleni kémtevékenység, mindenképpen szükséges a katonai elhárítás tehermentesítése. A jegyzékben utalás történt arra is, hogy a közös Hadügyminisztérium korábban hasonló kezdeményezéssel élt a Magyar Királyi Belügyminisztériumnál.[152] Az első lépést ebben az irányban valóban a Magyar Királyi Belügyminisztérium tette meg, amikor 1914. április 1-i hatállyal felállította a minisztériumon belül a BM V. ügyosztály határrendőrségi osztálya szervezetében az ún. „Védelmi Hírszerző Központ" (V. H. K.) nevű részleget. Ennek a szervezetnek volt a feladata az idegen kémtevékenység elleni védekezés.[153]

1914. április 30-án Bécsben az osztrák Belügyminisztériumban lezajlott megbeszélésen megegyezés született arról, hogy létrehoznak egy központi hivatalt, mely közvetlenül fordulhat az

[150] Lásd az előző hivatkozásban jelzett forrást.

[151] Protokoll über die Konferenz „*Schaffung der Zentral- und Hauptstellen für den defensiven Kundschaftsdienst*", im Mai 1914, 2. p. KA KM Präs 40-12, 12/6. A megbeszélés Bécsben, 1914. május 18-án zajlott. „*Dies kam der Spionageabwehr zugute, deren Aufwand die personellen und finanziellen Möglichkeiten des militärischen Nachrichtenapparates überschritt und nur in Zusammenarbeit mit zivilen Behörden einigermaßen erfolgsversprechend betrieben werden konnte.*" Kronenbitter, 2003, 234. p. „*Die Spionageabwehr sollte also bei Aufrechterhaltung eines engen Kontaktes mit dem Evidenzbüro Sache der Exekutive werden.*" Moritz, Leidinger, Jagschitz, 2007, 117. p.

[152] „*Während nun in den meisten Staaten (besonders Deutschland, Rußland, Frankreich) schon seit langer Zeit eigene staatliche Organisationen bestehen, die mit zentraler Leitung und entsprechend geschultem Personal versehen, dieser Tätigkeit der fremden Staaten steuern, liegt bei uns die Leitung und zum großem Teile auch die Durchführung des defensiven Kundschaftsdienstes nur in den Händen der militärischen Behörden. Die gegenwärtigen politischen Verhältnisse lassen es aber klar erkennen, daß auch in Oesterreich-Ungarn die Organisierung und Zentralisierung des defensiven Kundschaftsdienstes bei den Staatspolizeien dringend notwendig wäre, diese Erkenntnis veranlaßte auch das Kriegsministeriuman den kgl. ung. Ministerpräsidenten schon vor einiger Zeit die Bitte zu richten, eine solche Zentralstelle beim kgl. ung. Ministerium des Innern ehestens zu kreieren, um den – gefährliche Dimensionen annehmenden- Umtrieben der Grenznachbarn noch zeitgerecht steuern zu können. Nunmehr beehrt sich das Kriegsministerium mit der gleichen Bitte der Kreierung einer Zentralstelle für den defensiven Kundschaftsdienst beim k. k. Ministerium in Wien, an das k. k. Ministerium heranzutreten und zu ersuchen, von dem Beschlusse das Kriegsministerium ehestens benachrichtigen zu wollen.*" Schaffung einer Zentralstelle für den defensiven Kundschafterdienst (Spionageabwehrdienst) 1913–1917, HHStA PA XL Interna LI/6. Karton 242.

[153] KA KM Präs 40-12/2. Az V. ügyosztály a BM rendőri főosztálya volt. Ennek megfelelően a hírszerző központ megnevezése: BM – Rendőri Főosztály – Védelmi Hírszerző Központ.

Irodához, valamint a hasonlóan létrehozott magyar, horvát és bosznia-hercegovinai központi hivatalokhoz.[154] A már működő és az akkoriban felállítani tervezett hatóságok szervezése tárgyában 1914. május 18-án zajlott le egy tanácskozás Maximilian Ronge, az osztrák és a Magyar Királyi Belügyminisztérium és az illetékes rendőri szervek, valamint a horvát és bosznia-hercegovinai illetékes hatóságok képviselői részvételével.[155]

Ronge hangsúlyozta, hogy a kémelhárítás terén a polgári hatóságoknak kezdeményezőleg kell fellépniük, munkájukat „offenzíven" kellett végezniük és szorosan együtt kellett működniük a katonai hatóságokkal.[156] A megbeszélésen döntés született arról, hogy miként fogják kiépíteni az egyes állomáshelyek (Hauptstellen) szervezetét, mi lesz azok és a négy (Bécs, Budapest, Zágráb, Szarajevó) központi hivatal (Zentralstelle) feladata. Továbbá megállapodtak a polgári és katonai hatóságok együttműködésének alapjaiban, meghatározták a központi hivatalok szolgálati útját, a jelentéstételi kötelezettségeket és azok nyelvét.

Ronge kifejtette, hogy a központi hivatalok hatásköre főleg a nyilvántartás, a végrehajtás inkább az egyes állomáshelyek feladata lesz. A kémek, kémgyanús személyek kartotékos központi nyilvántartását a bécsi rendőr-igazgatóság vezette.[157] Ezek a szervezetek rendelkeznének azzal a jogkörrel, hogy kódolt üzenete-

[154] KA KM Präs 40-12/3.

[155] Kronenbitter, 2003, 234. p.

[156] *„Von nun als Prinzip: Spionagefälle von Zivilpersonen bearbeiten die Zivilstellen, von Militärpersonen die Militärstellen."* Elviekben tehát: a civil kémügyek a civil állomásoké, a katonaiak a katonaiaké. KA KM Protokoll, 2–3. pp.

[157] A Zentralstelle „Evidenzstelle", míg a Hauptstelle „Exekutivstelle". KA KM Protokoll, 3., ill. 15. pp. *„Die Zentralevidenz, also vor allem die karteimäßige Erfassung von Spionen beziehungsweise spionageverdächtigen Personen, sollte in der*

ket törhetnek fel. Jogukban állna megakadályozni a sajtó kémügyekkel kapcsolatos híradásait.[158] Foglalkoznának a saját és az idegen dezertőrökkel, információt szereznének az elbocsátott katonatisztekkel és katonai iskolák növendékeivel való bánásmódról. Ezenkívül joguk lenne kémügyekben külföldön is felderítést folytatni.[159]

Az osztrák Belügyminisztérium részéről Johann Swoboda miniszteri tanácsos kijelentette, hogy Ausztria területére vonatkozó hatállyal a bécsi rendőr-igazgatóság szervezetében már létrehozták a központi nyilvántartó állomáshelyet, továbbá egész Ausztria területére vonatkozó hatállyal minden nagyobb rendőr-igazgatóság szervezetén belül létrehoznak kémelhárítással foglalkozó csoportokat is. Úgy vélte, ezek 1914. június 1-i hatállyal meg is fogják kezdeni a munkát.[160] A Magyar Királyi Belügyminisztérium részéről Ilosvay Gusztáv, a határrendőrség főnöke elmondta, hogy Budapesten felállítanak egy, a bécsihez hasonló hivatalt, a BM V. rendőrségi ügyosztálya hatáskörében. Ez azt is jelenti, hogy az V. ügyosztály főnöke egyúttal ennek a hivatalnak a vezetője is lesz. A hivatal hatásköre Horvát-Szlavón-Dalmátország kivételével a Szent Korona minden országára kiterjed. A határokon nem állítanak fel külön kémelhárító csoportokat, hanem a Magyar Királyi Határrendőrség látná el ezeket a feladatokat.[161]

Polizeidirektion in Wien konzentriert werden." Moritz, Leidinger, Jagschitz, 2007, 117. p.

[158] *„Verhütung von Publikationen über Spionageangelegenheiten."* KA KM Protokoll, 3. p.

[159] *„Erkundungen im Ausland bei Spionagefällen."* KA KM Protokoll, 3. p.

[160] KA KM Protokoll, 4. p.

[161] KA KM Protokoll, 8–10. pp. Mint láttuk, a védelmi hírszerző központot már április 1-i hatállyal felállították. A magyar határrendészet és csendőrség

Hasonló központi hivatalt állítottak fel Zágrábban Horvát-Szlavón-Dalmátország területi hatállyal, illetve Szarajevóban Bosznia-Hercegovina területi hatállyal.[162] Ez a hivatal felállításakor mindössze egyetlen hivatalnokkal és csendőrtiszttel kezdte meg a munkáját. Itt a teher leginkább a csendőrségre hárult és a Monarchia többi központi hivatalával is hiányzott az együttműködés.[163] A megbeszélés eredményeképpen az osztrák Belügyminisztérium 1914. május 25-én kiadta az 5319/M. I. rendelkezést a kémelhárítás központi állomáshelyéről és főállomásairól (Zentralstelle und mehrere Hauptstellen für den defensiven Kundschaftsdienst).[164]

1915. április 15-én kelt 6820/M. I. rendelkezésével az osztrák Belügyminisztérium elrendelte a bécsi rendőr-igazgatóság szervezetén belül működő központi nyilvántartó állomás átalakítását. Ennek értelmében a bécsi rendőr-igazgatóság elnöki osztályának (Präsidialbüro) szervezetében létrehozták az ún. „Zentralstelle für den defensiven Kundschaftsdienst" (a kémelhárítás központi állomás-

titkosszolgálati tevékenységéről lásd Parádi, Evidenzbüro, 2014, 52–59. pp. Suba János, Rendvédelmi szervek Ausztria és Magyarország titkosszolgálatában, Szakmai szemle. A Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat kiadványa, 2014. 3. szám. 34–48. pp.

162 A megbeszélést követően a horvát bán levelet írt Alexander Freiherr von Krobatin (1849–1933) táborszernagy közös hadügyminiszternek, amelyben kérte, hogy a zágrábi Zentralstelle költségeit a közös Hadügyminisztérium viselje. Krobatin leszögezte, hogy erre semmilyen lehetőség sincs. KA KM Präs 40-12/5/2.

163 KA KM Protokoll, 11. p. Oberhöfler, 1930, 92. p. Ronge, 1930, 81. p. Pethö, 1998, 258–259. pp.

164 Schaffung einer Zentralstelle für den defensiven Kundschafterdienst (Spionageabwehrdienst) 1913–1917, HHStA PA XL Interna LI/6. Karton 242. A rendelkezés címe máshol „Zentralevidenzstelle für den defensiven Kundschaftsdienst". HHStA PA XL Interna 242 Liasse II. 5–9, III–IV.

helye) elnevezésű hatóságot, amely az egész osztrák államigazgatásra kiterjedő hatállyal rendelkezett a kémelhárítás tevékenységének irányításával. Emellett hozzá kellett járulnia ahhoz, hogy a hírszerzéssel és kémelhárítással kapcsolatos ügyekben az egész államigazgatás lehetőség szerint egységes elvek és normák alapján járjon el.[165]

A hatóság legfontosabb feladata a kémelhárító tevékenység felügyelete és ellenőrzése volt. Ennek érdekében állandóan felülvizsgálta az egyes alárendelt állomások működését, figyelmeztethette azokat az esetleges hiányosságokra, azok megszüntetésére javaslatokat dolgozhatott ki. A forrásokból egyértelműen kitűnik, hogy a bécsi rendőr-igazgatóság, mint központi állomáshely, erőteljes felügyeletet és ellenőrzést gyakorolt az alárendelt állomáshelyek fölött. Ez minden valószínűség szerint azért lehetett így, mert az alárendelt állomáshelyek személyi állománya nem volt kellően felkészült a kémelhárítási ügyekben, így rászorult a központ támogatására, sőt arra is, hogy a központ az általuk kezdett, illetve lefolytatott eljárásokba közvetlenül beavatkozzon.

A bécsi központi állomáshely a kémelhárítás vonatkozásában közvetlenül az osztrák Belügyminisztérium hatáskörébe tartozott, neki kellett jelentéseket és előterjesztéseket készítenie. Egyéb vonatkozásban (a központi állomáshely vezetése, ellenőrzése, szer-

165 *„Die Polizeidirektion in Wien, welche bisher als Zentralevidenzstelle für den defensiven Kundschaftsdienst fungiert hatte, hat aus Anlaß des Kriegszustandes bis auf weiteres als* 'Zentralstelle für den defensiven Kundschaftsdienst' *namens des Ministeriums des Innern die Handhabung des defensiven Kundschaftsdienstes in allen Verwaltungsgebieten zu leiten und darauf hinzuwirken, daß in allen den Kundschaftsdienst berührenden Angelegenheiten möglichst einheitlich vorgegangen werde."* Schaffung einer Zentralstelle für den defensiven Kundschafterdienst (Spionageabwehrdienst) 1913–1917, HHStA PA XL Interna LI/6., illetve Liasse II. 5–9, III–IV. Karton 242.

vezési és személyzeti ügyek), a bécsi rendőr-igazgatóság elnökségi osztálya elnökének volt alárendelve.[166] A hatóság feladatához tartozott az alárendelt szervek (Hauptstellen) állományának kémelhárító kiképzése is. Amennyiben az alárendelt hatóságok nem voltak képesek valamilyen kémügyben saját maguk eljárni – vagy azért, mert az ügy túl bonyolult, vagy kiemelkedő jelentőségű volt, vagy nem állt rendelkezésre megfelelő mennyiségű és minőségű szakember –, úgy a bécsi központi állomáshely maga is eljárhatott és lefolytathatta az államigazgatási eljárást. Különösen a vasúti közlekedés felügyeletét kellett saját eszközeivel ellátnia. Egyébként pedig utasításadási joga volt az alárendelt hatóságok részére.[167]

[166] *„Die Zentralstelle ist dem staatspolizeilichen Referate im Präsidialbureau der k. k. Polizeidirektion angegliedert und rücksichtlich der Leitung, inneren Organisation, Kontrolle und Personalverwendung dem Präsidenten der Polizeidirektion unmittelbar unterstellt."* Z. 8810/M. I. Erlass vom 15. Juni 1915. Instruktion der Zentralstelle für den defensiven Kundschaftsdienst, Schaffung einer Zentralstelle für den defensiven Kundschafterdienst (Spionageabwehrdienst) 1913–1917, HHStA PA XL Interna LI/6. Karton 242.

[167] *„Die Zentralstelle hat die Handhabung des defensiven Kundschaftsdienstes in allen Verwaltungsgebieten zu beaufsichtigen, sich durch Entsendung eigener Organe von etwaigen Mängeln der Einrichtungen zu überzeugen, die Vorstände jener Behörden, welchen die Handhabung des defensiven Kundschaftsdienstes obliegt, auf etwa wahrgenommene Mängel aufmerksam zu machen und ihren Vorschläge wegen Behebung solcher Mängel zu erstatten. Anträge wegen organisatorischer Maßnahmen und Personalverfügungen in Bezug auf die Hauptstellen hat die Zentralstelle unmittelbar dem Ministerium des Innern zu erstatten. Die Zentralstelle hat ferner die Exekutivorgane in den Handhabung des defensiven Kundschaftsdienstes zu schulen und dort, wo es notwendig ist, mit eigenen Kräften selbst einzuschreiten. Insbesondere hat die Zentralstelle den ambulanten Eisenbahnüberwachungsdienst in der Regel durch eigene Organe zu besorgen. […] Die Zentralstelle bleibt es vorbehalten, in besondere wichtigen Fällen die Amtshandlung durch eigene Organe durchzuführen oder die zuständige Hauptstelle zu ersuchen, die Angelegenheit durch Organe der Hauptstelle zu erledigen. […] Als Regel wird zu gelten haben, daß die Zentralstelle für die Durch-*

A bécsi központi állomáshely feladata volt továbbá az is, hogy az alárendelt állomások számára részletes szervezeti, hatásköri és működési szabályzatot dolgozzon ki. Ezeket a Belügyminisztérium jóváhagyása után el kellett küldenie az alárendelt állomások és az Iroda számára is.[168]

A négy központi állomáshely természetesen továbbra is vezette a kémgyanúba keveredett, illetve kémkedés miatt elítélt személyekre vonatkozó nyilvántartást, és továbbra is minden fontosabb kémelhárításra vonatkozó eseményt regisztrált. Általánosságban minden, a titkosszolgálat területére vonatkozó információt össze kellett gyűjteniük. Ezeket az információkat vagy egymástól, vagy más belföldi katonai és polgári hatóságtól, esetleg bel- és külföldi bizalmi személyek jelentéseiből, közvetlen értesülésből vagy más, egyéb forrásból szerezhették be. Fontos volt a központi állomáshelyek egymás közti kommunikációja. Minden a kémelhárítás szempontjából releváns információt akár megkeresésre, de saját indíttatásból is kötelesek voltak egymással, illetve az alárendelt állomásokkal, országos, illetőleg tartományi rendőri és más pol-

führung der Amtshandlung die Hauptstelle in solchen Fällen in Anspruch nimmt, in welchen infolge der Wichtigkeit oder Schwierigkeit der Amtshandlung besonders geschultes Personale erforderlich ist, falls ein solches den lokalen Sicherheitsbehörden nicht zur Verfügung steht. Die Zentralstelle wird die Amtshandlung in der Regel in solchen Fällen durch eigene Organe durchführen, in welchen eine einheitliche Behandlung der Dienstes notwendig ist, oder in welchen das Eingreifen der Zentralstelle aus höheren Rücksichten im Interesse der Sache gelegen ist." Schaffung einer Zentralstelle für den defensiven Kundschafterdienst (Spionageabwehrdienst) 1913–1917, HHStA PA XL Interna LI/6. Karton 242.

[168] Z. 8810/M. I. Erlass vom 15. Juni 1915. Instruktion der Zentralstelle für den defensiven Kundschaftsdienst, Schaffung einer Zentralstelle für den defensiven Kundschafterdienst (Spionageabwehrdienst) 1913–1917, HHStA PA XL Interna LI/6. Karton 242.

gári hatóságokkal megosztani. A kiemelt jelentőségű ügyekről rendszeresen tájékoztatást kellett adniuk a Belügyminisztériumnak, az ezekben az ügyekben megtett intézkedésekről pedig az érintett országos hatóságoknak.

A központi állomáshelyek állandó kapcsolatban álltak egymással és az Irodával. A központi állomáshelyek és más hatóságok közötti információáramlás és kapcsolattartás rendszerint írásban, távirat, illetőleg telefon útján ment végbe. Az ilyen jellegű kommunikációs eszközöket más tartalmú kommunikációs eszközöktől elkülönítetten kellett tárolni és kezelni. Az információáramlás fő szabály szerint a központi állomáshelyek útján történt és csak sürgős esetben fordulhattak az alárendelt állomások közvetlenül az Irodához, illetőleg más katonai vagy polgári hatóságokhoz. Az alárendelt állomások szervezetére és személyzetére vonatkozó javaslatokat közvetlenül a Belügyminisztériumhoz terjesztették elő.[169] A kémelhárítással foglalkozó alárendelt állomások jobb együttműködése és az általuk vezetett nyomozások eredményesebb folytatása érdekében a központi állomáshely rendszeresen kiadott egy hivatalos tájékoztatót (Spähblatt), amelyet eljuttattak minden egyes állomáshely számára, és amely tartalmazta az éppen aktuális összes bizalmas hírszerzési információt.[170]

[169] Schaffung einer Zentralstelle für den defensiven Kundschafterdienst (Spionageabwehrdienst) 1913–1917, HHStA PA XL Interna LI/6. Karton 242.

[170] *„Um für eine raschere Verständigung der Behörden I. Instanz bei erforderlichen Nachforschungen in Spionageangelegenheiten vorzusorgen, hat die Zentralstelle ein Spähblatt herauszugeben, welches zur Aufnahme aller vertraulicher Mitteilungen im Kundschaftsdienste zu dienen haben und sämtlichen mit der Handhabung des defensiven Kundschaftsdienstes betrauten Behörden [...] zu übermitteln sein wird."* Schaffung einer Zentralstelle für den defensiven Kundschafterdienst (Spionageabwehrdienst) 1913–1917, HHStA PA XL Interna LI/6. Karton 242.

1917. február 26-tól – illeszkedve az AOK katonai hírszerzés terén végrehajtott elnevezésbeli változtatásaihoz, az osztrák Belügyminisztérium is névváltoztatást hajtott végre. A 2616/M. I. rendelkezés értelmében a „Zentralstelle für den defensiven Kundschaftsdient" megnevezésben a „Kundschaftsdient" helyébe a „Nachrichtendienst" kifejezés lépett. A változtatást az alárendelt állomások megnevezésében is végrehajtották. Majd 1917. augusztus 18-án újabb névváltoztatásra került sor. Ekkor a kémelhárítással mint tevékenységgel valóban adekvát „Spionageabwehrdienst" kifejezést kezdték el használni.[171]

A négy központi nyilvántartó hivatal, az elhárítással foglalkozó állomáshelyek szerte a Monarchia mindkét országában és Bosznia-Hercegovinában, valamint a kivételes hatalom végrehajtását felügyelő szervek létrehozása és működése árnyalja azt a sommás megállapítást, miszerint az Iroda csak és kizárólag a bécsi rendőrigazgatósággal tudott jó kapcsolatot kialakítani.[172] Egyértelműen kijelenthető, hogy az Iroda által vezetett katonai hírszerző és kémelhárító apparátus és a polgári, valamint rendőri hatóságok között kölcsönös és sokoldalú együttműködés valósult meg mind a hírszerzés, mind a kémelhárítás területén. Az is megalapozottan kijelenthető, hogy ennek az együttműködésnek a kezdeményezője általában a közös Hadügyminisztérium, illetve az Iroda volt.[173]

[171] 2616/M. I. Abschrift, Wien, 26. 02. 1917. illetve 14406/M. I. Wien, 18. 08. 1917. Schaffung einer Zentralstelle für den defensiven Kundschafterdienst (Spionageabwehrdienst) 1913–1917, HHStA PA XL Interna LI/6. Karton 242.

[172] Schätz, 1999, 95. p. Kronenbitter, 2003, 235. p.

[173] *„Da der politische Informationsdienst und der militärische Kundschaftsdienst vielfach in engem Zusammenhange stehen und sich gegenwärtig zu ergänzen haben, ist die Pflege eines innigen Einvernehmens mit den politischen und Polizeibehören – sowohl für den defensiven als auch für den offensiven Kundschaftsdienst – besonders förderlich."* Die Instruktion für den militärischen Kundschaftsdienst im Frieden. HHStA PA XL Interna Karton 241 Liasse II/4.

8.
Az Evidenzbureau szervezete

Az Iroda felépítését, belső szervezetét nem annyira a katonai közigazgatásban elfoglalt helye, hanem inkább egyre növekvő feladatai határozták meg. Az Iroda megalakulásakor mindössze öt tiszt és két kisegítő állt rendelkezésre, így eleinte nem volt szükség különösebb szervezeti szabályokra.[174] 1876-ban az Iroda nyilvántartó szolgálatra (Evidenthaltungsdienst), felderítő szolgálatra (Kundschaftsdienst), katonai attasé szolgálatra és irodai szolgálatra (Kanzlei-Manipulationsdienst) tagolódott.[175] 1885-ben egy külön referatúrát hoztak létre, amely kizárólag az Oroszország elleni hírszerzéssel foglalkozott.[176] Az 1886-ban, illetve 1889-ben kiadott Anleitung a hírszerző szolgálat szervezeti felépítését földrajzi, politikai és katonai szempontok alapján osztotta be.[177] Azonban nincs szó arról, hogy ezt a feladatot külön szervezeti egységek végezték volna. Az 1889-ben kiadott következő „Anleitung" csak annyit említett, hogy az Iroda keretein belül 2 tiszt

[174] Dienst- und Manipulationsvorschriften seit 1850–Ende 1866.
[175] Dienst-Instruction für das Evidenzbureau 1876, Nachlaß Ronge.
[176] Ronge, 1930, 17. p.
[177] I. Abschnitt, Einleitung §. 2. Anleitung, 1889.

foglalkozott hírszerzéssel, az egyik vezérkari, a másik csapatállományban.[178]

Úgy tűnik, hogy először Hordliczka ezredes parancsnoksága alatt alakultak csoportok az Iroda szervezetében. Mindenképpen meg kell azonban jegyezni, hogy a „csoport" általában 1-2 tisztet jelentett. Ezek szerint 1904-ben a következő „csoportok" működtek: Kundschaftsgruppe (vagyis a felderítéssel foglalkozó tisztek), a Balkán-csoport, a francia, német, olasz, orosz csoport, valamint a Manipulationsgruppe. 1904 májusában hozták létre az angol csoportot.[179] 1907. szeptember 1-én még mindig ugyanazok a csoportok működtek, mint 1904-ben. Igazából csak az orosz volt valóban csoportnak nevezhető, mivel abban 4 tiszt dolgozott. Egy tisztnél többen csak az olasz és a felderítőcsoportban szolgáltak.

1908 elejétől működött az erődítési csoport (Fortifikationsgruppe, Befestigungsgruppe), amely eredetileg az idegen haderők tüzérségéről is gyűjtött adatokat, de miután 1909-ben Urbański

[178] Vezérkari állományban: 1887–1890 Edmund Krulisch százados, 1890–1893 Valerian Mikulicz százados, 1893–1895 Anton Lipošćak százados, 1895–1898 Eduard Böltz százados, 1898–1900 Wilhelm Frieherr von Foullon de Norbeeck százados, 1900–1905 Alfred Redl százados, 1905-1907 Eugen Müller százados, 1907–1917 Maximilian Ronge százados, később őrnagy. Csapatállományban 1885–1892 Nikolaus Graf Bayard de Volo százados, 1892–1914 Julian Dzikowski százados. Ronge, Geschichte, 161. p. Ronge 1907. november 12-től volt a felderítőcsoport vezetője. Ronge, 1930, 27. p. Moritz, Leidinger, Jagschitz, 2007, 65. p.

[179] Ronge, Geschichte, 198. p. Pethö, 1998, 19. p. Schätz, 1999, 97. p. Oberhöfler szerint eredetileg csak a Kundschaftsgruppe, valamint az orosz, az olasz és a Balkán-csoport létezett. Oberhöfler, 1930, 92. p. Ez a megállapítás azonban téves, hiszen mint láttuk, az Irodán belül eredetileg nem volt semmilyen csoport. Reifberger angol–japán csoportról ír. Reifberger, 1969, 18. p.

vette át az Iroda irányítását, 1912. november 1-én megkezdte működését az önálló tüzérségi csoport.[180] Ennek a csoportnak volt a feladata kezdetben az idegen haderő légierejéről, illetve a járműpark állapotáról információkat szerezni.[181] Az Iroda ekkoriban a közös Hadügyminisztérium Bécsben az Am Hof téren álló épülete 4. emeletén működött, meglehetős zsúfoltságban.[182]

Az első világháborút közvetlenül megelőző években a Vezérkarban fontolóra vették az Iroda átalakításának lehetőségeit. A Vezérkar hadműveleti irodájától kiinduló elképzelés szerint megszűnt volna az Evidenzbureau és a Landesbeschreibungsbüro, vagyis az egyes országok földrajzi adottságaival katonai szemszögből foglalkozó Országleíró Iroda. Feladataikat a hadműveleti iroda idegen haderőkkel foglalkozó tisztjei vették volna át. A hírszerző csoport önállóan, külön szervezetben folytatta volna munkáját. Gyakorlatilag az Iroda nagy részét – a felderítőcsoport kivételével – be akarták olvasztani a Vezérkar haditervek készítésével foglalkozó hadműveleti irodájába.

[180] Az erődítési csoport korábban is működött, csak nem az Irodában, hanem a Műszaki Katonai Bizottságban (Technische Militärkomitee). Ronge, Geschichte, 212–213., ill. 221. pp. Ronge, 1930, 27. p. Könyvében Ronge az erődítési csoport megszervezését érdekes módon 1912-re teszi. Valószínűleg a tüzérségi csoport felállításával keverte össze. Ronge, 1930, 57. p. Urbański, 1930, 887. p. Pethö, 1998, 20–22. pp. Schätz, 1999, 97–98. pp. Kronenbitter, 2003, 239. p. Emellett voltak tisztek, akik a skandináv államok, Belgium, Hollandia, valamint a legfontosabb tengerentúli országok katonai erejéről gyűjtöttek adatokat. Urbański, Das Tornisterkind, 114. p.

[181] Urbański, Das Tornisterkind, 114. p. Pethö, 1998, 22. p. Ronge feljegyzéseiben olvasható, hogy 1914. július 28-tól az Iroda rendelkezett egy „Freiwillige Automobilisten" nevű csoporttal is. Ronge, Geschichte, 237. p.

[182] Moritz, Leidinger, Jagschitz, 2007, 65. p.

Urbański elfogadta a tervet, mert ő is meg volt győződve arról, hogy az Iroda túl sok dologgal foglalkozik, és hatékonyabb lenne az ügyeket a német nagyvezérkar szervezeti felépítéséhez hasonló rendszerben intézni.[183] Viszont nem értett egyet azzal, hogy a felderítőcsoportot leválasszák az Irodáról. Szerinte a hírszerzés az Iroda szerves része volt, illeszkedett annak feladatkörébe, hiszen ha az Iroda egyik csoportja hiányos információval rendelkezett, a felderítőcsoporta kapta a feladatot a hiányzó információ megszerzésére.[184] A terv nem valósult meg, mert nem tartották elég észszerűnek.[185] De rámutat arra, hogy a Vezérkar különböző, információk gyűjtésével és kiértékelésével is foglalkozó („mit Informationsbeschaffung befaßt waren") osztályai között komoly hatásköri átfedések, összeütközések voltak.[186]

[183] *„Im Verlaufe der hohen Inanspruchnahme des Evidenzbureaus in den fünf Jahren vor Kriegsausbruch hat die Praxis erwiesen, daß das Evidenzbureau zu viel Agenden in sich vereinigte und die Zerlegung der Agenden nach dem Beispiel der deutschen Organisation berechtigt gewesen wäre."* Idézi Pethö, 1998, 22. p. Ronge, 1930, 83. p. Urbański, 1930, 888. p.

[184] *„So reihte sich letzterer organisch in die Gesamtaufgabe des Evidenzdienstes; er wurde nicht zum Selbstzweck, sondern blieb ein Glied in der Kette des Evidenzapparates."* Urbański, Das Tornisterkind, 115 p. Urbanski, 1930, 890. p.

[185] *„[W]eil man nicht unumschränkt von der Sinnhaftigkeit des Vorhabens überzeugt war."* Pethö, 1998, 22. p.

[186] *„Einzig der Kundschaftsdienst sollte separat weiterbestehen während ansonsten die offene Nachrichtenbeschaffung und Informationsauswertung vollständig nach den vorzubereitenden Kriegsfälle ausgerichtet werden sollte."* Egyedül a titkos hírszerző szolgálat maradt volna változatlan, a nyilvános forrásokból dolgozó szolgálat és az információk kiértékelése teljes mértékben a háborús előkészületek számára előírt rendben működött volna tovább. A hadműveleti, az országleíró és a vasúti ügyek osztálya is foglalkozott információgyűjtéssel és kiértékeléssel. Kronenbitter, 2003, 240–241. pp.

Szintén a világháborút megelőző évek változásaihoz tartozott magának a felderítőcsoportnak a kibővülése. A Kundschaftsgruppe vezetője, Ronge véleménye szerint a csoport egyszerűen kinőtte magát („hatte sich ansehnlich ausgewachsen"), a világháború előtti években már teljesen önállóan működött („einen ganz selbständigen Wirkungskreis erlangt"), így például Ronge mint a felderítő csoport főnöke már önállóan jelentett a Vezérkar főnöke helyettesének.[187] Ezért Ronge – a hadműveleti iroda tervének megfelelően és Urbański véleményével ellentétben – azt szerette volna, ha a felderítőcsoport a Vezérkar önálló irodájává válik.[188] Ahogyan láttuk, ez nem valósult meg, de a Kundschaftsgruppe 1913. november 1-én már saját alcsoportokkal, külön részlegekkel rendelkezett, mégpedig balkáni, olasz és orosz felderítőcsoportokkal (Erkundungsgruppen), külön elhárítócsoporttal (Defensivgruppe), rejtjelfejtő – azon belül olasz–francia és orosz csoporttal, valamint fotólaboratóriummal, saját segédtiszttel és irodafőnökkel, aki a felderítőcsoport saját irodáját (Manipulationsgruppe) vezette.[189] Nyugodtan mondhatjuk, hogy ekkor már a Kundschaftsgruppe szervezet volt a szervezeten belül.[190]

A felderítőcsoportot érintő változások azt eredményezték, hogy nagyjából 1913-tól kezdődően az Iroda csoportjait két kategóriára lehetett bontani. Az egyik maga a Kundschaftsgruppe, vagyis a több alcsoporttal rendelkező felderítőcsoport, amely az

[187] Ronge, 1930, 57. p.

[188] Kronenbitter, 2003, 241. p.

[189] *„Meine Kundschaftsgruppe gliederte sich in die russische, italienische und Balkan-Erkundungsgruppe, die Chiffre-, Defensiv- Photo- und Manipulationsgruppe."* Ronge, 1930, 57. p. Ronge, Geschichte, 228. p.

[190] Schätz, 1999, 98. p.

Iroda aktív felderítő és elhárító szerveként működött, illetve az Iroda összes többi csoportja, az ún. nyilvántartó csoportok (Evidenzgruppen), amelyek továbbra is az Iroda eredeti feladatát, vagyis az idegen haderőkre vonatkozó információkat gyűjtötték össze és dolgozták fel. Mielőtt egy tiszt a felderítőcsoport valamely részlegéhez került volna, legalább fél évet kellett eltöltenie a megfelelő Evidenzgruppe kötelékében. Például mielőtt egy tiszt a *felderítő*csoport orosz csoportjához (Kundschaftsgruppe–Erkundungsgruppe Rußland) került volna, minimum fél évet kellett dolgoznia a *nyilvántartó* csoport orosz csoportjában (Kundschaftsgruppe–Evidenzgruppe Rußland).[191] Valószínűleg ezek az átalakítások is hozzájárultak ahhoz, hogy az Iroda 1913. április 21-én átköltözött a közös Hadügyminisztérium hatalmas új épületébe, amelyet ma is meg lehet csodálni Bécsben a Stubenringen.[192]

Tanulságos a felderítőcsoport rejtjel- és kódfejtő részlegének megszervezése. A közös Külügyminisztérium hírszerző szolgá-

[191] Ronge, 1930, 57. p. „*Die* 'Referenten' *bei den Erkundungsgruppen mußten zuvor mindestens ein halbes Jahr in den entsprechenden Evidenzgruppe bearbeitet haben, um* 'Einblick in die betreffende Heeresverhältnisse zu erhalten'." Pethö, 1998, 22. p.

[192] Schätz, 1999, 99. p. „*Elhelyezése a Hadügyminisztérium Duna-csatornára néző magasföldszintjén volt. Sarokszobám pazarul volt berendezve, a parkett szürke posztóval bevonva külön toalett-fülkével. Két bejárata volt, egy a segédtiszti szobán keresztül. Három telefonom volt: belső, városi és interurbán. Íróasztalom alatt egy titkos gomb volt, hogy segédtisztem révén a kellemetlen látogatómtól bármikor megszabadulhassak. [...] A nem bennfentes látogatót egy külön szobába vezették, és hellyel kínálták. A fali könyvszekrényen elhelyezett egyik könyvbe volt szerelve egy fényképezőgép objektíve, amely a látogatóra irányult, akiről a mellette lévő szobából felvételt készítettek. Az osztályhoz fényképészeti és vegyészeti laboratórium is tartozott, írások lefényképezésére, mindenféle hamisítások előállítására, útlevelek, bélyegek, bélyegzők stb. készítésére.*" Pokorny, 2000, 97. p.

latán belül már működött egy rejtjel- és kódfejtő csoport, és már 1889 óta elő volt írva a közös Külügyminisztérium számára, hogy szükség esetén a részlege segítse az Irodát.[193] Ezért Urbański azt javasolta Conradnak, hogy komoly érvekkel alátámasztva próbálja elérni ennek a szervezetnek az Irodába való áthelyeztetését. 1910. június 28-án Maximilian Ronge a Kundschaftsgruppe főnöke és Karl Freiherr von Macchio a közös Külügyminisztérium osztályfőnöke tárgyaltak ebben az ügyben. Ronge tolmácsolta az Iroda azon kérését, hogy az oda érkező idegen rejtjelezett dokumentumok közül azokat, amelyeket az Iroda nem tud megfejteni, legyen szabad a közös Külügyminisztérium rejtjel- és kódfejtő részlegéhez továbbítani. Kifejezte azon kívánságát is, hogy szorosabb szakmai kapcsolatot szeretnének kialakítani az Iroda és a közös Külügyminisztérium rejtjel- és kódfejtő részlegei között.

Macchio azt válaszolta, hogy a közös Külügyminisztérium rejtjel- és kódfejtő osztálya meglehetősen túlterhelt, ezért minden további terhelés előtt meg kell vizsgálni a lehetőségeket a további feladatok átvállalására. Ebből következően az együttműködés megvalósíthatóságához komoly kételyeket fűzött.[194] Aehrenthal közös külügyminiszter azt is elérte, hogy Ferenc József leállíttatta a Vezérkar további ilyen jellegű próbálkozásait.[195] Még 1912-ben is csak annyit sikerült elérni, hogy egy közös had- és külügyminisztériumi megbeszélésen elhatározták, hogy az Iroda és a közös Külügyminisztérium rejtjel- és kódfejtő részlegei közvetlenül fog-

[193] Ronge, Geschichte, 161. p.

[194] Protokoll der von Vertretern des k. und k. Reichskriegsministeriums und des k. und k. Ministeriums des Aeußern beschickten gemeinsamen Sitzung 26. Juni 1910. HHStA PA XL Interna 241 Liasse II/4.

[195] Urbański, Wie unsere Chiffren-Gruppen entstand, 2. p.

ják egymással felvenni a kapcsolatot az együttműködés kialakítása érdekében.[196]

1913. március 26-án a közös hadügyminiszter azzal fordult a közös külügyminiszterhez, hogy szívesen venné, ha a két részleg közötti együttműködés még jobban elmélyedne és a jövőben is folytatódna a tapasztalatok kölcsönös kicserélése. A jegyzékből egyértelműen kitűnik a közös Hadügyminisztérium szinte kétségbeesett szükséghelyzete, azaz, hogy milyen komoly mértékben rá volt szorulva a közös Külügyminisztérium rejtjel- és kódfejtő osztálya segítségére. Az április 16-i válaszjegyzékben a közös Külügyminisztérium leszögezte, hogy azokban az egyes esetekben, amelyekben az Iroda a közös Külügyminisztérium V. referatúráján – vagyis az Informationsbureau-n – keresztül kívánja az irat megfejtését, a közös Külügyminisztérium rejtjel- és kódfejtő osztálya mindent meg fog tenni a kérés teljesítése érdekében, azonban ezt saját feladatai ellátása terhére nem képes rendszeresen vállalni. Másféle együttműködésre az osztály jelenleg nem képes. Más szóval a közös Külügyminisztérium egyértelműen kinyilvánította, hogy a saját rejtjel- és kódfejtés mindenekfelett elsőbbséget élvez.[197]

[196] A közös Had- és Külügyminisztérium képviselői közötti 1912. október 12-i, gróf Szapáry Frigyes közös külügyminisztériumi osztályfőnök elnöklete alatt tartott megbeszélés, ahol a két közös minisztérium mellett az osztrák Kereskedelmi Minisztérium képviselői is részt vettek. HHStA PA XL Interna 241 Liasse II/4.

[197] Nr. 13899. 26. 03. 1913. „*Die Interessen des militärischen Informationsdienstes erheischen dringend, daß die genannten beiden Stellen in allen Chiffrenangelegenheiten in beständiger enger Fühlung bleiben und die beiderseits gemachten Erfahrungen durch gegenseitige Mitteilung zum Wohle des Ganzen verwerten. Das Kriegsministerium ist von dem lebhaften Wunsche beseelt, [...] daß wohlwollende Entgegenkommen*

A közös Külügyminisztériumra tehát a közös Hadügyminisztérium ezen a téren nem számíthatott. Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy az Irodának a semmiből kellett egy saját rejtjelfejtő csoportot létrehoznia. Urbański áthelyeztette a dalmáciai Sinj városában 1910. január 1-től egészségügyi okokból nyugállományban lévő Andreas Figl századost az Irodába, aki egész egyszerűen autodidakta módon rejtjelfejtővé képezte ki magát. Tulajdonképpen szerencséjük volt: az 1911-ben kirobbant olasz–török háború alatt annyi olasz rejtjeles üzenetet fogtak, hogy rengeteg anyaguk volt, hozzásegítve ezzel a derék Figl századost a rejtjelfejtés tudományának elsajátításához.

Később Szarajevóból helyeztek át egy oroszul jól beszélő tisztet, akit már Figl vezetett be a rejtjelfejtés rejtelmeibe, és rábízták az orosz nyelvű rejtjelezett üzenetek megfejtését. 1911-től ez a részleg folytatta a telefonok és távírók lehallgatását is. A közös Külügyminisztérium helyett pedig a haditengerészet hírszerző szolgálatának rejtjelfejtő részlegével működött együtt.[198] 1913 őszén kibővült a rejtjelfejtő csoport szerb, lengyel, orosz és ukrán nyelven beszélő tisztekkel, 1914. május 1-től pedig már külön olasz és orosz rejtjelfejtő részleg is működött. Az Osztrák–Magyar

des k. u. k. Ministeriums und damit die ersehnte Lösung finden möge und wäre für eine diesbezügliche geneigte Mitteilung zu besonderem Dank verbunden." HHStA PA XL Interna 241 Liasse II/4.

[198] Urbański, Wie unsere Chiffren-Gruppen entstand, 3–4. p. Reifberger, 1976, 215. p. Pethö, 1998, 22. p. Schätz, 1999, 98. p. Kronenbitter, 2003, 246. p. Horak, Otto J. Andreas Figl. Leben und Werk 1873–1967. Altmeister der österreichischen Enträtselungskunst und kryptographischen Wissenschaft, Universitätsverlag Rudolf Trauner, Linz, 2005, 77. p.

Monarchia volt az egyetlen államalakulat Franciaország mellett, ahol önálló katonai rejtjelfejtő szolgálat működött.[199]

A háború kitörése előtt mégis többször is majdnem megszüntették a rejtjelfejtő és rádiólehallgatással foglalkozó csoportot. Első alkalommal csak Ronge erőteljes fellépése akadályozta meg ezt az irreális helyzetet néhány hónappal a háború kezdete előtt.[200] Így írt erről: „*Nem hiányoztak a személyi állomány csökkentésére vonatkozó kísérletek, még röviddel a háború kitörése előtt is azon fáradoztam, hogy megakadályozzam az oly fontos rejtjelcsoport fennmaradását.*"[201] Alig egy hónappal a háború kitörése előtt újra felmerült, hogy a részleget megszüntetik. Történt ugyanis, hogy Oskar Hranilovic von Czvetassin ezredes, aki ekkor már az Iroda főnöke volt,[202]

[199] 1897-ben vezették be a rejtjelkulcsot. Ronge, Geschichte, 179. p. Pethö szerint a rejtjel- és kódfejtő csoport már 1913-ban 3 részre oszlott: orosz, olasz és szerb csoportokra. Sőt a rejtjel- és kódfejtő csoport létrejöttét is 1908-ra teszi. Ezeket az állításokat azonban más források nem erősítik meg. Pethö, 1998, 116–118. pp., tőle eltérően lásd Ronge, Geschichte, 234. p., ill. Horak, 2005, 104. p.

[200] „*Nur dem zähen, unvermüdlichen und dadurch unüberwindlichen Widerstande [...] des Vaters des ganzen Idee, der Schöpfers der Einrichtung [...] Majors RONGE (sic!) gelang es, die im Frühling 1914 drohende Auflösung des Horch- und Enträtselungsdienstes wenigstens bis zum Herbst des Jahres 1914 auszuschieben.*" Horak, Otto J. Oberst a. D. Andreas Figl und der k. u. k. Radiohorch – und Dechiffrierdienst. Die „Kryptographischen Erinnerungen", ARES Verlag, Graz, 2011, 82. p.

[201] „*An Versuchen eines Personalabbaues fehlte es keineswegs und knapp vor Kriegsausbruch hatte ich Mühe, die so wichtige Chiffregruppe aufrechtzuhalten, die als erste dem Ersparungsteufel zum Opfer fallen sollte.*" Ronge, 1930, 83. p.

[202] Oskar Hranilovic von Czvetassin 1867. december 26-án született Zágrábban horvát nemzetiségű családban. 1889-ben avatták hadnaggyá, 1897-től százados, 1906-tól őrnagy, 1910-ben alezredes, 1913. május 1-én ezredes, végül 1917 májusában vezérőrnagy. 1907–1911 között katonai attasé Szófiában, 1911 és 1914 között Bukarestben. Innen került az Iroda élére 1914 tavaszán.

1914. június közepén az irodájába hívatta Figl századost, és átadott neki 40 rejtjelezett táviratot azzal, hogy szeptember 20-ig fejtse meg, különben még aznap feloszlatja az egész rejtjelfejtő csoportot. Nagyon könnyen előállhatott volna az a mai szemmel nézve abszurd szituáció, hogy a Monarchia úgy lép be a háborúba, hogy a katonai hírszerző és elhárító szolgálat nem rendelkezett volna rejtjelfejtéssel és rádiólehallgatással foglalkozó részleggel.

A helyzet azonban a háború kitörését követően hamarosan megváltozott. 1914 augusztusára a katonai vezetés már belátta, hogy minden katonai állomáshely rejtjel- és kódfejtő részlegének vezetését egységes irányítás alatt egy központból kell ellátni. Ekkor Figl már személyesen a közös hadügyminisztertől kapott felhatalmazást arra, hogy képzett és megfelelően kiválogatott tisztekkel együtt hozzon létre egy egységes, folyamatosan működő rejtjel- és kódfejtő csoportot, mely minden rejtjelkulcsot magánál tart és a rejtjelezett és megfejtett üzeneteket minden központi ka-

1918 augusztusától az Osztrák–Magyar Monarchia katonai meghatalmazottja (Militärbevollmächtigte) Moszkvában az orosz bolsevik kormány mellett. 1919. január 1-vel nyugállományba vonul. 1933. december 12-én hunyt el Bécsben. KA Grundbuchblätter ABG 1933 Karton 17 Blatt 59, KA Qualifikationslisten Karton Nr. 1154, Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Ministerium des Aeußern 1848–1918 Administrative Registratur (a továbbiakban: HHStA AR) F4 Karton 142-4. Bővebben lásd Szabó, Szilárd, Oskar Hranilović von Czvetassin (1867–1933) The South Slav Journal, Volume 32 No. 1–2 (123–124) Spring 2013 (New Series) ISSN 0141-6146, 17–23. pp. Szabó Szilárd, Egy horvát az Osztrák–Magyar Monarchia katonai titkosszolgálata élén: Oskar Hranilovic von Czvetassin (1867–1933) katonai pályafutása, Rendvédelem-történeti Hírlevél, XXIV–XXV. évfolyam (2015) 47–48–49–50. szám, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 275–280. pp.

tonai szerv számára elérhetővé teszi.[203] A folyamatosan működő rejtjel- és kódfejtő csoport végül 1915 közepére állt fel.[204]

Az első világháború kitörése után az Iroda szinte kiürült, mivel az állomány nagy része az AOK hírszerző részlegéhez került.[205] A megmaradt állomány formálisan a közös Hadügyminisztérium, illetve a Vezérkar főnöke helyettesének alárendeltségébe került, de tulajdonképpen az AOK Nabt részeként működött (Rücklass-Abt. der Nabt) mint az AOK Nabt egyfajta kiegészítője és Bécsben folytatta tovább tevékenységét.[206] Idetartozott az angol és francia Evidenzgruppe, a rejtjelfejtő csoport, valamint az erődítési és a tüzérségi csoport, amelyeket 1915. január 1-én összevontak, majd 1915. július 1-től már csak tüzérségi csoport néven folytatta tovább működését.[207] 1916. január 1-én létrehozták a politikai csoportot, az angol nyilvántartó csoportot pedig összevonták a némettel. A politikai csoport elsődleges feladata a kémelhárítás, a „külföldi hazaárulók" nyilvántartása és a rájuk vonatkozó információk továbbítása azon szervek felé, amelyek

[203] *„So erhielt ich vom Reichskriegsminister persönlich den Auftrag, mit ausgesuchten, älteren und verantwortungsbewußten Offizieren die Chiffregruppe zu gründen, deren Permanenzdienst einzurichten, alle Chiffreschlüssel im Wien zusammenzuziehen und die Chiffrierungen bzw. Dechiffrierungen für alle Militärzentralstellen Wiens zu bewirken, sowie alle von wo immer einlangenden Chiffretelegramme für wen immer zu dechiffrieren und die Klartexte den Adressaten zuzustellen."* Horak, 2011, 90. p.

[204] Horak, 2011, 104. p.

[205] Ronge, Nachrichtenabteilung, 1. p.

[206] Ronge, Nachrichtenabteilung, 2. p. Ronge, 1930, 92–93. pp.

[207] Ronge, Geschichte, 238–239. pp. Reifberger, 1976, 218. p. Pethö, 1998, 57–58. pp.

azután nyomon követték az „államellenes cselszövéseket" (staatsfeindliche Umtriebe).[208]

1916. szeptember 1-jén a rejtjelfejtő csoportot két részre bontották: a Chiffregruppe I. foglalkozott ezután az idegen rejtjelezett üzenetek feltörésével, majd 1918. július 1-től különleges rendelkezések alapján végezte a rejtjelezett üzenetek összegyűjtését és csoportosítását. A Chiffregruppe II. 1918. július 1-ig a saját üzenetek rejtjelezését, majd a semleges és szövetséges államok üzeneteinek dekódolását végezte. Pethö szerint a Chiffregruppe I. hatáskörébe a francia, az angol és a diplomáciai rádióforgalom lehallgatása tartozott, Pokorny Hermann visszaemlékezéseiben pedig azt olvashatjuk, hogy *„...az I-ben a központi rádióállomásokon lehallgatott táviratokat desifrírozták, a II-ben a közvetlen távíróvonalak lehallgatása folyt"*.[209] 1917. február 1-jével az olasz, orosz és Balkán-csoportot feloszlatták.

Ezután az Iroda a következő csoportokból állt: a politikai, az angol, a francia, a tüzérségi, a Manipulationsgruppe, valamint a két rejtjelfejtő csoport. Ekkor két új csoportot is létrehoztak,

[208] *„Die Politische Gruppe bearbeitete hauptsächlich Spionageangelegenheiten, besorgte die Evidenthaltung der* 'Hochverräter' *im Ausland und leitete Informationen weiter, die der* 'Wahrnehmung und Verfolgung staatsfeindliche Umtriebe' *nützlich waren."* Scheer, Tamara, Die Ringstraßenfront. Österreich-Ungarn, das Kriegsüberwachungsamt und der Ausnahmezustand während des Ersten Weltkriegs, Heeresgeschichtliches Museum, Wien, 2010, 63. p.

[209] *„Zusammensetzung, Gliederung und Arbeiten nach besonderen Weisungen."* Ronge, Ressorteinteilung, Pethö, 1998, 128. p. Pokorny, Emlékeim.

az elhárító- és a propagandacsoportot.[210] 1917. május 15-től az első rejtjelfejtő csoport (a Chiffregruppe I.) két részre bomlott: egy olasz és egy francia csoportra.[211] 1917. április 10-én Károly ausztriai császár és magyar király Maximilian Rongét nevezte ki az AOK Nabt és így az Iroda főnökévé.[212] Az Iroda operatív irányítását 1918 februárjától Pokorny Hermann alezredes látta el.[213] 1917. április 12-én az addig AOK Nabt keretében működő összes nyilvántartó csoportot megszüntették, és 1917. november 1-i hatállyal az Iroda szervezetébe illesztették.[214]

[210] KA AOK Evidenzbüro Karton 3649. Offiziers-Einteilungslisten Ende August 1916 – August 1918. A lista adatai kissé félrevezetők, abból a szempontból, hogy *nem* azt tartalmazzák, melyik tiszt mikor került az adott csoport kötelékébe, hanem azt, hogy az adott tiszt mikor lépett az Iroda szolgálatába. Vagyis ez a Kriegsarchivban található táblázat nem ad pontos felvilágosítást arra vonatkozóan, hogy az adott csoport mikor alakult meg. Az viszont kiderül belőle, hogy az Iroda Balkán-, olasz és orosz csoportjaiban legkésőbb 1917 januárjától már senki sem szolgált. Ronge, Geschichte, 240–241. pp. Pethö könyvében politikai és sajtócsoport szerepel, amit szerinte 1915 áprilisában hoztak létre. Pethö, 1998, 58. és 258. pp.

[211] Ronge, Geschichte, 242. p.

[212] Ronge, Nachrichtenabteilung, 36. p. Ronge, 1930, 274–276. pp.

[213] Tulajdonképpen már 1917 októberétől ő vezette az Irodát, de munkáját még nem tudta megkezdeni, mert részt vett a breszt-litovszki béketárgyalásokon. Pokorny Hermann 1882. április 7-én született a morvaországi Kremsier (Kromeriz) városában német nemzetiségű családban. 1901-ben avatták hadnaggyá, 1910-ben százados, 1915-től őrnagy. 1918 novemberében még magyar állampolgársága megszerzése előtt átveszi a magyar haderő. Itt lesz 1921-ben ezredes, és innen megy nyugállományba 1935-ben mint altábornagy. 1945 februárjától az Ideiglenes Nemzeti Kormány megbízásából a Külügyminisztériumban teljesít szolgálatot. 1945. október 6-án vezérezredessé léptetik elő. A Külügyminisztériumtól 1949-ben bocsátják el. 1960-ban Budapesten hunyt el. Pokorny, 2000, 31. és 100. pp.

[214] Ronge, Geschichte, 244. p. Ronge, Nabt, 36. p.

Az utolsó átszervezésre 1918. március 30-i hatállyal került sor. Ekkor alakult meg a segédtiszti iroda és kezdte meg működését a belföldi csoport („Inlands-Gruppe"). A háború végén, 1918 novemberében az Iroda a következő csoportokból szerveződött: politikai, elhárító, tüzérségi és erődítési, nyilvántartó, belföldi, két rejtjelfejtő csoport, a Manipulationsgruppe, valamint az ún. zsákmánycsoport („Beute-Gruppe"), illetve 1 fő különleges feladatokra.[215]

Az Iroda szervezetében működő csoportoknál is lezajlott az a folyamat, ami korábban a felderítőcsoportnál is megfigyelhető volt, vagyis ezek a csoportok is egyre jobban tagolódtak, egyre több, különböző feladatokat ellátó alcsoportokra, referatúrákba szerveződtek, specializálódtak. Az *elhárítócsoportban* hat referatúra működött: szervezési, nyilvántartó, egy külön referatúra, mely más szervekkel tartotta a kapcsolatot, egy jogi ügyekkel foglalkozó, egy a körözésekkel és más különleges feladatokkal foglalkozó és egy az AOK Nabt felderítőcsoportjaival kapcsolatot tartó referatúra. A *politikai csoport* 1918. július 1-ig szintén hat referatúrából állt: cseh, lengyel és ukrán, délszláv, magyar és román, olasz és egy nemzetközi mozgalmakkal foglalkozó referatúrából.

1918. július 1. után kezdte meg tevékenységét a politikai hírszerző referatúra, a cseh referatúra kibővült a német ügyekkel, a magyar és román referatúra pedig ezután csak a román ügyekkel

[215] KA AOK Evidenzbüro Karton 3649. Offiziers-Einteilungslisten Ende August 1916 – August 1918. Itt még 3 tiszt van feltüntetve különleges feladatokra. Ronge, Geschichte, 244–246. pp. 1917 októberében még volt ún. skandináv csoport, amelyben Svédországgal, Dániával és Norvégiával foglalkoztak. Ezt a csoportot azonban a háború végére a nyilvántartó csoportba tagolták. Ronge, Ressorteinteilung, Pethö, 1998, 59. p.

foglalkozott. Az Iroda *nyilvántartó csoportja* két osztályra bomlott. Az *Evidenzgruppe I.* három referatúrából állt, egy Nagy-Britanniával és annak gyarmataival, egy az Amerikai Egyesült Államokkal és Ázsiával, valamint egy Németországgal és a tengeralattjáró-háborúval foglalkozó referatúrából, amihez tartozott az Iroda könyvtára is. Az *Evidenzgruppe II.* két referatúrát foglalt magában: egy Franciaországgal, Belgiummal és azok gyarmataival foglalkozót és egy Spanyolországgal, Portugáliával, azok gyarmataival, valamint Közép- és Dél-Amerikával foglalkozó referatúrát.[216]

[216] Ronge, Ressorteinteilung. Pethö könyvében az áll, hogy 1917 októberétől létezett az EVB szervezetében egy kriminálpolitikai csoport is. Pethö, 1998, 59. p. Ennek nyomát levéltári forrásban nem találtam.

9.
Az Evidenzbureau létszáma és költségvetése

Az Evidenzbureau öt tiszttel és két kisegítővel alakult.[217] A kezdeti években 8-9 fő teljesített szolgálatot. A Hess által 1859-ben kiadott szabályzat szerint az Iroda főnöke csak ezredes vagy vezérőrnagy lehetett. 1860 végén már tíznél többen szolgáltak az Irodában.[218] 1861-ben újra tíz fő alá csökkent a létszám.[219] Viszont amikor Anton Ritter von Kalik vezérőrnagy 1864-ben átadta posztját Georg Ritter von Kees ezredesnek, az Irodában már 13 tiszt és egy altiszt szolgált.[220] 1867. március 8-án az Iroda személyi állománya egy ezredesből, őrnagyból és 11 további tisztből állt. 1870-ben viszont már csak hat vezérkari tiszt, négy csapattiszt és egy írnok tartozott az állományba. Ez nyilván összefügg azzal, hogy 1866 óta a hírszerzés leállt, így kevesebb tisztre volt szükség.[221] A Vezérkar 1875. évi szervezeti szabályzata alapján az Irodát már csak egy ezredes, egy őrnagy és két „Hauptleute 1. Klasse/első osztályú törzstiszt" alkotta.[222] Az Iroda 1876. évi szolgálati szabályzata már nem szabta meg konkrétan a vezérkari

[217] Dienst- und Manipulationsvorschriften seit 1850–Ende 1866. Ronge, Geschichte, 110. p.

[218] Ronge, Geschichte, 111–115. pp.

[219] Ronge, Geschichte, 119. p.

[220] Ronge, 1930, 14. p.

[221] Ronge, Geschichte, 127., ill. 130. pp.

[222] Organische Bestimmungen, 1875, 11. p.

és csapattisztek számát, és külön rendelkezett arról, hogy a Manipulations-Kanzlei egy levéltárossal és írnokkal rendelkezzen.[223]

1902-ben átlag 15 fő teljesített szolgálatot (mivel év közben távoztak és jöttek is). Ugyanennyien dolgoztak az Irodában 1904 év végén is. 1907. november 1-ji adatok tudósítanak arról, hogy az Iroda csoportjai közül az oroszban négyen, az olaszban és a felderítőcsoportban ketten-ketten szolgáltak, minden más „csoport" egyetlen tisztből állt. Az összlétszám ekkor is 15, ebből kilenc volt vezérkari állományú tiszt.[224] 1908 elején a létszám eléri a húsz főt.[225] Amikor Urbański átvette az irányítást, 22 tiszt szolgált az Irodában. Az orosz, olasz és a Balkán-csoport 3-4 fővel, a többiek egyetlen referenssel dolgoztak. Az erődítményekkel foglalkozó csoportba például a hadmérnöki karból helyeztek át tiszteket.[226] A Balkán-háborúk idején megnőtt munkaterhet a Magyar Királyi Honvédségtől és az osztrák Landwehrtől átvezényelt tisztekkel oldották meg.[227] Logikusnak tűnik a következtetés, hogy emiatt – és az ekkoriban létrehozott rejtjel- és kódfejtő csoport miatt – nőtt a létszám 1912 elejére 28, az év végére pedig immáron 35 főre.[228]

1914 közepén a létszám elérte a 43 főt, amiből 14-en dolgoztak az orosz és a felderítőcsoportban, ami egyértelműen arra utal,

[223] Dienst-Instruction für das Evidenzbureau 1876, Nachlaß Ronge.

[224] *„Insgesamt den Chef mitgerechnet, arbeiteten dort fünfzehn Männer. Hinzu kamen noch die Offiziere der in der ganzen Monarchie verstreuten so genannten* 'Kundschaftsstellen' *sowie die Militärattachés. Mehr* 'Geheimdienster' *hatte die k. u. k. Monarchie nicht aufzubieten."* Hozzájuk kell számítani még azokat is, akik a Monarchia egész területén az ún. 'hírszerző állomásokon' szolgáltak, valamint a katonai attasékat. Moritz, Leidinger, Jagschitz, 2007, 65. p.

[225] Ronge, Geschichte, 192–213. pp. Ronge, 1930, 27. p.

[226] Urbański/Hubka, Das Tornisterkind, 66. p., Urbański, 1930, 887. p.

[227] Urbański, Das Tornisterkind, 163. p.

[228] Pethö, 1998, 23. p.

hogy ezt a két csoportot jelentősen kibővítették, megerősítették.[229] Mivel az Iroda munkatársai 1913-tól már a közös Hadügyminisztérium új épületében dolgoztak, a létszámbővülés nem okozott problémát.[230] Öt év alatt tehát az állomány gyakorlatilag megduplázódott. Ugyanakkor ez még mindig alig felét tette ki a német katonai hírszerzés kb. nyolcvan főből álló létszámának.[231] Az első világháború alatt leginkább a rejtjelfejtők létszáma gyarapodott. 1914 szeptemberében 19, novemberben már 24, 1915. január 1-től 29, míg pontosan egy év múltán már 48 (!) fő dolgozott csak a két rejtjelfejtő csoport valamelyikében.[232] 1917. április 7-én 85 tiszt és hivatalnok tartozott az Iroda személyi állományába.[233]

1918 novemberére az állománylétszám a következőképpen alakult: a főnökön (Maximilian Ronge), a helyettesen (Pokorny Hermann) és a két segédtiszten (Bernhard Scheichelbauer és Franz Hermann) kívül a politikai csoportban 11, az elhárítócsoportban 13, a tüzérségi és erődítési csoportban 2, a nyilvántartó csoportokban 9, a két rejtjelfejtő csoportban összesen 45, a zsákmánycsoportban 7 fő dolgozott. Ezenkívül az Inlands-Gruppe 3, a Manipulationsgruppe 17 főből állt és volt egy tiszt különleges

[229] Pethö 42 főről ír, de elképzelhető, hogy az Iroda főnökét nem számolta bele a létszámba. Pethö, 1998, 23. p. Schätz, 1999, 97. p. Kronenbitter, 2003, 239. p. Moritz, Leidinger, Jagschitz, 2007, 118. p.

[230] *„Die neuen Räumlichkeiten erlaubten endlich eine menschenwürdige Unterbringung des so sehr angewachsenen Personals des Evidenzbüros. Denn nicht nur meine Kundschaftsgruppe hatte einem ungeahnten Ausbau erfahren, sondern auch die Evidenthaltung fremder Heere."* Ronge, 1930, 80. p.

[231] Urbański, 1930, 887. p. Buchheit, Gert, Der deutsche Geheimdienst. Geschichte der militärische Abwehr, List Verlag, München, 1966, 19. p.

[232] KA AOK Evidenzbüro Karton 3649. Offiziers-Einteilungslisten Ende August 1916 – August 1918. Ronge, Geschichte, 237–240. pp.

[233] Ronge, Nachrichtenabteilung, 41. p.

feladatokra. Vagyis az állomány a háború végén összesen 112 főből állt.[234] (A Nyilvántartó Iroda létszámára vonatkozó adatok összefoglaló táblázatát lásd a Függelék VI. számú mellékletében).

Az Iroda nem valami kedvező anyagi feltételek mellett kezdte meg tevékenységét. 1854-ben 2000 forint (ún. konvenciós forint, németül gulden) juttatásban részesült.[235] 1866-ban alakították ki azt az álláspontot, hogy célszerű a katonai igazgatás számára különösen fontos juttatásokat az 1867-től közös Külügyminisztérium alapjából, illetve az 1887. december 22-i közös minisztertanácsi határozat szerint a közös Pénzügyminisztérium rendelkezési alapjából fedezni. A megállapodás értelmében az így meghatározott összeget az adott évi költségvetésen belül már nem lehetett módosítani, vagyis a delegációk elé nem lehetett erre vonatkozó módosító javaslatot benyújtani.[236]

A helyzet tehát az volt, hogy az Iroda költségvetésének jelentős részét, mintegy 100 000 koronát (felerészben külföldi pénzérmében) a közös Külügyminisztérium, egy kisebb, de szintén jelentős részét, mintegy 20 000 koronát pedig a közös Pénzügyminisztérium fedezte.[237] Felmerül a kérdés, vajon miért volt szükség arra,

[234] Ronge, Geschichte, 246. p.

[235] Pethö, 1998, 14. p.

[236] HHStA PA XL Interna 242 Liasse II. 5–9, III–IV. Ronge, Geschichte, 126. és 161. p.

[237] A közös hadügyminiszter 1908. december 7-i jegyzéke a közös külügyminiszterhez. HHStA PA XL Interna LI/6 Karton 242. Reifberger, 1976, 215. p. *„Hauptfinanzier der Militärspionage war aber das Außenministerium, dem* 'Informationsgelder' *zur Verfügung standen."* Kronenbitter, 2003, 244. p. *„Den Großteil seines Budgets bezog das Evidenzbüro nämlich vom Außenministeriumn."* Moritz, Leidinger, Jagschitz, 2007, 67. p. Ausztriában az 1892. évi augusztus 2-i 126. törvény, Magyarországon az 1892. évi XVII. törvény vezette be a koronát mint hivatalos fizetőeszközt. Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder Jahrgang 1892, aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1892, 641. p. Magyar Törvénytár 1892–1893. évi törvényczikkek, Franklin-társulat, Budapest, 1897, szerkeszti Dr. Márkus Dezső, 282–289. pp. Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás, szerkeszti Dr. Márkus Dezső, Franklin-társulat, Budapest, 1897.

hogy a katonai hírszerzés és elhárítás költségvetésének jelentős részét mintegy „elrejtsék" a közös Kül- és Pénzügyminisztérium költségvetésében?

Nos, ez egyfelől az 1866 előtti évek katonai költségvetésével függ össze, amennyiben azok az egész éves költségvetés jelentős részét tették ki, komolyan megterhelve az adófizetők teherbíró képességeit. 1864-ben az államadósság kamataira közel 129 millió forintot kellett elkülöníteni.[238] Ez azzal járt, hogy a delegációk nagyon nehezen járultak hozzá a katonai költségek emeléséhez. Így célszerű volt a kiadások egy részét „eldugni" a delegációk elől. Ez abból a szempontból is előnyösebb volt, mivel a tételek nem a közös Hadügyminisztérium költségvetésében szerepeltek, így a közös hadügyminiszter a delegációk előtt nem is vállalhatott értük felelősséget.[239]

A másik ok politikai: a közös külügyminiszter rendszeres külügyi expozéjában nem feltétlenül volt mindig őszinte a delegációk

[238] Die Habsburgermonarchie, 1987, 300–301. pp.

[239] *„Festhaltend an den im Jahre 1868 aufgestellten Standpunkt, daß es zweckmäßiger ist, die für die Heeresverwaltung notwendigen besonderen Gelder in den Dispositionsfond den k. u. k. Ministerium des Aeußern, respektive nach dem Beschlusse vom 22. Dezember 1887 auch in jenen des gemeinsamen Finanzministeriums einzubeziehen, um so einerseits die Dispositionsfonde* (sic!) *nicht wiederholt vor der Delegationen zur Sprache bringen zu müssen, andererseits um die Neueinstellung eines solchen Postens in's Heeresbudget und die daran geknüpften unausbleiblichen Komentare (sic!) in der jetzigen Zeit zu vermeiden."* HHStA PA XL Interna LI/6 Karton 242.

előtt a Monarchia külügyi helyzetét illetően, és igyekezett pozitívabb képet festeni, optimistább hangulatot teremteni a Monarchia nemzetközi helyzetével kapcsolatosan. Viszont ez azzal járt, hogy a miniszter által kialakított kedvező helyzetkép nem állt összhangban a katonai kiadások növelésének szándékával. Vagyis a valóság és az expozéban előadott helyzetértékelés közötti különbség is az oka volt annak, hogy az Iroda költségvetésének egy részét el kellett rejteni.[240]

A közös Külügyminisztériumban az első osztályfőnök kezelte a miniszter felügyelete és kezelése alatt álló titkos pénzalap (Dispositionsfond, Geheimfond, Informationsfond) számára rendelkezésre álló összeget.[241] Az alap a mindenkori közös költségvetés részét alkotta, azon belül a közös Külügyminisztérium fejezetén belül szerepelt, mint rendelkezési alap és politikai információszerzésre való nem különleges elszámolású kiadások (Dispositionsfond und nicht speciell zu verrechnende Auslagen für politische Informationen). Az alap számára 1871-re 200 000 forint költségvetési támogatást szavaztak meg a delegációk.[242] Az 1880-as évek közepére az összeg már félmillió forintra, a kilencvenes évekre

[240] Schätz, 1999, 93. p.

[241] A közös Külügyminisztérium szervezetére többek között lásd Bittner, Ludwig, Das österreichisch-ungarische Ministerium des Aeußern, seine Geschichte und seine Organisation, Berliner Monatshefte, Fünfzehntes Jahr, Oktober 1937, 819–843. pp. Matsch, 96–101. pp. Rumpler, 1–121. pp. 1989, Somogyi Éva, Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában (A közös minisztertanács 1867–1906), História Alapítvány, MTA TTI, Budapest, 1996.

[242] Anhang XX A. Beschluß der Delegation des Reichsrathes, betreffend den gemeinsamen Staatsvoranschlag für das Jahr 1871. Delegation des Reichsrathes, 25. Sitzung der 3. Session am 18. Februar 1871. Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegation des Reichsrathes, Dritte Session (Budget pro 1871), Wien, Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1871, 617. p.

pedig 600 000 koronára nőtt.[243] Az 1903-as költségvetési évre már 1 430 000 koronát hagytak jóvá erre a célra a delegációk.[244] Az összeg 1908-ra másfél millió, 1912-re pedig 2 millió koronára nőtt és ennyit szavazott meg 1915-re a háborút megelőző utolsó delegáció is 1914. május 29-én.[245]

[243] HHStA AR Budget und Kassawesen Karton 297. Az Erb-hagyatékban az olvasható, hogy Andrássy Gyula közös külügyminiszternek 1872-re sikerült elérnie a Dispositionsfond 180 000 forintra (sic!) való felemelését. HHStA Ministerium des Aeußern, Sonderreihe, Nachlässe, Nachlaß Erb, Karton 5. Valószínűnek tartom azonban, hogy az osztrák delegáció jegyzőkönyvének adata a pontosabb, hiszen abban a két delegáció által hivatalosan elfogadott összeg szerepel.

[244] Anhang XVIII. I. Beschluß der Delegation des Reichsrathes, betreffend die Voranschlag über die gemeinsamen Ausgaben und Einnahmen der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1903. Delegation des Reichsrathes, 8. (Schluß-) Sitzung der 38. Session am 9. Juni 1902. Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegation des Reichsrathes, Achtunddreißigste Session, Budapest, 1902, Wien, Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1902, 611. p.

[245] Anhang XXXIII. I. Beschluß der Delegation des Reichsrathes, betreffend die Voranschlag über die gemeinsamen Ausgaben und Einnahmen der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1908. Delegation des Reichsrathes, 14. (Schluß-) Sitzung der 42. Session am 12. März 1908. Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegation des Reichsrathes, Zweiundvierzigste Session, Wien, 1907/1908, Wien, Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1908, 1104. p. Anhang XIX. I. Beschluß der Delegation des Reichsrathes, betreffend die Voranschlag über die gemeinsamen Ausgaben und Einnahmen der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1913. Delegation des Reichsrathes, 8. (Schluß-) Sitzung der 47. Session am 22. November 1912. Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegation des Reichsrathes, Siebenundvierzigste Session, Budapest, 1912, Wien, Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1913, 588. p. Anhang XXII. I. Beschluß der Delegation des Reichsrathes, betreffend die Voranschlag über die gemeinsamen Ausgaben und Einnahmen der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Budgetjahr 1914/15. Delegation des Reichsrathes, 10. (Schluß-) Sitzung der 49. Session am 29. Mai 1914. Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegation des Reichsrathes, Neunundvierzigste Session, Budapest, 1914, Wien, Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1914, 981. p.

A minisztériumon belül az Informationsbureau foglalkozott hírszerző tevékenységgel, amelynek költségvetése 1881-ben 100 000 forint volt, ebből 20 000 került az Evidenzbureau-hoz. 1888-ban 142 355 forintból kereken 50 000. Az összeg a kilencvenes években is nagyságrendileg hasonló maradt, a 160 000 koronát sohasem érte el. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy 1888-tól kezdve az Informationsbureau költségvetésének egyharmadát fordították az Iroda révén katonai hírszerzésre és elhárításra.[246] Ugyanezen időszak alatt a közös Pénzügyminisztériumtól évente 10 000 forintot (1892-től koronát) kapott az Iroda. A már említett 1908. december 7-i a közös hadügyminiszter által a közös külügyminiszternek küldött jegyzék szerint egy 1887. december 22-i közös minisztertanácsi határozat alapján évi 20 000 forintot kellett volna kapnia az Irodának a közös Pénzügyminisztériumtól. Azonban a vonatkozó levéltári adatokból egyértelműen kiderül, hogy a közös Pénzügyminisztérium ennek az összegnek évente csak a felét utalta át.[247]

1900-tól az Informationsbureau költségvetése hirtelen megduplázódott, 1900-ban 314 324, 1904-ben pedig 370 654 koronát tett ki. 1906–1907-ben viszont lecsökkent 326 514, illetve 314 135 koronára. Eközben az Irodának juttatott összeg nagysága nem változott: végig 109 524 korona maradt.[248] Vagyis az Iroda az Informationsbureau költségvetésének továbbra is az egyharmadát

[246] HHStA PA XL Interna 265 Budget des Inf. Büros 1881–1907. Ronge szerint 1887-ben 100 000 koronát kapott az Iroda az Informationsbureau alapjából és 20 000 koronát a közös Pénzügyminisztériumtól. Az összegből 41 000 forintot fordítottak hírszerzésre. Ronge, Geschichte, 157–158. pp.

[247] Ronge, Geschichte, 162–189. pp. Pethö, 1998, 18. p. Kronenbitter, 2003, 244. p.

[248] HHStA PA XL Interna 265 Budget des Inf. Büros 1881–1907.

kapta meg. A közös Pénzügyminisztériumtól származó forrásokkal együtt az Iroda költségvetése 1900–1907 között 120–127 000 korona volt.[249] A közös szárazföldi haderőre fordított kiadások eközben az 1900. évi közel 292 millió koronáról 1907-re 350 és fél millió koronára nőttek.[250] A számok tükrében ez azt jelenti, hogy a Monarchia katonai titkosszolgálatára fordított kiadások 1907-ben a közös szárazföldi haderő költségvetésének 0,2%-át sem érték el.

Amikor 1906-ban Franz Conrad von Hötzendorf lett a Vezérkar főnöke, a közös Hadügyminisztérium költségvetéséből az Iroda mindössze évi 36 800 koronát kapott.[251] Ez az összeg egészen 1913-ig nem változott.[252] Franz Freiherr von Schönaich közös hadügyminiszter a már korábban említett 1908. december 7-i, a közös külügyminiszterhez intézett jegyzékében kérte a katonai hírszerzésre fordított összegek emelését. Hivatkozott arra, hogy amikor 1887-ben a közös minisztertanácsi határozatban megállapították, hogy a közös Külügyminisztérium évi 100 000, a közös Pénzügyminisztérium pedig évi 20 000 forintot ad a közös Hadügyminisztériumnak hírszerzési célokra, a Monarchia csak Oroszország ellen folytatott aktív hírszerző tevékenységet. Jelenleg azonban a Monarchia már Oroszország mellett Olaszország és a balkáni államok ellen is aktív hírszerző tevékenységet

[249] Ronge, Geschichte, 191., illetve 193–209. pp.

[250] Die Habsburgermonarchie, 1987, 591. p. A Landwehr és a m. kir. Honvédség mellett nem számítottam ide a közös haditengerészetet sem, mivel nekik saját nyilvántartó-hírszerző irodájuk volt.

[251] Conrad, 1921, 449. p. Kronenbitter, 2003, 244. p.

[252] KA KM Präs 40-1/2.

folytat, tehát az 1887-ben meghatározott összeg a megnövekedett feladatok ellátását már semmiképpen sem biztosítja.

Schönaich a jegyzékben arra is felhívta a közös külügyminiszter figyelmét, hogy az 1887-ben megállapított összeg még a kizárólag Oroszország ellen folytatott műveletek tényleges költségeit sem fedezte, mivel az 1887-ben megállapított pénzmennyiséget nem a valós költségekhez szabták, hanem a közös minisztériumok rossz anyagi helyzete miatt voltak kénytelenek az adott összegeket meghatározni. Emiatt az Iroda már akkor kénytelen volt az aktív hírszerző tevékenységet visszafogni.[253] 1910-ben az Informationsfondból származó összeget megemelték 113 200 koronára, 1912-től ez 128 200, majd 1913-ban 300 000 koronára emelkedett. Csak így sikerült az Iroda költségvetését 1912-ben 165 000, 1913-ban pedig 336 000 koronára növelni.[254]

Ezek a megemelt összegek azonban még mindig jóval elmaradtak a Vezérkar, illetve a közös Hadügyminisztérium által szükségesnek tartott összegektől. A közös hadügyminiszter a közös külügyminisztertől már az 1909. évre félmillió koronát

[253] *„Diese Beiträge wurden im Jahre 1887 also vor 20 Jahren und auch schon damals mit Rücksicht auf die ungünstige finanzielle Lage des Staates in einer weit hinter den tatsächlichen Bedürfnissen zurückbleibenden Höhe festgesetzt und seither nicht mehr geändert worden*". HHStA PA XL Interna Liasse II. 5–9, III–IV. Liasse LI/6. Karton 242.

[254] KA KM Präs 40-1/2. Ronge említi, hogy 1912 végén a közös Hadügyminisztérium még 10 000 koronát kilátásba helyezett. Ezzel együtt a szaporodó feladatok miatt már 1912 szeptemberében 98 000 korona hiány keletkezett az Iroda költségvetésében. Ronge, 1930, 58. p. Urbański 1912-re 150 000 koronát említ, Kronenbitter pedig a könyvében azt írja, hogy az Iroda 1912-ben Aehrenthal közös külügyminiszter halála után 250 000, 1913-ban pedig 500 000 koronával gazdálkodhatott, ezeket a számokat azonban a levéltári források nem támasztják alá. Urbański, 1930, 893. p. Kronenbitter, 2003, 244. p.

kért, a közös Pénzügyminisztériumtól pedig 50 000 koronát.[255] Schönaich szerint még ez az összeg is csak a legszükségesebb, elkerülhetetlenül felmerülő költségeket fedezné. Arra is célzott a jegyzékben, hogy ez a mód előnyös lenne a közös külügyminiszternek is, mivel az összeget ily módon nem a fegyverkezési hitel terhére kellene folyósítani, vagyis nem kellene az emelésről a delegációkat tájékoztatni, így az – legalábbis egyelőre – nem kerülne a nyilvánosság elé.

A kért összeget a közös külügyminiszter nem tudta folyósítani. Schönaich 1909. január 14-i, Aehrenthal közös külügyminiszter számára megfogalmazott válaszából kiderül, hogy csupán 60 000 koronát kapott, amit udvariasan meg is köszönt. A közös hadügyminiszter leszögezte, hogy tisztában van a Dispositionsfond súlyos igénybevételével. Aehrenthal azt is közölte, hogy ilyen mértékű emelést mindenképp igényelni kellene a delegációktól, de ezt ő egyértelműen támogatja. Schönaich ezt is hálásan tudomásul vette, bár kifejezte aggodalmát, hogy a delegációk ezt nem fogják könnyen megszavazni. Végül vette magának a bátorságot, és kért még 100 000 koronát. Úgy tűnik, a közös hadügyminiszter szép szavai valahogy meghatották Aehrenthalt, mert nemcsak eleget tett a kérésnek, hanem túl is teljesítette azt, mivel 110 000 koronát adott a közös hadügyminiszternek.[256]

[255] „… *sehe ich mich veranlaßt, Euer Exzellenz auf die unbedingte Notwendigkeit einer ausgiebigen Erhöhung der für Zwecke militärischer Informationen im Auslande ausgeworfenen Beiträge ergebenst hinzuwiesen [...] beehre ich mich Euer Exzellenz zu ersuchen, dem Reichskriegsministerium vom Jänner 1909 angefangen, für Zwecke militärischer Informationen und besonderer militärischer Ausgaben 500 000 K jährlich überweisen und diesen Beitrag im dortigen Dispositionsfond geneigtest einstellen lassen zu wollen.*" HHStA PA XL Interna LI/6 Karton 242.

[256] HHStA PA XL Interna LI/6 Karton 242.

Mivel a Vezérkar főnöke által a közös Hadügyminisztériumtól az 1910. évre katonai hírszerzésre kért 200 000 koronát a minisztérium nem tudta előteremteni, ezért 1910. január 11-én Schönaich közös hadügyminiszter arra kérte a közös külügyminisztert, hogy *hitelezze* meg neki a kért összeget. Így sikerült 209 523 korona *hitelt* kapniuk, amit az Iroda költségvetésében nem tüntettek fel.[257] Schönaich 1910. május 6-án újra kérte Aehrenthal közös külügyminisztertől az Informationsfondból származó összeg évi 500 000 koronára való emelését, illetve azt, hogy hasonlóan 1908-hoz, a közös Külügyminisztérium fedezze a közös Hadügyminisztérium költségvetési hiányát.[258]

[257] *„Der Chef des Generalstabes hat beim Reichskriegsministerium angesucht, ihm am 1. Jänner l. J. einen Betrag von 200 000 Kronen für Kundschaftszwecke zur Verfügung zu stellen. Da dem Reichskriegsministerium gegenwärtig keinerlei Mittel zur Erfolgung eines derartigen Vorschusses zur Verfügung stehen, dasselbe vielmehr das Jahr 1909 mit einem bedeutenden Defizit abschließt, beehre ich mich, Euer Exzellenz mit Beziehung auf die geschätzten Note Nro. 2878 vom 23. Dezember 1908 und 282. vom 22. Jänner 1909 zu bitten, mir vorläufig a conto der auf Grund des stattgehabten Notenwechsels für das Jahr 1910 in Aussicht genommenen Dotation des Reichskriegsministeriums einen entsprechenden Betrag geneigtest zur Verfügung stellen zu wollen."* Szó szerinti fordításban: *„A vezérkari főnök megkereste a Birodalmi Hadügyminisztériumot, hogy bocsásson rendelkezésére folyó év január 1-től 200 000 koronát hírszerzési célokra. Mivel a birodalmi hadügyminisztérium az 1909-es évet jelentős hiánnyal zárja, ezért az jelenleg semmilyen módon nem képes a kérésnek eleget tenni, ezért tisztelettel arra kérem Nagyméltóságod, tekintettel az 1908. december 23-i 2878. számú és az 1909. január 22-i 282. számú becses jegyzékeiben foglaltakra, hogy számomra az összeget az 1910. évre ideiglenesen, az említett jegyzékváltás alapján, a birodalmi hadügyminisztérium számára kilátásba helyezett hozzájárulás terhére szíveskedjék meghitelezni."* HHStA PA XL Interna 242 Liasse II. 5–9, III–IV.

[258] *„Weiteres gestalte ich mir bei dieser Gelegenheit zu ersuchen, ob Euer Exzellenz nicht in der Lage wären, dem Reichskriegsministerium aus etwa vorhandenen Beständen des k. und k. Ministerium des Aeußern, ähnlich wie für das Jahr 1908, auch*

Aehrenthal a kérést politikai okokból visszautasította. Válaszlevelében azt írta, mivel a delegációk előtt korábban viszonylag kedvező képet festett a Monarchia külügyi helyzetéről, ezért nem tudná megindokolni az emelés okát. Másrészt szerinte az emelésre a külföld is felfigyelne, ami megnehezítené a Monarchia diplomáciai helyzetét. Jóindulatát azzal próbálta kifejezni, hogy azt ajánlotta a közös hadügyminiszternek, hogy a későbbiekben a pénzt ne feltétlenül „katonai hírszerzési célok" címszó alatt igényelje, használjanak inkább egyéb, semleges kifejezést, hogy a kérés ne legyen olyan feltűnő. Azt is tanácsolta továbbá, hogy újabb összegek igénylése helyett próbáljanak jobban támaszkodni a konzulátusok személyzetére.[259]

A közös hadügyminiszter 1910. december 5-én (K. Nr. 3868/11. jegyzék) és 16-án (K. Nr. 3224. jegyzék) is kérte Aehrenthaltól az összeg megemelését, azonban a közös külügyminiszter a delegációkra való hivatkozással újfent elutasította a kérést.[260] 1911 júliusában az Informationsbureau jelezte, hogy

zur Bedeckung des im Jahre entstandenen Defizits einen auäerordentlichen Beitrag zuzuweisen." HHStA PA XL Interna Liasse LI/6. Karton 242.

[259] HHStA PA XL Interna Liasse LI/6. Karton 242.

[260] *„Was das Jahr 1911 anlangt, so ist der interne Voranschlag des mir unterstehenden Ministeriums auf der Basis meines in der bisherigen Höhe von den Delegationen anzusprechenden Dispositionsfonds noch nicht fertiggestellt, so daß ich gegenwärtig mich noch nicht darüber äußern kann, ob und in welcher Höhe ich außer den bisherigen regulären Überweisungen an den vorerwähnten besonderen Fonds noch einen außerordentlichen Zuschuß zu leisten in der Lage sein werde."* Vagyis: *„Ami az 1911. évet illeti, a vezetésem alatt álló minisztérium még nem készült el azzal a javaslattal, amit majd az eddigi költségek alapján a rendelkezési alap számára a delegációktól igényelni fog, így jelen helyzetben nem nyilatkozhatok arról, hogy az eddigi rendszeres utaláson kívül a rendelkezési alapból tudok-e rendkívüli összeget biztosítani."* HHStA PA XL Interna 241 Liasse II/4.

költségvetését jelentősen túllépte, így újabb hitelt nyújtani az Iroda számára nem tud. Ugyanekkor a közös Pénzügyminisztérium is jelezte, hogy az addig az Iroda számára átadott összeg felét sem képes kifizetni.[261] Még az időközben kitört olasz–török háború sem tudta rászorítani a közös külügyminisztert arra, hogy emelje a katonai hírszerzésre fordított összeget. Az elutasítás indoka az volt, hogy a közös külügyminiszter rendelkezésére álló pénzalap kimerült. Viszont ígéretet tett arra, hogy 1912. január 1-től 250 000 korona hozzájárulást fog *javasolni*.[262]

1912 januárjában egy a közös Had- és Külügyminisztérium közötti jegyzékváltást követően a közös külügyminiszter megerősítette, hogy évi 250 000 koronánál többet nem fog tudni adni. Moritz Ritter von Auffenberg közös hadügyminiszter 1912. január 17-i jegyzékében arra kérte a közös külügyminisztert, hogy a 250 000 koronát folyósítsa számára az év első felére, mivel a Vezérkar erre szánt forrásai teljesen kimerültek, így erre az összegre mihamarabb okvetlenül szükség van. Vagyis a Hadügyminisztérium továbbra is ragaszkodott az évi félmillió koronára kiterjedő

[261] HHStA PA XL Interna 242 Liasse II. 5–9, III–IV. Az erről szóló jegyzéket 1911. július 30-án küldte el a közös hadügyminiszter tájékoztatásul a közös külügyminiszternek. Báró Burián István közös pénzügyminiszter azonban közölte a közös hadügyminiszterrel, hogy az elmaradás csak ideiglenes, 1912-ben várhatóan ismét folyósítani tudják a korábbi összeget. HHStA PA XL Interna Liasse LI/6. Karton 242.

[262] *„Eine weitere Erhöhung der hierartigen Betrag-Leistung muß ich zu meinem lebhaften Bedauern für das laufende Jahr als gänzlich ausgeschlossen bezeichnen."* Vagyis: *„Rendkívüli sajnálatomra, de folyó évre a hozzájárulás újabb emelése gyakorlatilag teljesen kizárt."* Note 2437, 1911. október 18. HHStA PA XL Interna 242 Liasse II. 5–9, III–IV.

támogatáshoz. Végül 1913. december 7-i jegyzékében Leopold Graf Berchtold közös külügyminiszter hozzájárult a támogatás 500 000 koronára történő felemeléséhez.[263]

Bár a delegációk csak 1914-re (mármint a teljes évre) szavazták meg a kért félmillió koronát, Auffenberg közös hadügyminiszter 1914. január 22-én mégis arra kérte Berchtold közös külügyminisztert, hogy a teljes évi összeget folyósítsa 1914 első felében, mivel a Balkán-háborúk miatt megnövekedett kémtevékenység folytán a katonai hírszerzés túllépte ezt az összeget, és csak a fegyverkezési hitel terhére tudták a fokozódó hírszerzési tevékenységhez szükséges összegeket folyósítani. Ezért arra kérte a közös külügyminisztert, hogy további félmillió koronát folyósítson az év második felére is, illetve az évi 500 000 koronát újra emeljék meg. Berchtold azonban egyik kérést sem tudta teljesíteni.[264]

A helyzet még súlyosabbá vált közvetlenül a szarajevói merénylet után. 1914. július 8-án Conrad a szerbiai és montenegrói eseményekre való tekintettel 30 000 korona ideiglenes kiutalását kérte a közös Hadügyminisztériumtól a Vezérkar következő évi költségvetése terhére. Ilyen feltételekkel kapott július 17-én 36 800

[263] Note 362. 1914. január 17., illetve Note 5712. 1913. december 7. HHStA PA XL Interna Liasse LI/6. Karton 242.

[264] Note 472. 1914. január 22. HHStA PA XL Interna 242 Liasse II. 5–9, III–IV. *„In den Jahren der beiden Balkankriege, in denen nicht nur an der südostlichen Front, sondern fast allen Fronten der Monarchie die Verschärfung des Kundschaftsdienstes geboten war, konnte die Bedeckung hierfür nur mit Überschreitung des von* EUER EXZELLENZ (sic!) *überlassenen Beitrages bei Inanspruchnahme des außerordentlichen Rüstungskredites gefunden werden."* HHStA PA XL Interna Liasse LI/6. Karton 242.

koronát.[265] 1914. július 20-án Alexander Freiherr von Krobatin közös hadügyminiszter azonnal kiutalt a Vezérkar főnökének katonai hírszerzési célokra 770 000 koronát, amiből 260 000 koronát az Osztrák–Magyar Bank hitelezett meg. Az összeget július 26-án aranyban utalta ki a bank, ugyanakkor a kiutalt összeg erejéig megterhelte a közös Hadügyminisztérium következő évi költségvetését.[266]

Erre azért volt szükség, mivel korábban a hiteleket a rendkívüli fegyverkezési hitelkeretből fedezték, azonban pont 1914-ben ebből a forrásból már nem sikerült újabb összegekhez jutni.[267] Az összegből azonban az Iroda egyelőre csak 100 000 koronát kapott, holott az Iroda főnöke július 21-én 300 000 koronát kért.[268] Feltételezhetően ebben az is közrejátszott, hogy a Vezérkar még ekkor sem dúskált az anyagiakban, ezt jól érzékelteti, hogy a közös Hadügyminisztériumtól 1914 első felére dologi kiadásokra összesen 14 800 koronát kapott.[269] Összehasonlításképpen 1912-ben a Monarchia közös szárazföldi haderejének költségvetése megközelítette a 490 millió koronát, ami azt jelenti, hogy a katonai

[265] *„Ich habe mich daher veranlasst gesehen, die Kundschaftstätigkeit gegen Serbien und Montenegro zu verschärfen und bitte – da dies mit Verausgabung grösserer Geldbeträge verbunden ist – um eine ausserordentliche Zuwendung von vorläufig 30 000 Kronen."* Vagyis: *„Indíttatva érzem magam, hogy a Szerbia és Montenegró elleni hírszerző tevékenységet fokozzam, ezért, mivel ez a költségek növekedésével jár, ideiglenesen adjon nekem 30 000 korona rendkívüli költségtérítést."* KA KM Präs 40-1/3. Kronenbitter, 2003, 244. p.

[266] Kundschaftsgelder für den k. u. k. Chef des Generalstabes, KA KM Präs 40-2/3.

[267] Kronenbitter, 2003, 244. p.

[268] KA KM Präs 40-2/5.

[269] Kundschaftsdotation für k. u. k. Chef des Generalstabes, KA KM Präs 40-1/2. Ronge, Geschichte, 232. p.

hírszerzésre fordított kiadások a közös szárazföldi haderő költségeinek alig valamivel több mint 0,03%-át tette ki.[270]

Aligha csodálkozhatunk azon, hogy az Iroda költségvetését, pontosabban a Monarchia katonai célú hírszerzésre fordított kiadásait a kortársak és a szakirodalom is egyaránt roppant csekélynek tartotta. Conrad, Urbański és Ronge is említik visszaemlékezéseikben, hogy a költségvetés egyáltalán nem állt arányban az Irodát terhelő feladatok nehézségével. Urbański szerint ebben az is szerepet játszott, hogy az annexiós válság után a közös hadügyminiszter vállalta, hogy a katonai kiadások öt évig nem nőnek.[271] Az erőforrások szűkössége a háborúig nem változott.[272] A nehéz pénzügyi helyzet szokatlan lépésekre sarkallta az Iroda munkatársait. Urbański így fakadt ki a rendkívül nehéz költségvetési helyzet közepette: *„Pénzt kellett szereznem – nem hamisítanom – valahogy muszáj volt bevételi forrást találnom."*[273] Gustav von Hubka összeállított egy kézikönyvet az olasz haderőről, amelyet 30 000

[270] Die Habsburgermonarchie, 1987, 591. p. Reifberger forrás megjelölése nélkül állítja, hogy az Iroda és az AOK Nabt 1914–1918 között évente 4 millió koronát kapott. Reifberger, 1969, 28. p. Parádi József tanulmányában 0,07, illetve 0,11% jön ki. Szerző a Pilch Jenő által szerkesztett A hírszerzés és a kémkedés története, II. kötet, Budapest, Franklin, 1936, 20–21. pp. című könyvre hivatkozik. Parádi, Evidenzbüro, 2014, 61. p.

[271] Conrad, 1921, 449. p. Urbański az Iroda *nyomorúságos támogatása* kifejezést használta: *„Kümmerliche Dotation des Evidenzbüros".* Urbański, Wie unsere Chiffren-Gruppen entstand, 1. p. Urbański, *Das Tornisterkind*, 164–165. pp. Oberhöfler, 1930, 91. p. Kropac, 1994, 150. p.

[272] *„Die Knappheit der Mittel sollte sich übrigens bis zum Weltkrieg nicht mehr ändern."* Pethö, 1998, 14. p. Schätz, 1999, 93. p. Moritz, Leidinger, Jagschitz, 2007, 67. p. Parádi, Evidenzbüro, 2014, 60. p.

[273] *„Damals musste ich Geld machen – nicht fälschen – aber ich musste Erwerbsquellen schaffen."* Urbański, Wie unsere Chiffren-Gruppen entstand, 1. p.

példányban nyomtattak ki, és alacsony ára ellenére jelentős mértékben hozzájárult az Iroda költségvetéséhez.[274]

Még szembetűnőbb lesz az Iroda rendelkezésére álló erőforrások csekély mivolta, ha összevetjük a kortárs német, de még inkább az orosz katonai hírszerzés rendelkezésére álló forrásokkal. Urbański Walther Nicolai könyvére hivatkozva azt állította, hogy a német katonai hírszerzés 1912-ben 300 000, 1914-ben 450 000 német márkából gazdálkodhatott, míg az orosz katonai hírszerzés 1912-ben 13 millió, 1914 első felében 26 millió rubellel rendelkezett, ebből csak a varsói katonai körzet hírszerző részlege 5 millió rubelt kapott. Schönaich 1910. május 6-i, a közös külügyminiszterhez intézett levelében azt állította, tudomására jutott, hogy az orosz vezérkar éppen akkor részesült 168 000 rubel titkos juttatásban. Ezzel együtt Schönaich szerint már több mint 2 millió koronát fordíthatnak katonai hírszerzésre, ami – ha nem részesülnének még további juttatásban – így is csaknem hússzor akkora összeg, mint amennyit a Monarchia fordíthat katonai hírszerzésre.[275]

Ebben az összevetésben tehát még a német katonai hírszerzés anyagi lehetőségei sem vetekedhettek az oroszéval.[276] Az más lapra

[274] Urbański/Hubka, Das Tornisterkind, 70. p.

[275] *„Was speziell RUSSLAND (sic!) betrifft, habe ich schon in der eben erwähnten Note auf die Erhöhung der geheimen Dotation des dortigen Generalstabes um 168 000 Rubel hingewiesen. Selbst bei der unwahrscheinlichen Annahme, daß dem militärischen Informationsdienste dieses Staates keine weiteren Gelder zur Verfügung stehen, gebietet er schon mit dieser Dotation von mehr als 2 Millionen Kronen (sic!) über fast zwanzigmal größere Mittel als wir."* HHStA PA XL Interna Liasse LI/6. karton 242.

[276] Urbański, 1930, 893. p. Urbański, Das Tornisterkind, 165., ill. 184–185. pp. A hivatkozott könyv Nicolai, Walther, Geheime Mächte. Internationale Spionage und ihre Bekämpfung im Weltkrieg und heute, Roehler, Leipzig, 1923,

tartozik, hogy ezeket az adatokat érdemes lenne orosz levéltári forrásokkal is alátámasztani. Urbański ezenkívül tulajdonképpen csak saját tapasztalataira támaszkodott, amikor azt állította, hogy más, kisebb államok is többet fordítottak katonai hírszerzésre, mint a Monarchia. Ezt az állítását ugyanis csak az elfogott ellenséges kémek nagy számára alapozta. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a Monarchia katonai hírszerzésre fordított összegeit nem volt nehéz túlszárnyalni.

A források jelentős hányada állítja azt, hogy a rendelkezésre álló erőforrás csekély mennyiségéért legalábbis részben a közös Külügyminisztérium és a Vezérkar, illetve az Iroda között fennálló rossz viszony volt a felelős.[277] A közös Külügyminisztérium hírszerző szolgálata, az Informationsbureau és az Iroda között nem volt együttműködés. A közös Külügyminisztérium nem tartotta sokra a katonai hírszerzés és az általuk gyűjtött információk értékét, és attól tartott, hogy az aktív katonai hírszerző tevékenység rontja a Monarchia diplomáciai helyzetét és főleg a környező országokkal fennálló kapcsolatát.[278] Az eltérő forrásokból származó gyakran eltérő tartalmú információkat gyakran másképp értelmezték az Iroda és az Informationsbureau tisztviselői. Az eltérő helyzetértékelésből eltérő stratégia, ebből pedig sokszor konfliktus keletkezett a közös Külügyminisztérium és

20., ill. 34. pp. Hasonlóan Buchheit, 1966, 18. p. Will, 2012, 40. p. A német haderő teljes költségvetése 1913-ban megközelítően 2111 millió német márka volt. Förster, Gerhard, Otto, Helmut, Schnitter, Helmut, Der preußisch-deutsche Generalstab 1870–1963, Dietz Verlag, Berlin, 1964, 221. p.

[277] *„Az osztrák–magyar diplomaták általánosságban és elvileg is megkérdőjelezték az ügynökök, spiclik és egyéb, ahogy nevezték,* »kétes csőcselék« *alkalmazásának ésszerűségét."* Moritz, 2014, 309. p.

[278] Moritz, Leidinger, Jagschitz, 2007, 67. p. Buchheit, 1966, 18–19. pp.

a Vezérkar között.[279] Az Iroda mindenkori vezetése egyébként a katonai hírszerzők professzionalizmusának hiányát felhánytorgató felvetéseket igyekeztek saját előnyükre kihasználni, hiszen ez tulajdonképpen egyfajta állandó indokot szolgáltatott ahhoz, hogy folyamatosan a költségvetés növeléséért könyörögjenek.[280]

Az információk kicserélésének, illetve kiértékelésének nem volt intézményes kerete a közös Külügyminisztérium és a közös Hadügyminisztérium között.[281] Gyakran előfordult az is, hogy a konfidensek bevetési terepét nem a közös Hadügyminisztérium vagy a Vezérkar, hanem a közös Külügyminisztérium határozta meg, ők pedig elsősorban a saját maguk szempontjából fontosnak tartott területekre küldték a konfidenseket, amelyek nem feltétlenül egyeztek meg a közös Hadügyminisztérium által fontosnak tartott területekkel.[282] Viszont a katonai célú ügynöki tevékenységet a közös Külügyminisztérium nem volt hajlandó fi-

[279] Urbański, Das Tornisterkind, 164–165. pp. Urbański, 1930, 890. p.
[280] Moritz, 2014, 310. p.
[281] „*Trotz einer andauernder Epoche des ausgezeichneten Zusammenarbeit zwischen dem k. u. k. Außenministerium und dem k. u. k. Kriegsministerium gab es keinen organisatorischen Zusammenhang zwischen politischer Aufklärung und militärischer Aufklärungstätigkeit.*" Vagyis a cs. és kir. Külügyminisztérium és Hadügyminisztérium közötti kiváló együttműködés korszaka ellenére nem volt szervezett együttműködés a politikai és katonai titkosszolgálat között. Reifberger, 1969, 17. p. Schätz, 1999, 96. p. Ronge azon állítása viszont, miszerint az Iroda és más hivatalok együttműködése minimális volt, mindenképpen túlzás, hiszen a rendőrséggel pont ő épített ki jól működő kapcsolatrendszert. Ronge, 1930, 28. p.
[282] „*Zudem waren Reibungen kaum zu vermeiden, wenn durch einen aktiver werdenden militärischen Nachrichtendienst die überragende Stellung des Außenministeriums bei der staatlichen Informationsbeschaffung über internationale Politik relativiert werde.*" Kronenbitter, 2003, 244. p. Más helyütt viszont azt állítja, hogy a két intézmény az annexiós válság alatt kiválóan együttműködött egymással. Kronenbitter, 2003, 246. p.

nanszírozni, így – miközben az Informationsbureau évi kétmillió korona felett rendelkezett – az ilyen jellegű tevékenységek elvégzésére sok esetben már nem jutott elég pénz.[283] (A Nyilvántartó Iroda költségvetésére vonatkozó adatok összefoglaló táblázatát lásd a Függelék VII. számú mellékletében.)

[283] Schätz, 1999, 93–94. pp. Igaz, Schätz más helyütt jól működőnek nyilvánítja a közös Külügyminisztérium és a közös Hadügyminisztérium viszonyát. Schätz, 1999, 93., ill. 95. pp.

10.
A Nachrichtenabteilung des Armeeoberkommandos 1914–1918

A mozgósításra vonatkozó előírásoknak megfelelően állították fel az AOK hírszerző részlegét. Az AOK Nabt hatáskörébe tartozott a katonai hírszerzés és az ellenséges haderőkről vezetett nyilvántartás legmagasabb szintű irányítása. Tulajdonképpen először a Nachrichtenabteilung Balkan került felállításra az Oberkommando der Balkanstreitkräfte részeként. Ebből vált ki a Nachrichtenabteilung Russland, amely az Ost-Oberkommando (OOK) részeként 1914. augusztus 16–17-én Przemyślbe utazott.[284] Az Iroda állományából 17 tiszt került át az AOK Nabt állományába.[285] Az AOK Nabt és az Iroda eleinte egységesen Hranilovic von Czvetassin ezredes vezetése alatt maradt, aki így a harctéri hírszerzésért is felelt.[286] Azonban már 1914. augusztus 19-én

[284] *„Nach den Bestimmungen des Dienstbuches J-29, 2. Teil und den Mobilisierung – Weisungen war im Mobilisierungsfalle als Abteilung des operierenden Oberkommandos (Armeeoberkommando) die Nachrichtenabteilung aufzustellen, der die oberste Leitung des Kundschaftswesens und die Evidenz der feindlichen Heere zukam." „Aus dem Evidenzbureau hervorgehend, wurde zuerst [...] die Nabt. B. (Balkan) gebildet."* Ronge, *Nachrichtenabteilung*, 1. p. *„Im Kriegsfall ging aus dem Evidenzbureau die Nachrichtenabteilung des Armeeoberkommandos hervor."* Pethö, 1998, 57. p. Zeinar, 2006, 560. p.

[285] Ronge, 1930, 92–93. pp.

[286] Ronge, 1930, 92–93. pp. Pethö, 1998, 57. p.

Rongét bízta meg a Nabt hírszerző és elhárító tevékenységének irányításával.[287]

1915. január 1-én a Nabt már rendelkezett politikai és propagandareferenssel, szeptemberben pedig felállították a Nabt sajtóosztályát, melynek fő feladata a külföldi sajtó figyelése és a semleges országok sajtóanyagából való jelentés összeállítása volt.[288] Emellett a Nabt szervezete egy Balkán-, egy tolmács-, egy erődítési és egy külön felderítőcsoportra tagolódott. Ezenkívül egy Manipulationsgruppe tartozott hozzá, valamint volt egy képviselőjük a közös Külügyminisztériumnál. A kezdeti létszám (17 tiszt) 1916-ig nem nagyon növekedett, ekkor húsz tiszt alkotta a Nabt állományát, 1917 elején pedig még mindig csak 29 tiszt teljesített itt szolgálatot. 1917. január 1-től az AOK egy szemantikai jellegű változtatást is véghez vitt: a Kundschaftsdienst elnevezés helyett a Nachrichtendienst kifejezést használta. Ennek megfelelően változtak meg a Kundschaftsstellen és a Kundschaftsoffiziere szavak is Nachrichtenstellen, illetve Nachrichtenoffiziere kifejezésekre.[289]

A Nabt ekkor a katonai hírszerzés vezetőjét (Hranilovic von Czvetassin), helyettesét, a Nabt hírszerző és elhárító tevékenységének irányítóját (Ronge), a helyettes vezetése és irányítása alatt álló offenzív és defenzív felderítő-elhárító csoportokat (Kundschaftsgruppen), az orosz, olasz és a Balkán-csoportot és a politikai csoportot foglalta magában, valamint hozzátartozott

[287] Ronge, Nachrichtenabteilung, 2. p.

[288] Ronge, Nachrichtenabteilung, 8., ill. 17. pp.

[289] 2616/M. I. Abschrift, Wien, 26. 02. 1917. Schaffung einer Zentralstelle für den defensiven Kundschafterdienst (Spionageabwehrdienst) 1913–1917, HHStA PA XL Interna LI/6. Karton 242. Pethö, 1998, 57–58., ill. 82. pp.

még a Manipulationsgruppe és egy regisztrátor is. Az orosz, olasz és a Balkán-csoport úgynevezett Evidenzgruppe volt, vagyis az illető államok haderejéről vezetett nyilvántartást.[290]

1917. március 25-től Hranilovic von Czvetassin ezredes fokozatosan átadta a Nabt irányítását Rongénak. Ez egyben az Iroda és a Nabt fokozottabb önállósodását is eredményezte.[291] Az 1917. április 7-én kelt 7000. számú rendelkezés határozta meg ezután a Nabt felépítését (lásd a Függelék II. számú mellékletét). A Nabt személyi állománya ekkor 29 tisztből és hivatalnokból állt.[292] 1917 végén az immáron Ronge vezetése alatt álló Nabt (székhelye: Baden) jelentősen kibővült, összesen hat csoport, azon belül nyolc alcsoport alkotta. Az I. csoport volt az ún. „Erkundungsgruppe", amely aktív felderítő, hírszerző tevékenységet (Offensiver Dienst) látott el. Ennek a csoportnak 5 osztálya, alcsoportja működött, nevezetesen az I. a. az orosz, az I. b. az olasz, az I. c. a Balkán, az I. d. az ún. „Inlandgruppe", valamint az I. e. az ún. békepropaganda-referatúra.

Közülük az I. d. osztály elhárító feladatokat (Defensiver Dienst) végzett. A II. csoport a rejtjelcsoport (Die Kriegs-Chiffregruppe), amelynek vezetője Pokorny Hermann volt. Idetartozott a II. a. az olasz, a II. b. a román és a II. c. az orosz alcsoport. A III. csoport a személyzeti, a IV. az útlevél-, az V. a skandináv csoport – amely később átkerült az Iroda szervezetébe –, végül a VI. a Manipulationsgruppe volt. Az útlevélcsoport – amelynek

[290] Ronge, Nachrichtenabteilung, 31. p. Pethö, 1998, 58. p.

[291] „*Ab 25. III. wurde Obstl. Ronge von Obst. Hranilovic in die Funktion des Abteilungschefs eingeführt, da die Ablösung mit Erreichen der Generalcharge in Aussicht genommen war.*" Ronge, Nachrichtenabteilung, 36. p.

[292] Ronge, Nachrichtenabteilung, 41. p.

vezetője kivételesen nem katona, hanem Heinrich Heimich személyében rendőr volt – szintén elhárító feladatokat végzett.[293] Bár nem alkotott külön csoportot, a tolmácsszolgálat a Nabt keretén belül maradt.[294]

1918. január 1-én az AOK Nabt szervezete Ronge vezetése alatt (helyettese Franz Nordegg alezredes, az Erkundungsgruppe főnöke) annyiban változott, hogy az Erkundungsgruppe már csak 4 alcsoportból állt, mivel a békepropaganda-referatúra megszűnt, a rejtjelfejtő csoporton belül pedig a román helyett ekkor már Balkán-alcsoport működött. Ezenkívül az Iroda szervezetében egy Nabt összekötő tiszt teljesített szolgálatot. 1918. július 1-től az Erkundungsgruppe osztályai önállókká váltak. Emellett a Nabt egy tisztjét a közös Külügyminisztérium útlevélközpontjához osztották be, továbbá létrehoztak egy tolmácsiskolát és egy különálló útlevélhivatalt.[295]

Az AOK Nabt képezte az első világháború alatt a teljes katonai hírszerzés és elhárítás központját (lásd a Függelék IX. számú mellékletét). A Nabt szervezetén belül is a legfontosabb funkciót az Erkundungsgruppe és a rejtjelfejtő csoport látta el, mivel az általuk szerzett információk alapján döntött a legfelsőbb katonai vezetés a legfontosabb stratégiai kérdésekben (lásd

[293] Pethö, 1998, 58. p. A Balkán-csoport vezetője 1917. április 7-től a háború befejezéséig Stojakovits Demeter (1883–1946) volt. Ronge, Nachrichtenabteilung, 89. p. 1935-ben Sztójay Döme néven altábornagy, 1936–1944 között berlini magyar követ, 1944. március 22. és augusztus 29-e között magyar királyi miniszterelnök. 1946-ban háborús bűnök vádjával elítélték és kivégezték.

[294] Ronge, Nachrichtenabteilung, 41. p.

[295] Ronge, Nachrichtenabteilung, 53., ill. 61. pp.

a Függelék V. számú mellékletét).[296] Úgy is fogalmazhatunk, hogy a Nabt egyfajta döntés-előkészítő funkciót is ellátott, de legalább ilyen fontos volt, hogy ellenőrizze az AOK döntéseinek végrehajtását.[297] Ezt a funkciót a Monarchia országai, illetve az elfoglalt területeken felállított hírszerző állomások és az ott szolgálatot teljesítő mintegy 2500 tiszt és hivatalnok révén valósította meg.[298] Mellettük az AOK Nabt számíthatott azokra a személyekre, akik üzletszerűen foglalkoztak hírszerző tevékenységgel (Kundschafter), azokra, akik szolgálataikért cserébe nem számíthattak díjazásra, legfeljebb a költségeik megtérítésére voltak jogosultak, esetleg alkalomszerűen részesülhettek valamilyen ellenszolgáltatásban (Berichterstatter), végül azon személyek szolgálataira, akik kizárólag hazafias érzületből, ellenszolgáltatás nélkül folytattak hírszerző tevékenységet (Vertrauensmann).[299]

Az első világháború alatt az osztrák–magyar katonai hírszerzés egyre magasabb színvonalon látta el feladatát. Ronge némileg elfogult véleménye szerint talán még egy háborúban sem végeztek olyan alapos és pontos hírszerző tevékenységet, mint amit a Mo-

[296] *„Der Mittelpunkt des gesamten Nachrichtendienstes mit Abhorchdienst, Gefangenverhör, Zensur, Reiseverkehrsüberwachung. Die Nachrichtendienst bildete die Grundlage wichtiger Entschlüsse der obersten Führung."* Regele, 1966, 80. p. Schätz, 1999, 93. p.

[297] *„Die Nachrichtenabteilung sah ihre wichtigste Aufgabe in der Kontrolle der Durchführung der Anordnungen des Armeeoberkommandos. Deshalb waren ihre Organe fortwährend an jene Orten, wo kontrolliert werden sollte."* Ronge, Nachrichtenabteilung, 14. p.

[298] Zeinar, 2006, 560. p.

[299] NA Nr. 8900 von 1917. Gliederung der NA. AOK HHStA PA XL Interna Karton 241 Liasse II/4.

narchia hírszerzői végeztek.[300] Az első világháború folyamán az információszerzés elsődleges forrásává egyértelműen a telefonok és távírók lehallgatása, a rejtjelezett küldemények megfejtése vált. Ezért kulcsfontosságú volt a rádióadások és telefonvonalak lehallgatása, valamint az, hogy ki irányítja, ki felügyeli ezt a területet. 1917 elején Ronge megakadályozta, hogy Rudolf Schamschula vezérőrnagy, a távírószolgálat főnöke magához vonja a rejtjel- és kódfejtő csoportot, a tolmács- és a rádiólehallgató szolgálatot. Azonban 1917 októberében az AOK hadműveleti osztálya magához vonta a keleti és a délnyugati front rádiólehallgató szolgálatát. Mivel ez a változtatás nem bizonyult hatékonynak, 1918 júniusában visszaállították az eredeti rendszert, vagyis az irányítás és a felügyelet visszakerült a Nabt szervezetébe.[301]

[300] *„Daß vielleicht in keinem Krieg so eingehende und zutreffende, und was besonders wichtig ist, rechtzeitige Daten über die feindlichen Maßnahmen erlangt wurden."* Vagyis *„talán még egy háborúban sem szereztek olyan pontos és helyes, és ami különösen fontos, megfelelő idejű információkat az ellenséges intézkedésekről"*. KA AOK Faszikel 77 Karton 46 ex 1916. Idézi Hütterer, Christine, Der Nachrichtendienst des k. u. k. Armeekommando von 1914–1918 mit besonderer Berücksichtigung der italienischen Kriegsgefangenen- und Überläuferaussagen an der Tiroler Front, Dissertation, Universität Wien, 1970, 30. p.

[301] *„Die Operationsabteilung das Radio-Ressort in operativer Beziehung für sich in Anspruch nahm."* Ronge, Nachrichtenabteilung, 48. p. Pethö, 1998, 129–130. pp. Zeinar, 2006, 560. p.

11. Kitekintés: Az Abteilung IIIb szervezete

Ahhoz, hogy hiteles képet kaphassunk az Iroda teljesítményéről, érdemes röviden áttekinteni a korabeli német és orosz katonai hírszerzés és elhárítás szervezetét. Ha az Iroda kialakulásának folyamatát összevetjük a német katonai hírszerzés létrejöttével, első látásra elég érdekes képet kapunk. Azt gondolnánk, hogy egy olyan nagyhatalom, mint a múlt századforduló Németországa, amely ráadásul két sikeres háború révén jött létre, bizonyosan hatékonyabb és jobban szervezettebb, alaposabban kiépített katonai hírszerző és elhárító apparátussal rendelkezett, mint az Osztrák–Magyar Monarchia.

A források azonban nem igazolják ezt az előfeltevést. Először is, az egységes Német Birodalom csak 1871-ben jött létre, így természetesen egy egységes német – és nem porosz – katonai hírszerző, elhárító szervezet kiépítése is csak ezután kezdődhetett el. A német hadvezetés azonban ekkor még nem szánta rá magát ilyen szervezet létrehozására.[302] Csak 1889-ben hozták létre az Abteilung IIIb elnevezésű hivatalt a császári német haderő vezérkara egyik osztályaként, amely azonban ekkor még szinte kizárólag elhárítással foglalkozott, és csak 1893-tól kezdett

[302] *„Der Anfang war gemacht, aber trotzdem konnte sich der Große Generalstab nach erfolgter Reichsgründung nicht dazu entschließen, einen umfassenden und spezialisierten Geheimen Nachrichten- und Spionageabwehrdienst aufzubauen."* Buchheit, 18. p.

Oroszország irányába hírszerző tevékenységet folytatni, aminek oka minden valószínűség szerint a császári német haderő vezérkara („nagyvezérkar" „der Große Generalstab") növekvő aggodalma volt a kialakuló francia–orosz katonai együttműködéssel szemben.[303] Alfred Graf von Schlieffen a császári német haderő vezérkarának főnöke erőteljesen szorgalmazta a katonai hírszerző tevékenység fokozását, hogy megfelelő információkkal rendelkezzen mindkét potenciális ellenfél haderejéről.[304]

Mindezek ellenére 1906-ig Berlinben csak egy, a határon pedig csak néhány teljesen felkészületlen („unzulängliche"), inaktív tiszt állt rendelkezésre.[305] Ennek egyik oka minden bizonnyal az orosz külpolitika távol-keleti aktivitásának felerősödése és ezzel egyidejű kelet-közép-európai aktivitásának csökkenése volt.[306] Csak 1910-től – miután Oroszország külpolitikai aktivitása ismét Kelet-Közép-Európa, illetve a Balkán irányába fordult – osztottak be minden Főhadparancsnokság (Generalkommando) állományába hírszerző tiszteket, akik együttműködtek az államhatáron tevékenykedő tisztekkel és az ellenséges kémtevékenység leleple-

[303] *„Liegt die Auslandsaufklärung nahezu brach."* Vagyis a külföldi felderítés gyakorlatilag abbamaradt. Roewer, Helmut, Schätzer, Stefan, Uhl, Matthias, Lexikon der Geheimdienste im 20. Jahrhundert, Herbig, München, 2003, 12. p. A szervezet azért kapta az Abteilung IIIb nevet, mert korábban a porosz hadseregben az Abteilung III Sektion foglalkozott a francia kémek elleni védekezéssel. Horn, Walter, Abwehrspionage in der Ära Bismarcks, Die Weltkriegsspionage, herausgegeben von Generalmajor Lettow-Vorbeck, Verlag Justin Moser, München, 1931, 558. p. Schmidt, Jürgen W. Gegen Russland und Frankreich. Der deutsche militärische Geheimdienst 1890–1914, Ludwigsfelder Verlagshaus, Ludwigsfelde, 2009, 299. p.

[304] Schmidt, 2009, 114. p.

[305] Nicolai, 1923, 19. p.

[306] Roewer, Schätzer, Uhl, 2003, 20. p.

zéséért felelős rendőrhatóságokkal.[307] Ilyen körülmények között a német katonai hírszerzés a hasonló brit, francia és orosz szolgálatok mellett, de még az Evidenzbureau mellett is harmad-, sőt negyedrangú szervezetnek tűnt.[308] A német politikai vezetés azt akarta, hogy a katonai hírszerzés pusztán a szigorú értelemben vett katonai ügyekkel foglalkozzék.[309]

Ugyanakkor a katonáktól is távol állott, hogy hírszerző tevékenységük során politikai témákat érintsenek vagy rendőri eszközökhöz folyamodjanak. Ez már csak abból a szempontból is meglepő, mivel a német Külügyi Hivatalban[310] – az osztrák–magyar közös Külügyminisztériumtól eltérően – nem volt civil (politikai) hírszerző szolgálat.[311] Emellett az ellenséges hírszerző tevékeny-

[307] *„Dann bisher hatten nur die erst seit 1910 zu den Generalkommandos kommendierten Nachrichtenoffiziere ihre Kommandobehörden über alle wichtigen Vorkommnisse unterrichtet und auf dem laufenden gehalten."* Buchheit, 1966, 19. p. Roewer, Schätzer, Uhl, 2003, 190. p.

[308] Roewer, Schätzer, Uhl, 2003, 534. p.

[309] *„Der Nachrichtendienst des deutschen Generalstabes hatte nicht die Aufgabe, die politische Führung des Reiches mit den nötigen Lageeinschätzungen zu versehen."* Schmidt, 2009, 182. p.

[310] Auswärtiges Amt, a külügyminisztériumnak megfelelő szervezet a császári Németországban.

[311] *„Während in Rußland sämtliche Behörden im Dienst des Nachrichtendienstes standen, verhielten sich die deutschen Behörden je höher, desto mehr den Bestrebungen des Generalstabes gegenüber ungläubig [...] ablehnend, weil sowohl der eigene wie die Abwehr des fremden Nachrichtendienstes als störend für die* 'freundschaftlichen Beziehungen' *zwischen Deutschland und dem Auslande angesehen wurden."* Nicolai, 1923, 20. p. Buchheit, 1966, 18. p. Schmidt, 2009, 9. p. *„Einen zentralen politischen Nachrichtendienst gab es nicht."* Will, 2012, 40. p. A Külügyi Hivatal berkeiben csak az első világháborút követően szervezték meg külön a hírszerző szolgálatot. Kezdetben a politikai osztály I A keretén belül működő sajtóreferatúra látta el ezt a funkciót, majd 1915. május 1-én felállították a hírszerző

ség elleni elhárítással, illetőleg annak összehangolásával foglalkozó központi szervezet sem működött. Az osztrák császári-királyi belügyminiszter 1913. április 2-i jegyzékében arra kérte a közös külügyminisztert, hogy kérjen felvilágosítást arról, hogyan néz ki Németországban az ellenséges kémtevékenység elhárításáért felelős intézményrendszer.[312] 1913. december 29-én Nr. 48. jelzésű levelében Szögyény-Marich László gróf berlini osztrák–magyar követ azonban azt jelentette Leopold Graf Berchtold közös külügyminiszternek, hogy Németországban a polgári elhárítás központjának létrehozása még csak tervezési fázisban van.

Az illetékes német szervektől beérkezett információk alapján Szögyény-Marich kijelentette: *„úgy vélem, ilyesféle központi állomások megteremtése illetve újjászervezése a Német Birodalomban még mindig előkészületi fázisban van és a következő év közepe előtt semmiképpen sem fog lezárulni”*.[313] Sőt még közvetlenül a Szerbiá-

osztályt (Abteilung IV. Nachrichtenabteilung des Amts, röviden A. N.), élén egy igazgatóval (Direktor). Meyer, Hermann, Das politische Schriftwesen im deutschen Auswärtigen Dienst. Ein Leitfaden zum Verständnis diplomatischer Dokumente, Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1920, 7. p.

312 *„Wie das löbliche k. und k. Ministerium der abschriftlich mitfolgenden Note entnehmen wolle, hat das k. und k. Kriegsministerium die Schaffung eines Zentralstelle für den defensiven Kundschaftsdienst beim k. k. Ministerium des Innern angeregt und darauf hingewiesen, das ähnliche Einrichtungen in anderen Staaten bereits bestehen. Ich beehre mich das löbliche k. und k. Ministerium zu ersuchen, nach Möglichkeit Näheres über die Einrichtung dieser Zentralstelle speziell in Deutschland erheben lassen und anher mitteilen zu wollen.”* Note 3367/M. I. Wien, 02. 04. 1913. Schaffung einer Zentralstelle für den defensiven Kundschafterdienst (Spionageabwehrdienst) 1913–1917, HHStA PA XL Interna LI/6. Karton 242.

313 *„Nach dieser Mitteilung befinden sich die Verhandlungen über die Schaffung; beziehungsweise Reorganisierung derartiger Zentralstellen für das Deutsche Reich noch immer in einem vorbereitenden Stadium und können keinesfalls vor Mitte nächsten Jahres zu einem Abschluss gelangen.”* HHStA PA XL Interna 242 Liasse II. 5–9, III–IV.

nak intézett osztrák–magyar jegyzék átadása előtt, 1914. július 22-én is azt jelentette, hogy 1915. április 1-e előtt semmiképpen sem állítanak fel Berlinben polgári kémelhárító hivatalt.[314] 1913 decemberében Ronge és Schober rendőrtanácsos a bécsi rendőrigazgatóság elnöki osztályától Berlinbe utazott, hogy tanulmányozzák az elhárításért felelős intézményrendszer kiépítésének folyamatát.[315]

Ami pedig a katonai hírszerzés központi szervezetét illeti: a császári német haderő vezérkara szervezetében csak 1912-ben hoztak létre kifejezetten katonai hírszerző osztályt, az Abteilung IIIb-t.[316] A nagyvezérkar hadműveleti osztályának (Abteilung II) főnöke, Erich Ludendorff ezredes (1865–1937) javaslatára Walther Nicolai őrnagyot bízták meg a katonai hírszerzés és elhárítás központi szervezetének megszervezésével és kiépítésével.[317] Az általa vezetett osztály foglalkozott a klasszikus hírszerző-elhárító munka mellett az ellenség megtévesztésével és szabotázsakciók

314 HHStA PA XL Interna 242 Liasse II. 5–9, III–IV.

315 Schaffung einer Zentralstelle für den defensiven Kundschafterdienst (Spionageabwehrdienst) 1913–1917, HHStA PA XL Interna LI/6. Karton 242.

316 *„Erst 1912 begann der Generalstab die Organisation auszubauen und zu reformieren.”* Will, 2012, 40. p.

317 *„Mit dem eigentlichen Aufbau einen selbständigen geheimen Nachrichten- und Spionageabwehr-Abteilung im Großen Generalstab wurde erst Ende 1912 begonnen.”* Buchheit, 1966, 19. p. Walther Nicolai (1873–1947) 1913 és 1918 között volt a német katonai hírszerzés főnöke, 1918. január 27-től alezredesi rendfokozatban. Roewer, Schätzer, Uhl, 2003, 315. p. *„Unter Wilhelm II. entstand schließlich im Großen Generalstab eine Organisation, die sich als rudimentärer Geheimdienst bezeichnen läßt.”* Will, 2012, 40. p.

lebonyolításával is.[318] Belföldön végzendő hírszerző tevékenységre kifejezett felhatalmazást azonban csak 1917-ben kapott.[319]

Ha egy megszerzett információ katonai szempontból fontos volt, a német császári haderő vezérkara valamelyik, idegen had-

[318] Nicolai elég lesújtó véleménnyel volt az általa irányított szervezet hatékonyságáról. Állítása szerint szervezete az első világháborút megelőzően csak Orosz- és Franciaország ellen kémkedett, Nagy-Britannia ellen nem, az Egyesült Államok ellen irányuló hírszerzésről pedig szó sem lehetett, mivel már ahhoz is rendkívüli erőfeszítés kellett, hogy egyáltalán az előbb említett két ország ellen megbízható információkhoz jussanak: *„...es bedurfte schon äußerster Konzentration der Kräfte, um wenigstens eine zuverlässige Aufklärung gegen Frankreich und Rußland durchzuführen"* (*„...már az is óriási erőfeszítést igényelt, hogy legalább Orosz- és Franciaország ellen egy akár csak valamennyire is megbízható felderítést végezzünk"*). Nicolai, 1923, 34. p. Nyilván figyelembe kell venni, hogy Nicolai egy vesztes háború után írta meg a könyvét, így bizonyos mértékig talán felnagyítja az ellenfél erejét, de kétségtelen, hogy *az első világháború előtt két évvel* létrehozott katonai hírszerző központ nem működhetett olyan professzionálisan, mint egy sokkal régebben létrehozott szervezet.

Összehasonlításul: az orosz katonai hírszerzés és elhárítás (a Razvedka) 1810-ben alakult meg. 1812-től a hadügyminisztériumban működött. Többször átszervezték, hol a főszállásmester, hol a vezérkar irányítása alatt tevékenykedett. A nyugati határon minden katonai körzetnek volt egy hírszerző részlege, ahol egy vezérkari tiszt irányítása alatt 6–10 tiszt dolgozott. A szentpétervári és vilniusi körzet Németország, a kijevi a Monarchia, a varsói mindkettő ellen folytatott hírszerző tevékenységet. A hírszerző részlegek alárendeltségében működtek a határőrségek és a határon szolgálatot teljesítő csendőrség. A titkosrendőrség, vagyis a hírhedt Ohrana emberei pedig az orosz külképviseleteken dolgozó katonai attasék alárendeltségében folytatták munkájukat. Mindezek ellenére Nicolai azt állította, hogy az oroszok az orosz–japán háborúig nem folytattak komoly kémtevékenységet Németország ellen: *„bis zum russisch-japanischen Kriege war die russische Spionage gegen das lange Zeit befreundete Deutschland wenig tätig gewesen"*. Nicolai, 1923, 17-18. pp. Roewer, Schätzer, Uhl, 2003, 368. p.

[319] Roewer, Schätzer, Uhl, 2003, 13. p.

seregekkel foglalkozó osztályára került.[320] A hír kiértékelése itt történt. A haditengerészet számára fontos információkat a haditengerészeti hírszerzéshez továbbították, a politikai tartalmú híreket a Legfelsőbb Hadvezetés (Oberste Heeresleitung) politikai osztályára vagy a Külügyi Hivatalba küldték.[321] Az Abteilung IIIb szervezte meg 1914. augusztus 2-án a sajtószolgálatot (Pressedienst), mely ellátta az egységes katonai sajtócenzúra vezetését, illetve tartotta a kapcsolatot a belföldi és külföldi sajtó képviselőivel. Ezt a hivatalt 1915 végén összevonták a – civil – legfelsőbb cenzori állomással (Oberzensurstelle), létrehozva így a Katonai Sajtóhivatalt (Kriegspresseamt).[322] (Lásd a Függelék XII. számú mellékletét.)

Az Iroda és az Abteilung IIIb között tehát az volt az alapvető különbség, hogy míg az utóbbi csak és kizárólag katonai hírszerző és elhárító szerv volt és az idegen haderőkről gyűjtött információkat négy külön részleg dolgozta fel négy vezérkari tiszt irányítása alatt, addig az Iroda egyszerre volt klasszikus katonai hírszerző és elhárító tevékenységet folytató és az idegen haderők szervezetéről, felépítéséről és működéséről információkat gyűjtő és azt elemző

[320] A császári német haderő vezérkara szervezetében működtek a főszállásmesterek osztályai. Az Oberquartiermeister (OQ) I. szervezetén belül működött a 4. részleg, amely az idegen erődítményekkel foglalkozott. Az OQ II. 3. részlege foglalkozott az angol és a francia haderővel, a 9. az olasz, a belga, svájci, holland, spanyol, portugál, az amerikai haderővel és a német gyarmatokkal. Az OQ IV. 1. részlege foglalkozott Oroszországgal, Kelet-Ázsiával, Perzsiával, az Oszmán Birodalommal, míg a Monarchiával és a Balkánnal a 10. részleg. Friedensgliederung des Großen Generalstabes vor 1914. Förster, Otto, Schnitter, 1964, 198. p.

[321] Buchheit, 1966, 23. p.

[322] Will, 2012, 38. p.

szervezet.[323] Mai szemmel nézve már-már a nevetségesség határát súrolja, következményeit tekintve azonban mindenképpen lehangoló tény, hogy az Iroda az Abteilung IIIb és az Oszmán Birodalom hasonló tevékenységet ellátó szervezete között semmilyen intézményi együttműködés nem létezett az első világháború alatt, legalábbis erre vonatkozó levéltári adatnak a bécsi levéltárakban nincs semmi nyoma, és az általam ismert német szakirodalom sem említ ilyen jellegű kapcsolatot vagy együttműködést.[324] A német katonai diplomácia első világháborút megelőző állapota az Abteilung IIIb helyzetéhez hasonlóan meglehetősen elhanyagoltnak tűnhet, figyelembe véve például azt, hogy sem Belgrádban, sem Athénban nem volt német katonai attasé.[325]

[323] *„In vier Abteilungen wurden die Heereseinrichtungen und die Militärpolitik fremder Staaten aufmerksam verfolgt. Sie stützen sich bei ihrer Arbeit in der Hauptsache auf eine Auswertung von Pressemeldungen und die Berichte der Militärattachés."* Vagyis „összesen négy részleg követte figyelemmel az idegen államok katonai intézményrendszerét és katonapolitikáját. Munkájuk során leginkább a sajtó és a katonai attasék információira támaszkodtak". Die Generalstäbe in Deutschland 1871–1945, Aufgaben in der Armee und Stellung im Staate, Beiträge zur Militär- und Kriegsgeschichte, Dritter Band, Herausgegeben vom Militärgeschichtlichen Forschungsamt, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1962, 35. p. Urbański, Das Tornisterkind, 114. p. Urbański, 1930, 887. p.

[324] Természetesen nem lehet teljesen kizárni azt a lehetőséget, hogy az erre vonatkozó dokumentumok megsemmisültek vagy azokat valamikor megsemmisítették.

[325] Will, 2012, 40–42. pp.

II.
A KRIEGSÜBERWACHUNGSAMT

1909 márciusában hatályba lépett az új, J-25 jelzésű szolgálati szabályzat (Dienstbuch J-25).[326] Ez tulajdonképpen egy volt az A-tól O-ig jelzett szolgálati szabályzatok közül. Eredetileg már 1905 végén hatályba kellett volna lépnie, de kidolgozása még 1906 folyamán is tartott, ráadásul a tervezet tartalma egyáltalán nem aratott osztatlan elismerést szakmai körökben, például Eugen Hordliczka ezredes, az Iroda akkori főnöke is kifogásokkal illette a készülőfélben lévő szabályzatot.[327] Bár a Dienstbuch J-25 1906 végére elkészült, a közös Hadügyminisztérium a Vezérkar és az osztrák kormány bevonásával különböző kiegészítéseket készítettek hozzá.

A tanácskozások eredményeképpen kibocsátották az „Anhang zum Orientierungsbehelf über Ausnahmsverfügungen im Kriegsfalle für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder" (röviden zum J-25) elnevezésű, a legfelsőbb katonai és polgári hatóságok és hivatalok számára szánt dokumentumot.[328] A kiegészítő dokumentum megnevezéséből egyértelműen lát-

[326] Scheer, 2010, 24. p.

[327] Scheer, 2010, 15–16. pp.

[328] Redlich, Joseph, Österreichische Regierung und Verwaltung im Weltkriege, Hölder-Pichler-Tempsky A. G. Wien, 1925, 88. p. Scheer, 2010, 19–21. pp.

ható, hogy ez a szolgálati szabályzat a háború esetére szóló kivételes intézkedésekre vonatkozó általános szabályokat, normákat tartalmazta. Szűk értelemben a kiegészítés egyfajta útmutatásul (Orientierungsbehelf) szolgált arra vonatkozóan, hogyan is kell majd háború esetén a kivételes rendszabályokat végrehajtani.

Már 1908 októberében, Josef Metzger sugallatára elkezdték tervezni a Dienstbuch J-25 átdolgozását.[329] Ez az új változat lépett hatályba a következő év márciusában.[330] A háború kirobbanása előtt még egy harmadik változat is elkészült, mely bizonyos tartalmi és formai változtatásokkal 1912-ben lépett hatályba. Ehhez egy újabb, immáron a második „Orientierungsbehelf" kiadása kapcsolódott.[331] A második, 1909-ben kiadott szolgálati szabályzat tartalmazta azt az előírást, hogy a háború esetére bevezetett különleges intézkedések felügyeletére hozzanak létre egy szervet a közös Hadügyminisztérium szervezetén belül: ez lett a Kriegsüberwachungsamt, vagyis a Hadfelügyeleti Hivatal (a továbbiakban: Hivatal).[332]

[329] Metzgerre lásd a 97. jegyzetet.

[330] Scheer, 2010, 21-22. pp.

[331] *„Orientierungsbehelf über Ausnahmsverfügungen im Kriegsfalle für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, Ausgabe A für die Zentralstellen."* Redlich, 1925, 88. p. Tamara Scheer leírja könyvében, hogy a Dienstbuch J-25 1906-os példányait – a szokásos módon – megsemmisíttették, mihelyt az új, 1909-es szabályzatot kibocsátották. A bécsi Hadilevéltárban mégis 1906-os évszámmal szereplő példány található, mivel a kibocsátás évét az új kiadásban elfelejtették átírni. Scheer, 2010, 24–26. pp.

[332] Balla Tibor könyvében Hadifelügyelő Hivatal. Balla Tibor, A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredesek, gyalogsági és lovassági tábornokok, táborszernagyok. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára, sorozatszerkesztő Veszprémy László, Argumentum, h. n. 2010, 277. p.

Az 1909-es szolgálati szabályzat szerint a Hivatal legfontosabb feladata az érintett parancsnokságoktól és hatóságoktól a különleges intézkedések végrehajtására vonatkozó hírek összegyűjtése és kiértékelése, az információk illetékes helyre történő továbbítása, illetőleg a beérkezett információk alapján rendelkezések kibocsátása volt.[333] A szabályzat értelmében az érintett parancsnokságok és hatóságok, még az Iroda is, kötelesek voltak minden, a szolgálati szabályzatban megállapított tárgyban hozzájuk beérkezett hírről azonnal (ungesäumt) és közvetlenül tájékoztatni a Hivatalt, amely ezenkívül felelős volt a bécsi állami telefonhálózat felügyeletéért is. A szolgálati szabályzat azt is előírta, hogy a Hivatal megalakulásáig az Iroda látta el ezeket a feladatokat.[334]

A szervezet felállítására 1914. július 27-én került sor. A szervezet élére a közös hadügyminiszter a Vezérkarral egyetértésben nevezte ki Leopold Schleyer Freiherr von Pontemalghera vezérőrnagyot, később táborszernagyot, aki korábban közreműködött a háború esetére vonatkozó különleges intézkedések kidolgozásában, mint a Vezérkar, illetve a közös Hadügyminisztérium 5. osztályának (Telegraphen-Bureau, Post- und Telegrafenwesen, távíróiroda, posta- és távírdai ügyek), illetve 1913-tól a műszaki

[333] *„Die Arbeitsgrundlage für die Tätigkeit des Kriegsüberwachungsamtes bildeten die ihm zukommenden Informationen und Anfragen der Zentralstellen, des Evidenzbüros, militärischer Kommandos sowie politischer Landesbehörden."* Scheer, 2010, 54. p.

[334] Eredeti elnevezése „Kriegsinformationsamt" lett volna. Scheer, 2010, 16., illetve 22–24. p.

osztályának (Technische Sektion) a főnöke.[335] A Dienstbuch J-25 szerint a Hivatal addig áll fenn, amíg szükséges. Ennek eldöntése pedig a közös Hadügyminisztérium és a többi érdekelt minisztérium döntésén alapult.[336] A Hivatal felállítása azonban komoly alkotmányos problémákat vetett fel mind Ausztriában, mind Magyarországon. Az első probléma az volt, hogy a szervezet megalakulása és működésének megkezdése nem alapult semmilyen jogszabályon. Sem törvény, sem kormány- vagy miniszteri rendelet, semmilyen felelős miniszter jogi aktusa nem szólt e szerv létrehozásáról. Egyszerűen csak azt közölték a lapok, hogy a Hivatal *létezik,* de létezésének sem jogalapját, sem hatáskörét, tagjainak nevét és feladatait, sem működési elveit nem tették közzé, mivel erre vonatkozó jogszabály egyszerűen nem létezett.[337]

Szintén komoly alkotmányos aggályokat vetett fel az a meglehetősen furcsa helyzet, hogy egy közös szerv, nevezetesen a közös Hadügyminisztérium szervezetén belül létrehoztak és működ-

[335] Redlich, 1925, 94. p. Führ, Christoph, Das k. u. k. Armeeoberkommando und die Innenpolitik in Österreich 1914–1917, Hermann Böhlaus Nachf. Graz–Wien–Köln, 1968. 19. p. Leopold Schleyer Freiherr von Pontemalghera (1858. június 2., Königgrätz/ma Hradec Králové, Csehország – 1920. május 5., Bécs) táborszernagy, hadmérnök. 1900-ban ezredes, 1907-től vezérőrnagy, 1915-től táborszernagy (Feldzeugmeister). 1900-tól a Vezérkar Telegraphen-Bureau, 1905-től a közös Hadügyminisztérium Post- und Telegrafenwesen nevű osztályának a főnöke. 1913-tól közös hadügyminisztériumi osztályfőnök (Technische Sektion). Részt vett a Monarchia légierejének megszervezésében. 1914–1917 között a Hadfelügyeleti Hivatal vezetője. Balla, 2010, 276–277. pp.

[336] *„Grund seines Bestandes nicht mehr gegeben."* Scheer, 2010, 24. p.

[337] *„Und noch eine weitere Merkwürdigkeit – die Einrichtung dieser neuen, dem Kriege dienenden Zentralstelle wurde in Österreich weder durch ein Gesetz, noch durch die Verordnung eines verantwortlichen Ministers der Bevölkerung mitgeteilt."* Redlich, 1925, 126. p.

tettek egy formálisan közös, de mégiscsak Ausztria és az osztrák állampolgárok számára hatályos rendelkezéseket hozó és végrehajtó intézményt.[338] A Hivatal abból adódóan, hogy formálisan közös intézményben működött, az osztrák parlament, a Reichsrat előtt nem volt felelősségre vonható sem jogi, sem politikai szempontból.[339] A Hivatal területi hatálya eredetileg a Szent Korona országaira is kiterjedt volna, mivel a Dienstbuch J-25 eredeti osztrák példánya tartalmazott egy olyan kitételt, miszerint a kivételes rendszabályok a közös miniszterek hatásköreit érintően Magyarországra is kiterjednek. Ez ellen gróf Tisza István magyar miniszterelnök a közös hadügyminiszterhez intézett jegyzékében meglehetősen élesen és határozottan kikelt, a szabályzat vonatkozó rendelkezését egész egyszerűen nyomdahibának minősítette, és erélyes szavakkal kérte, hogy készítsenek olyat, amely nem sérti Magyarország alkotmányos jogait.

Tisza 1915. július 15-én, a közös hadügyminiszterhez intézett újabb jegyzékében kifejtette, hogy a Hivatal már létezésével komoly aggodalmakat okoz a magyar kormányban, mivel az olyan szervet lát a Hivatalban, amelyben a kiegyezéssel ellentétes módon kapcsolnak össze osztrák és közös szerveket, és jogszerűtlen módon avatkozik bele a magyar belügyekbe. A magyar 1867. évi XII. törvény 27. §-a értelmében ugyanis a közös minisztérium *„...a közös ügyek mellett se egyik, se másik résznek külön kormányzata ügyeit nem viheti, azokra befolyást nem gyakorolhat".*[340] Az osztrák

[338] Redlich azonban ebben az esetben téved, mivel a Hivatal területi hatásköre kiterjedt az Ausztriához nem tartozó Bosznia-Hercegovina területére is. Scheer, 2010, 48. p.

[339] Redlich, 1925, 94., illetve 126. p.

[340] A kiegyezés, szerk. Cieger András, Osiris Kiadó, Budapest, 2004., 137. p.

kiegyezési törvény, az 1867. december 21-i 146. törvény 5. §-a viszont így rendelkezett: „*Die Verwaltung der gemeinsamen Angelegenheiten wird durch ein gemeinsames verantwortliches Ministerium besorgt, welchem jedoch nicht gestattet ist, nebst den gemeinsamen Angelegenheiten auch die besonderen Regierungsgeschäfte einer der beiden Reichstheile zu führen.*"[341] Megfigyelhető tehát az osztrák és a magyar kiegyezési törvény rendelkezései közötti különbség: a magyar törvény értelmében a közös minisztérium a két fél külön kormányzati ügyeire *befolyást sem gyakorolhat,* míg az osztrák törvény csak az *ügyek vitelét* tiltotta meg, logikailag tehát a befolyásolást nem zárta ki.[342]

Magyarországon 1914. július 24-én kezdte meg tevékenységét a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztériumon belül megszervezett Magyar Királyi Hadfelügyeleti Bizottság (königl. ung. Kriegsüberwachungskommission), melynek szervezetében a közös Külügyminisztérium is rendelkezett egy képviselővel. A hasonló osztrák szervezethez képest azonban a Hadfelügyeleti Bizottság tevékenysége kimerült a puszta tanácsadásban, az egyes szolgálati helyek közötti információáramlás megkönnyítésében. A Hadfelügyeleti Bizottsághoz került ügyiratokat azonnal továbbították az illetékes szervhez. A Hivataltól eltérően a magyar társszerv a működéséhez szükséges törvényes felhatalmazással is rendelkezett, mivel az 1912. évi LXIII. törvény a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről megteremtette az ehhez szükséges jogalapot.

[341] Reichs–Gesetz–Blatt für das Kaiserthum Österreich Jahrgang 1867. Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1867, 401. p.

[342] Eöttevényi Nagy Olivér, Osztrák közjog, Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest, 1913, 230. p.

A Hadfelügyeleti Bizottság a magyar miniszterelnök, belügyminiszter és igazságügyi miniszter két-két, a kereskedelemügyi három, valamint a pénzügyminiszter, a földmívelésügyi miniszter és a horvát-szlavón-dalmát bán egy-egy képviselőjéből állt. Egyéb tekintetben hasonlóan működött, mint osztrák társa, azzal a kivétellel, hogy a Hadfelügyeleti Bizottságot a magyar királyi honvédelmi miniszter hívta össze. A két szerv között kiépült a rendszeres információcsere intézményes kerete. A Hadfelügyeleti Bizottság képviselte magát a Hivatal szervezetében Barkóczy-Klopsch Béla magyar királyi honvéd őrnagy (később ezredes) személyében, aki ezt a pozíciót egészen 1918 szeptemberéig betöltötte.[343]

A Hivatal legfontosabb feladata, ahogyan már említettük, a háború esetére bevezetett különleges intézkedések felügyelete volt. Ennek keretében minden rendelkezésre álló eszközzel gyorsan és hatékonyan meg kellett akadályoznia, hogy a háborús intézkedésekről illetéktelenek információt szerezzenek, azokat megzavarják vagy később hatályba lépő intézkedésekről idő előtt információkat szivárogtassanak ki.[344] A Hivatal tulajdonképpen az államigazgatás minden katonai és politikai ágazatára kiterjedő hatáskörrel bíró szervezet volt.[345] Szükség volt ugyanis olyan szervezetre a hátországban, amely a katonai hatóságokat tehermen-

[343] Scheer, 2010, 154–159. pp.

[344] „*Diese wird als überwachende und leitende Stelle für die Handhabung der Ausnahmsverfügungen bei dem kriegsministerium errichtet. Das Kriegsüberwachungsamt hat die Aufgabe, alle gebotene Anhaltspunkte und erlaufenden Nachrichten zur Verhütung von Auskundschaftungen, Störungen und unbefugten Verlautbarung der für den Krieg getroffenen militärischen und sonstigen Maßregeln rasch und zweckentsprechend zu verwerten.*" Redlich, 1925, 94. p. Führ, 1968, 19. p.

[345] Scheer, 2010, 48. p.

tesíthette és koordinálta az együttműködést a katonai és polgári hatóságok között, valamint felügyelte és ellenőrizte a háború esetére szóló kivételes rendelkezések végrehajtását (cenzúra, politikai felügyelet és internálás, szabotázs megelőzése, propaganda, haza- és felségárulás megakadályozása, a hazatérőkkel való törődés, illetve bizonyos gazdaságirányítási jogok).[346]

Mégis nehéz meghatározni, hogy tulajdonképpen mi is volt a Hivatal elsődleges funkciója, a háborús gyakorlat ugyanis gyorsan felülírta a szabályzatban megfogalmazott előírásokat. Von Pontemalghera táborszernagy a következőket fogalmazta meg egy 1915. augusztus 30-i jegyzékben a Hivatal hatásköréről és addigi tevékenységéről: *„a Hivatal hatásköre a kezdetekben mondhatni teljesen parttalan volt; egyáltalán nem túlzok, amikor azt mondom, hogy az első időkben gyakorlatilag minden, ami nem kifejezetten katonai kérdés volt, tulajdonképpen a Hivatal hatáskörébe tartozott"*.[347] A továbbiakra nézve is szükségesnek tartotta, hogy a Hivatal hatásköre kapcsán ne szorítkozzanak szigorúan a szolgálati szabályzatban foglaltakra, hanem minden olyan területen, ahol a katonai érdek megkívánja, döntési, illetőleg a minisztériumok vonatkozásában pedig befolyásolási jogkörrel rendelkezhessen.[348] A Hivatal vezetője ebben a jegyzékben említette meg, hogy az irányítása alatt álló szervezet 1915 augusztusáig 40 000 aktát bocsátott ki.[349]

[346] A Hivatal *„aufmerksam jede nationalistische und gegen den Monarchen wie gegen die militärische und die Staatsführung gerichtete Aeußerung registrierte"*, vagyis figyelemmel kísért minden nacionalista és a Monarchia, valamint a katonai és állami vezetés ellen irányuló megnyilvánulást. Pethö, 1998, 57., ill. 130. pp.

[347] *„Am Anfang war des Wirkungskreis des Kriegsüberwachungsamtes in der Praxis überhaupt uferlos; es ist nicht übertrieben, wenn ich behaupte, dass in der ersten Zeit alle nicht rein militärischen Fragen, deren Regelung noch nicht vorgesehen war, beim Kriegsüberwachungsamt anhängig gemacht worden."* Scheer, 2010, 60. p.

[348] Scheer, 2010, 60. p.

Köszönhetően többek között ennek az elképesztő mennyiségű bürokratikus produktumnak is, a Hivatalt gyakran minősítették kémelhárító szervezetnek. Az sem mellékes persze, hogy a Hivatal jellegét erőteljesen meghatározta az, hogy a közös Hadügyminisztériumban szervezték meg és vezetője is katona volt.[350] Volt olyan időszak a szervezet történetében – példának okáért 1914 októberében –, amikor tevékenységének jó része kémgyanús esetek ellenőrzéséből állt.[351] A kémelhárítás a Hivatal politikai tevékenységének a jelentős részét jelentette. Ebben az Iroda politikai csoportjával működött együtt.[352]

A Hivatal különböző csoportokra tagolódott, amelyekben civil tisztviselők és katonatisztek egyaránt dolgoztak. Kezdetben egy ezredes, egy alezredes, két törzstiszt, a közös Kül- és Pénzügyminisztérium, az osztrák Bel- és Kereskedelemügyi Minisztérium két-két képviselője, valamint az osztrák Pénzügy-, Igazságügyi, Vasútügyi és Honvédelmi Minisztérium egy-egy képviselője alkotta a Hivatal személyi állományát.[353] 1916. december 12-én

[349] 1914. október végéig 7400 megkeresést dolgoztak fel. Scheer, 2010, 57. p.

[350] Eugen Hordliczka a Dienstbuch J-25 szerkesztése idején kifogásolta is, hogy a szervezet leendő elnevezése nem fedi a szervezet valódi feladatát. Helyette a *„Militärisches Amt beim Reichskriegsministerium"* vagy a *„Sicherheitsamt beim Reichskriegsministerium"* elnevezést javasolta. Scheer, 2010, 16. p.

[351] *„Bei diesem Hin und Her an Nachrichten verwundert nicht, daß das Kriegsüberwachungsamt häufig als defensive Kundschaftstelle bezeichnet wird. Da es militärisch geprägt war, wurde ihm diese Aufgabe auch überlassen, womit es gleichzeitig den militärischen nachrichtendienstlichen Apparat (bei Koordination mit zivilen Behörden) entlastete."* Scheer, 2010, 54. p.

[352] Scheer, 2010, 63. p.

[353] Redlich, 1925, 94. p.

a következő csoportok alkották a Hivatal szervezetét: külpolitikai és külkereskedelmi, politikai, igazságügyi és a polgári cenzúrahivatallal való kapcsolatért felelős csoport, a posta-, távirat- és telefon-, az export-import csoport, a táviratcenzúra és a külföldi sajtó értékelésével foglalkozó csoport, katonai cenzúra, hadianyag-export, gépjármű-nyilvántartó, valamint az ügykezelő csoport. Mellettük tevékenykedett továbbá a Bosznia-Hercegovina ügyeiben illetékes közös pénzügyminisztériumi képviselő, az osztrák Honvédelmi és Vasútügyi Minisztérium képviselője, illetve a már említett Barkóczy-Klopsch Béla magyar királyi honvéd őrnagy mint a Magyar Királyi Hadfelügyeleti Bizottság összekötője.[354]

Mindenesetre – ahogyan azt a Hivatal 1917. évi átszervezéséről szóló 119 521. számú jelentés is hangsúlyozta – a gyakorlatban a csoportok semmiképpen sem egymástól élesen elkülönülve tevékenykedtek, a csoportok beosztása nem volt tartós. A szervezet gyakran változott, a nagy cezúra 1917, ekkor a Hivatal egy politikai, egy cenzúra, egy sajtó-, egy levél- és egy táviratcenzúra, egy gépjármű-nyilvántartó, valamint egy-egy export- és importcsoportból állt. Mellettük működött egy különleges feladatokra alakult részleg, mely – némileg félreérthető módon – nem valamiféle speciális katonai elitalakulatot jelölt, hanem a Hivatal által a külföld számára kibocsátott jogi állásfoglalásaiért volt felelős.[355]

A csoportokhoz hasonlóan a Hivatalban tevékenykedő katonatisztek is gyakran cserélődtek – ami háborús időszakot tekintve talán nem is annyira meglepő. A minisztériumokat képviselő

[354] Scheer, 2010, 51. p.

[355] *„Die Tätigkeit des Kriegsüberwachungsamtes gliedert sich im allgemein nach [...] allerdings nicht scharf abgegrenzten oder stark eingehaltenen Gruppen."* Scheer, 2010, 52. p.

tisztviselők képviselték az állandóságot. Az itt dolgozó hivatalnokok általában azzal foglalkoztak, amivel a minisztériumban is, ezáltal biztosítva egyfajta kapcsolatot a Hivatal és az általuk képviselt minisztérium között.[356] 1917. augusztus 10-én Károly, az új osztrák császár Albert Schmidt von Georgenegg (1861–1930) gyalogsági tábornokot nevezte ki a Hivatal élére.[357]

A Hivatal működésében az 1917. évnek kiemelkedő szerepe van. Károly ausztriai császár ugyanis 1917. szeptember 9-én feloszlatta a szervezetet, és helyére egy miniszteri bizottságot hozott létre a közös Hadügyminisztérium szervezetén belül (Ministerialkommission im k. und k. Kriegsministerium). A jelentős változás oka az volt, hogy az új uralkodó is elfogadta és elismerte azt a sokfelől érkező bírálatot, amely a Hivatal alkotmányellenes létezésére vonatkozott. A császár katonai kabinetirodája is kinyilvánította, hogy nem csak arról van szó, hogy a Hivatal alkotmányellenesen működik – maga a létezése is az, mivel még törvényes alapja sincs. Az átszervezett intézmény a kémelhárítás szempontjából már nem játszott jelentős szerepet. A bizottság legfontosabb feladatai közé ettől az időtől kezdve az úti okmányok kiállítása, internálási, deviza- és sajtóügyek tartoztak.[358]

[356] Scheer, 2010, 49–50. pp.

[357] Érdekes momentum, annak tükrében, milyen heves bírálatok érték a Hivatal létét és működését osztrák részről, hogy báró Burián István közös pénzügyminiszter – legalábbis Schmid beszámolója szerint – még csak nem is hallott róla. Scheer, 2010, 183–184. pp.

[358] *„Das Kriegsüberwachungsamt hatte tatsächlich keine verfassungsrechtliche Grundlage, weil es lediglich auf einer Vorschrift begründet war."* Scheer, 2010, 186., illetve 192. p.

III.
AZ INFORMATIONSBUREAU

12.
A közös Külügyminisztérium polgári hírszerző szolgálatának átszervezése a kiegyezés után

Ress Imre nagyszerű tanulmányából pontos képet kaphatunk az osztrák–magyar polgári hírszerzés kiegyezés utáni változásairól. *„A Habsburg Monarchia alkotmányos dualista átalakulásának szerves következménye lett a birodalmi rendőrminisztérium megszüntetése. Az egész birodalomra kiterjedő kompetenciával működő egységes államrendőrség rendvédelmi és rendészeti igazgatási feladatait a két országos kormány, tehát a megfelelő ciszlajtán és magyar szakminisztérium vette át. A közös külügyminisztériumba kerültek viszont ennek a megszűnő birodalmi hatóságnak a különleges ügykörei, elsősorban a Monarchia egészét illető állambiztonsági tevékenység, a fennálló titkos informátori hálózat irányítása, továbbá külföldi és a hazai sajtó befolyásolására szolgáló rendelkezési alap kezelése. E két ügykör a külügyminiszter közvetlen irányítása alá tartozó elnöki osztályon kapott helyet, ahol a második ügyosztály az állambiztonsági, a harmadik pedig a sajtó referatúrát jelentette.”*[359]

Friedrich Ferdinand Graf von Beust közös külügyminiszter 1867. július 27-én nyújtotta be előterjesztését a „birodalmi kancellária" (Reichskanzlei) átszervezéséről. A javaslat szerint

[359] Ress Imre, Andrássy Gyula és a közös külügyminisztérium hírszolgálatának változásai 1867–1872. Az információszerzés összpontosítása a közös külügyminisztériumban a kiegyezés után, Történelmi Szemle, LII. 2010. 4. szám, 523. p.

idekerültek volna azok az ügyek, amelyek szigorúan véve sem a külügyekhez, sem a „ciszlajtán országok" ügyeihez nem tartoztak, viszont az „összbirodalom" (Gesamtreich) lényeges politikai ügyeinek számítottak.[360] Az előterjesztés d) pontja rendelkezett az állam-, illetőleg a titkosrendőrségről.[361] Az eredeti előterjesztés e) pontja alá tartozott az addig külön szervezetet alkotó rejtjelfejtő és -fordító osztály (Ziffer- und translatorische Arbeiten). Később a javaslat ezen pontját megváltoztatták, így a rejtjelfejtő és -fordító osztály végül nem került a birodalmi kancellária szervezetébe. Az előterjesztést az uralkodó július 31-én jóváhagyta.

1867. október 6-án zajlott le az a megbeszélés, ahol elhatározták, hogy az „haute police" (Staatspolizei) kikerül a minisztertanács elnöksége (Ministerratspraesidium) hatásköréből, és a birodalmi kancellária egysége lesz Departement II. néven.[362] Ennek megfelelően a Ministerratspraesidium hivatalnokai közül néhányat áthelyeztek a birodalmi kancellária állományába. Az erről szóló előterjesztést az uralkodó 1867. december 23-án hagyta jóvá.[363] Az előterjesztés 2. pontja tartalmazta a birodalmi kancelláriát alkotó egységeket. Ez alapján a Departement II. foglalkozott az „haute police", vagyis a titkos információszerzés ügyeivel. Az ügyosztály feladata volt az ügynökökkel való bizalmas jellegű kapcsolattartás bel- és külföldön egyaránt, az ügynökök instruálása, valamint az uralkodó bizalmas információkkal való ellátása.

[360] HHStA Ministerium des Aeußern, Sonderreihe, Nachlässe, Nachlaß Erb, Karton 5.

[361] *„Staatspolizei, beschränkt auf den eigentlichen geheimen Polizeidienst."*

[362] Nachlaß Erb, Karton 5.

[363] Punktationen zum organischen Statute der Präsidialsektion des mit Ungarn gemeinsamen Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten (Reichskanzlei). Nachlaß Erb, Karton 5.

Emellett állandó érintkezésben állt a sajtóosztállyal (Departement III.). Az ügyosztály saját rejtjelkulccsal is rendelkezett.[364] A két ügyosztállyal kapcsolatban Beust kijelentette, hogy azok ügyeit egységesen kell vezetni, és a feladataik ellátásához szükséges pénzt pedig a delegációktól kell kérni. A később egyszerűen csak Präsidialsektionnak nevezett birodalmi kancellária II. ügyosztályaként működő iroda vezetője a Ministerratspraesidium rendőrségi osztályát (Polizei-Abteilung) vezető Josef Ritter Protmann von Ostenegg lett.[365]

Az átalakítást nyilván megkönnyítette, hogy *„a külügyminisztériumnak már korábban is voltak titkos információszerzéssel foglalkozó egységei"*.[366] A titkos információk közvetlenül a külügyminisztériumon keresztül jutottak el az uralkodó asztalára. A (közös) külügyminiszter és az uralkodó közötti kapcsolattartás egészen az első világháború végéig közvetlenül folyt, abba az uralkodó kabinetirodáját nem vonták be.[367] Ferenc József mindennap rendszeresen átolvasta a diplomáciai jelentéseket, majd a következő

[364] *„Die Reichskanzlei zerfällt nach der Natur der Geschäfte in folgende Abteilungen: [...] Departement II. Auswärtige Polizei (haute police); Leitung des Konfidenten (Agenten) – wesens im In – und Auslande, Instruierung der Agenten, vertrauliche Korrespondenzen; Revue für den Kaiser, Wechselverkehr mit Departement III (Staatssicherheitszwecke)."* Nachlaß Erb, Karton 5.

[365] Nachlaß Erb, Karton 5. Ress, 2010, 525. p. Rumpler, 1989, 71. p.

[366] Ress, 2010, 523. p.

[367] *„Der Verkehr zwischen dem Minister des Aeußeren und dem Kaiser erfolgte bis zum Ende der Monarchie nicht durch die Kabinettskanzlei".* Reinöhl, Fritz, Geschichte der k. u. k. Kabinettskanzlei. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, herausgegeben von der Generaldirektion, Ergänzungsband VII, Druck und Verlag Ferdinand Berger, Horn, N.-Ö., Wien, 1963, 223. p. Ress, 2010, 524. p.

nap visszaküldte őket.[368] Ehhez a szokásához az uralkodó hosszú időn át ragaszkodott: ha nem volt délután kettő órára a jelentés az asztalán, a Ballhausplatz – a közös Külügyminisztérium székhelye – előtt megjelentek a Burg csendőrei (Burggendarm), hogy emlékeztessék az épület birtokosát elmaradhatatlan teendőjére.[369] 1867/68 fordulóján Belgrádból, Berlinből, Brüsszelből, Bukarestből, Korfuról, Firenzéből, Frankfurtból, Galaţiból, Iaşiból, Münchenből, Párizsból, Pétervárról, Rómából, Svájcból, Törökországból és Varsóból érkeztek „Mitteilungen polizeilicher Natur".[370]

Beust 1869-ben megbízta Leopold Friedrich Freiherr von Hofmann közös külügyminisztériumi osztályfőnököt, hogy dolgozzon ki egy olyan tervezetet a minisztérium szervezeti felépítésének átalakítására, amely jobban igazodik a dualista rendszerhez. Hofmann a tervezetben, melyet 1869. március 30-án nyújtott be a közös külügyminiszternek, azzal érvelt, hogy létre kell hozni egy „Präsidial-Bureau" elnevezésű (Elnöki) irodát, melyben egyesíteni kell az államrendőrségi (Staatspolizei), illetve a rejtjelfejtő- és -fordító osztályt.[371] Ekkor kerül először egy szervezeten belülre, a Präsidial-Bureau szervezetébe e két osztály. Feltehetőleg 1871-ben látták el az információs irodát a Präsidial-Bureau – más néven Cabinet des Ministers – szervezetén belül a II. ügycsoport 'A' jelzéssel (II. Geschäftsgruppe A).[372] 1871 nyarán Protmann nyugállományba vonult, utódja az iroda élén Karl Ritter (később Freiherr) von Wolfarth lett.[373]

[368] *„Er las jeden Tag die ihm unterbreiteten diplomatischen Berichte und Weisungen mit großen Pünktlichkeit und sandte sie am nächsten tag zurück."* Bittner, 1937, 831. p.

[369] *„Kaiser Franz Joseph hatte offenbar seit Beginn seiner Regierungszeit täglich schön kalligraphierte Geheimberichte des Informationsbüros erhalten."* Dumba, Constantin, Dreibund- und Entente-Politik in der Alten und Neuen Welt, Amalthea-Verlag, Zürich–Leipzig–Wien, 1931, 246. p.

[370] Nachlaß Erb, Karton 5.

[371] HHStA PA XL Interna Karton 326. Rumpler, 1989, 70–71. pp.

[372] Sajnos a levéltári forrás az időpont tekintetében nem egyértelmű, az érintett dokumentum hátoldalán kérdőjellel szerepel az 1870-es év, mint keletkezési dátum. Más forrás azonban ezt a dátumot nem támasztja alá. Lásd Stropp, Robert, Die Akten des k. u. k. Ministeriums des Aeußern. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Band 20, 1967, Ferdinand Berger und Söhne, Wien, 1967, 395. p. Az iroda számozása megmaradt a Departement II. formánál, míg a kódfejtők osztálya számozás nélkül illeszkedett a Präsidial-Bureau szervezetébe. HHStA AR Fach 4 Karton 401.

[373] HHStA AR Fach 4 Karton 384, 416, illetve HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge, idézi Ress, 2010, 525. p.

13.
Az Informationsbureau végleges kialakulása és szervezeti változásai

Az Informationsbureau közös külügyminisztériumbeli jogállását, felépítését, szervezetét és hatáskörét tulajdonképpen kétféle forrástípusból ismerhetjük meg. A levéltári forrásokban „Geschäftseinteilung" megnevezéssel szereplő dokumentumok mindig a minisztérium belső szervezeti felépítését tartalmazzák, a közös Külügyminisztérium osztályait felsoroló egyfajta belső ügyrendi szabályzatok, míg a „Kanzleiverordnung" nevű iratok a miniszter, illetve ritkábban az első osztályfőnök által a minisztérium tisztviselői számára kibocsátott egyedi belső rendelkezések, utasítások voltak. Minden kétséget kizáróan 1872-ben már „Informationsbureau und die damit verbundenen Geschäftsgebarung" volt az iroda elnevezése, így azt a továbbiakban az egyszerűség kedvéért IB elnevezéssel jelölöm.[374]

Az 1877. március 25-én kibocsátott „Geschäfts–Eintheilung des Ministerium des kaiserlichen Hauses und des Aeußern" alapján már „Staatspolizeiliches Informationsbureau" elnevezéssel illették az irodát, mely kikerült a Cabinet des Ministers szervezetéből és az I. Geschäftsgruppe 4. osztályaként (Departement 4.)

[374] HHStA AR Fach 4 Karton 456.

működött tovább.[375] A szervezeti szabályzat alapján az IB a minisztérium adminisztratív ügyeket ellátó szervezeti egységeihez került, és a Präsidial-Bureau korábbi II. államrendőrségi osztálya, valamint az V. osztály hatáskörét vette át.[376] 1877-től az iroda neve mellé odakerült az „I. B." rövidítés is.[377]

Az, hogy az IB a közös Külügyminisztérium adminisztratív ügyekkel foglalkozó osztályaihoz tartozott, az 1882-ben lezajlott újabb átszervezés során külön ki is emelték. Az IB ekkor újabb névváltozáson esett át. Az 1882. január 22-i 1538. számú belső utasítás (Kanzleiverordnung, a továbbiakban: KV) szerint „Dep. 4. Staatspolizei und administrative Polizei" Stropp szerint „Administrative Angelegenheiten. Departement 4. Staatspolizei mit einer Unterabteilung für administrative Militärangelegenheiten (Informationsbüro)".[378]

Az IB 1882-től bizonyosan, de nagy valószínűséggel már 1877-től a közös Külügyminisztérium első osztályfőnöke irányítása alatt működött, vagyis az osztály mindenkori vezetője az ő beosztottjaként végezte tevékenységét.[379] Az első osztályfőnök hatáskörébe tartozott az elvi természetű vagy nagyobb politikai jelentőséggel

[375] Biztosan állítható, hogy ekkor nevezték át az irodát, mivel egy 1877. január 1-i szervezeti szabályzat még a korábbi elnevezést tartalmazta. HHStA AR Fach 4 Karton 416. Stropp, 1967, 396. p.

[376] *„In Folge der neueren Geschäftseintheilung des Ministeriums des Aeußern hat das Departement 4 die Agenden der vormaligen Staatspolizeiliches Departements II der Präsidialsection und des früheren Departements V des Ministerium des Aeußern zu umfassen."* Nr. 750 Amtserinnerung HHStA AR Fach 4 Karton 452.

[377] *„Unter der fortlaufenden Geschäftsnummer wird die Bezeichnung I. B. angebracht."* Nr. 750 Amtserinnerung HHStA AR Fach 4 Karton 452.

[378] HHStA AR Fach 4 Karton 450. Stropp, 1967, 397. p.

[379] HHStA AR Fach 4 Karton 452. Geschäfts und Personal-Eintheilung im k. und k. Ministerium des Aeußern, HHStA AR Fach 4 Karton 416.

bíró ügyekben született fogalmazványok, tervezetek, előterjesztések (Konzepte) jóváhagyása. Az illetékes osztályfőnöknek ez a hatásköre az első világháború alatt sem változott, sőt Berchtold kifejezetten megtiltotta, hogy a referatúrák és osztályok vezetői rendelkezzenek ezzel a hatáskörrel. A háborús állapotok még akkor sem adtak elég okot a hivatali ügymenet ilyen nagymértékű átalakítására, ha azzal biztosan megkönnyítették volna a megnövekedett munkateherrel küszködő osztályfőnökök helyzetét.[380]

Az IB 1886-ban újabb kisebb névváltozáson esik át: „Staatspolizei mit einer Unter-Abtheilung für administrative Polizei und Militaria". Továbbra is az első osztályfőnök látta el az IB feletti felügyeletet, és ő rendelkezett a minisztérium teljes titkos- és rendelkezési alapja, illetve az alapból fel nem használt összegből képzett tartalék felett is.[381] 1890. december 31-én a kifejezetten

[380] *„In letzter Zeit wurde wiederholt die Bemerkung gemacht, daß von der den politischen Referenten und Departements-Chefs eingeräumten Befugnis zur selbständigen Expedierung von Konzepten in zu ausgedehnten Maße Gebrauch gemacht wird. Ich sehe mich daher veranlaßt darauf aufmerksam zu machen, daß diese Befugnis sich nur auf laufenden Angelegenheiten bezieht, wogegen die Konzepte, in welchen Angelegenheiten prinzipiellen Natur oder solche von größerer Bedeutung behandelt werden, unbedingt dem vorgesetzten Sektions-Chefs (Leiter der Sektion) zur Genehmigung vorzulegen sind."* Berchtold közös külügyminiszter utasítása. 1914. 10. 20. KV Nr. 85488 HHStA AR Fach 4 Karton 452. 1918. augusztus 1-én kibocsátott utasításában egyébként Ludwig Freiherr von Flotow első osztályfőnök az osztályok vonatkozásában továbbra is fenntartotta ezt az utasítást, vagyis a közös külügyminisztérium osztályainak azon fogalmazványai és tervezetei, melyek politikai jellegűek voltak, továbbra is az illetékes osztályfőnök jóváhagyását igényelték. KV Nr. 72804. 1918. 08. 01. HHStA AR Fach 4 Karton 452.

[381] Geschäfts- und Personal-Eintheilung im k. und k. Ministerium des Aeussern, Departement 2. Geheimfonds des Ministerium. Verwaltung und Evidenthaltung des gesamten Dispositionsfonds und der aus dessen unverbranchten Geldern sich ergebenden Reserve. HHStA AR Fach 4 Karton 456.

katonai jellegű ügyek (Militaria) átkerültek az újonnan alapított 11. osztály szervezetébe.[382] Az IB neve 1891-ben „Informations-Bureau. Staatspolizei". Azonban az intézkedés minden bizonnyal nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mivel pontosan két év elteltével az átadott katonai ügyek visszakerültek a 4. osztályhoz.[383]

Helmut Rumpler szerint feltehetőleg a hadvezetés és a közös Külügyminisztérium közötti jobb kommunikáció szándéka vezette az átalakítást, azonban a minisztérium adminisztratív osztályainak „erőviszonyaiban" nem volt megfigyelhető jelentős hangsúlyeltolódás.[384] 1892 után a kibocsátott belső utasítások mindig különbséget tettek a 4. osztály (Departement 4.) és az annak részét képező Informationsbureau (Departement 4 I. B.) között.[385] 1900. szeptember 22-én Wolfarth 55 év szolgálati viszony után nyugállományba vonult, amiből több mint 29 évet az IB élén töltött. Utóda Heinrich Ritter Müller von Roghoj lett.[386]

Az Informationsbureau története legnagyobb jelentőségű átalakítása Aehrenthal közös külügyminiszter hivatali ideje alatt következett be. Az átszervezés olyan mértékű volt, hogy a források egy része nem is átalakításról vagy átszervezésről, hanem az IB megszüntetéséről tudósít. 1908. szeptember 26-án a közös

[382] KV Nr. 35501. 1890. 12. 30. HHStA AR Fach 4 Karton 416.

[383] KV Nr. 51149. 1892. 12. 31. HHStA AR Fach 4 Karton 416.

[384] Rumpler, 1989, 77. p.

[385] HHStA AR Fach 4 Karton 456. *„Die Geschäftsstücke des eigentlichen Informations-Bureau fahren jedoch wie bisher mit der Bezeichnung* '4. I. B.' *versehen zu werden, und tritt in der Behandlung derselben keine Aenderung ein."* HHStA AR Fach 4 Karton 416.

[386] HHStA AR Fach 4 Karton 456 és 384.

Külügyminisztérium arról értesítette az uralkodó katonai kabinetirodáját, hogy az IB már nem létezik, ügyeinek „információs része" az újonnan létrehozott V. referatúrához került.[387] Még az IB akkori vezetője, a görög bevándorló vállalkozó családból származó Constantin Theodor Dumba is szinte ujjongva és lelkendezve számolt be visszaemlékezésében arról, milyen óriási jelentőségű tett volt számára ezt a Metternich idejéből származó, ósdi, elavult intézményt végérvényesen megszüntetni („völlige Auflösung"). Stropp szintén arról ír, hogy 1908-ban megszüntették az IB-t. Bittner pedig, amikor tanulmányában az Informationsbureau-val foglalkozik, az iroda fennállását az 1877–1908 közötti időintervallumra tette.[388] Rumpler viszont éppen ellenkezőleg, azt hangsúlyozza, hogy az IB nemhogy fennmaradt, hanem éppenséggel ezután kezdődött csak el számára az igazi virágkor.[389]

Az ellentmondás azonban csak látszólagos és könnyen feloldható. Dumbát Aehrenthal közös külügyminiszter 1907. január 5-én egyidejűleg nevezte ki az IB és az ekkoriban a német és orosz ügyekkel foglalkozó III. referatúra élére. Régóta jól is-

[387] *„Das k. u. k. Ministerium des Aeußern beehrt sich der löbl.–erg. mitzuteilen, dass das h. o. Informationsbureau nicht mehr besteht und dass der informatorische Teil seiner Agenden von neugeschaffenen Referate V übernommen wurde."* HHStA AR Fach 4 Karton 451.

[388] *„Das Informationsbüro war eine sehr merkwürdige, ganz veraltete Institution, waren die Traditionen des Metternichschen Polizeistaates noch immer festgehalten wurden. [...] Ich entschloß mich im zweiten Jahr meiner ministeriellen Amtstätigkeit zur völligen Auflösung des Informationsbüros dieses veralteten Instituts."* Dumba, 1931, 243., illetve 246. pp. Bittner, 1937, 834. p. Stropp, 1967, 399. p. A Bittner által az IB alapítási éveként feltüntetett dátum nyilvánvalóan téves. Erre vonatkozóan lásd Ress, 2010, 525. p. 11. jegyzet.

[389] Rumpler, 1989, 83. p.

merték egymást még a szentpétervári időkből, amikor Dumba 1886–1890 között követségi titkár, Aehrenthal pedig ugyanott követségi tanácsos volt 1888–1894 között.[390] Aehrenthal pontosan azért nevezte ki barátját az IB élére, hogy alakítsa át, mert – ahogy Dumba fogalmaz – ez a „Metternich korából itt maradt őskövület" rosszul és alacsony hatékonysággal működött.[391] Dumba annak rendje s módja szerint elő is terjesztette javaslatát az IB *feloszlatásáról* („Auflösung"), és érezhető büszkeséggel tudósít arról, hogy javaslata mind Aehrenthal, mind Ferenc József tetszését elnyerte, évente 100 000 koronát spórolva meg ezzel a külügyminisztérium számára.[392]

A történetnek azonban ez csak az egyik olvasata. Ha alaposan megvizsgáljuk a vonatkozó – egyébként meglehetősen csekély mennyiségű – levéltári forrást, akkor kiderül, hogy az IB korántsem szűnt meg, legfeljebb más néven, más formában, a közös Külügyminisztérium más szervezeti egységeként folytatta tovább tevékenységét. A vonatkozó források az IB kapcsán egyértelműen az átalakítás, átszervezés jelentésű „Umgestaltung" kifejezést használják, nem pedig a feloszlatás, megszüntetés értelmű „Auflösung" főnevet. Az is egyértelmű, hogy ahol ténylegesen megszüntettek egy osztályt, ott viszont pontosan ez utóbbi kifejezést, vagyis az „Auflösung" formát használták.

[390] KV Nr. 1104. 1907. 01. 05. HHStA AR Fach 4 Karton 451. Dumba, 1931, 243. p. Rumpler, 1989, 83. p.

[391] Könyve tartalomjegyzékében nevezte így. *„Das Informationsbüro, ein antiquirtes Überbleibsel der Metternichschen Staatspolizei."* Dumba, 1931, 476. p.

[392] Dumba, 1931, 246. p. Rumpler, 1989, 83. p.

Az IB átszervezésével egyidejűleg ugyanis valóban megszüntették (Auflösung) a 11. osztályt.[393] A szintén megszüntetést jelentő „Auflassung" kifejezést csak az IB irodáját érintő változás kapcsán használták.[394] Az 1908. április 22-én kibocsátott 30 738. számú utasítás melléklete pedig úgy fogalmaz, hogy az IB a *jelenlegi állapotában* szűnik meg, de *új formájában* továbbra is működni fog. Mondhatjuk tehát, hogy az IB *de iure* megszűnt, azonban *de facto* megmaradt. Vagyis semmiképpen sem lehet azt állítani, hogy az IB úgy szűnt volna meg, jogutód nélkül, hogy semmilyen formában sem folytatta a tevékenységét.[395]

Az 1908. április 22-én kibocsátott 30 738. számú utasítás tehát egyértelműen az IB *átszervezéséről* és nem *megszüntetéséről* rendelkezett. Az utasítás mellékletében szerepel egy rövid indoklás az átszervezés okairól. Eszerint az IB olyan sokféle, legfontosabb feladatához, a politikai információszerzéshez csak többé-kevésbé lazán kapcsolódó adminisztratív tevékenységgel is foglalkozott,

[393] *„Im Zusammenhange mit dieser Umgestaltung des Informationsbureaus sind noch zwei organische Veränderungen in Aussicht genommen, und zwar die Teilung des Justiz-Departements in drei Departements und die Auflösung des gegenwärtigen Departements 11 an dessen Spitze der kürzlich in der Ruhestand übernommene Hof – und Ministerialrat Ritter von Plason gestanden ist."* KV Nr. 30738. melléklete. HHStA AR Fach 4 Karton 451.

[394] Übergangsbestimmungen anlässlich der Auflassung der Kanzlei des Departements 4/IB. HHStA AR Fach 4 Karton 451.

[395] *„Es ist daher ins Auge gefaßt, das staatspolizeiliche Departement in seiner jetzigen Gestalt aufzulassen und dafür ein neues Referat zu gründen, welches sich ausschliesslich mit der Einziehung politischer Informationen und der Verfassung der Revue zu beschäftigen hätte, während die bisher im erwähnten Departement laufenden administrativen Angelegenheiten nach sachlichen Gesichtspunkten unter die übrigen Departements aufgeteilt würden."* KV Nr. 30738. melléklete. HHStA AR Fach 4 Karton 451.

hogy az már egész egyszerűen akadályozta tulajdonképpeni fő feladatának ellátásában. Az IB legfontosabb funkciójának pedig egyértelműen a politikai hírszerzést tekintették.[396] Az átalakítás egyik legfontosabb következménye az IB közös Külügyminisztériumban betöltött szervezeti pozíciójának megváltozása lett, mivel kikerült az adminisztratív feladatokat ellátó *osztályok* közül és a kifejezetten politikai döntések előkészítésével, tervezésével foglalkozó *referatúrák* közé került át.

Az is komoly szerepet játszott az IB adminisztratív osztályból politikai referatúrába történő átalakításában, hogy jobban együtt tudjon működni a közös Külügyminisztérium többi referatúrájával.[397] Az ily módon átszervezett IB élére nem bürokratát, vagyis minisztériumi állományban szolgálatot teljesítő hivatalnokot, hanem diplomáciai szolgálatban tapasztalatot szerzett szakembert kell állítani, akinek beosztottja szintén kifejezetten a balkáni viszonyokat jól ismerő és szerteágazó helyi kapcsolatokkal rendelkező konzuli tisztviselő kell, hogy legyen.[398]

[396] *„Dem staatspolizeilichen Departement 4/I. B. sind gegenwärtig nebst den informativen Agenden und der Verfassung der einschlägigen Revue für Seine Kaiserliche und Königliche Apostolische Majestät noch mannigfache administrative Angelegenheiten zugewiesen, die mit dem Informationsdienste in mehr oder weniger losem Zusammenhange stehen. Diese Vereinigung verschiedenartiger Agenden hat sie jedoch für die politische Informative Tätigkeit als einigermaßen hinderlich erwiesen, so das es höchst wünschenswert ist, dieselbe von dem Ballast administrativen Geschäfte zu befreien.*" KV Nr. 30738. melléklete. HHStA AR Fach 4 Karton 451.

[397] *„Die Umgestaltung des Informationsbureaus in ein politisches Referat wäre umso empfehlenswerter als hindurch der so notwendige Kontakt diese Dienstzweiges mit der übrigen politischen Referaten sich bedeutend inniger gestalten würde.*" KV Nr. 30738. melléklete. HHStA AR Fach 4 Karton 451.

[398] *„Es ist daher beabsichtigt, diesem referate, an dessen Spitze ein Gesandter stehen würde, einen Konsularbeamten zuzuteilen, welcher besondere die Balkanländer und*

Az új, immár a közös Külügyminisztérium politikai ügyekkel foglalkozó szerveihez tartozó V. referatúra a „Politische Informationen. Korrespondenz über die prinzipiellen Fragen hinsichtlich der Bekämpfung des Anarchismus" nevet kapta, vezetését Dumba, majd legkésőbb 1909 januárjától Richard von Oppenheimer látta el.[399] Az első világháború kirobbanásáig az IB helyzete már nem változott: a közös Külügyminisztérium I. politikai részlege tagjaként, mint politikai hírszerzéssel és az uralkodó számára készítendő „Revue" szerkesztésével és összeállításával foglalkozó referatúraként működött.[400] Az átalakítás nemcsak az IB közös Külügyminisztériumban betöltött helyzetét, szerepét és funkcióját érintette, hanem az IB ügynöki hálózatát is.[401] Az átalakítás kapcsán ugyanis megfogalmazódott egy olyan törekvés is, hogy az addigi állandó díjazás ellenében alkalmazott ügynököket legalábbis részben fel kellene, hogy váltsák olyanok, akik csak speciális, egy bizonyos meghatározott területre vagy ügykörre kiter-

Albanien durch eigene langjährige Erfahrung gründlich kennt und dort weitverzweigte Verbindungen besitzt." KV Nr. 30738. melléklete. HHStA AR Fach 4 Karton 451.

[399] Stropp, 1967, 399. p. HHStA AR Fach 4 Karton 456. Dumba 1909. március 21-től már a Monarchia stockholmi követe volt. Matsch, 1986, 116. p. Richard von Oppenheimer azon kevés külügyminisztériumi tisztviselőhöz tartozott, aki a Monarchia felbomlása után az Osztrák Köztársaság idején is szolgált az – immár csak osztrák – külügyminisztériumban. Rumpler, 1989, 87. p.

[400] KV Nr. 71981. 1911. 11. 04. KV Nr. 80060. 1911. 12. 06. HHStA AR Fach 4 Karton 451. KV Nr. 72152/2. 1913. 10. 21. HHStA AR Fach 4 Karton 452.

[401] A HHStA anyagaiban 1868-tól 1908-ig vannak ügynöki jelentések, több mint 500 karton (doboz) terjedelemben Informationsbüroakten 1868–ff jelzet alatt. Ezt követően a HHStA PA I. Allgemeines. Personalia 1908–1918 jelzet alatt találhatók az átalakítást követő ügynöki jelentések. Stropp, 1967, 401. p.

jedő hírszerző feladatokat végeznének és csak a valóban elvégzett munkájuk alapján részesülnének díjazásban.[402]

Egy nappal azt követően, hogy a Monarchia hadat üzent Szerbiának, Leopold Graf Berchtold közös külügyminiszter 61 002. számú utasításával létrehozta az I/S elnevezésű politikai referatúrát „a háború idejére, az azzal összefüggő politikai kérdések kezelésére". Az 'S' Szerbiára utalt. A referatúra vezetője Alexander Freiherr von Musulin, helyettese Franz Freiherr von Matscheko lett.[403] 1915. november 6-án az V. referatúra új nevet kapott, miután a 17. osztályból átkerült hozzá a „külföldi osztrák–magyar közösségekben felbukkanó politikai szervezkedések" elnevezésű ügykör. Az átszervezés azzal járt, hogy a téma felügyeletét ellátó Eduard Otto is átkerült az V. referatúra szervezetébe.[404]

Az 1916. április 6-i 36 124. számú utasítás az egész minisztériumi apparátus szempontjából felülvizsgálta és újjászervezte a referatúrák és osztályok háborúval összefüggő legfontosabb ügyköreit. Az információszerzéssel és feldolgozással összefüggő ügyek az I/S és az V. referatúra szervezetében maradtak. Az I/S referatúra ezt követően egyfajta általános, hadi referatúrává („Kri-

[402] *„Der informative Dienst als solcher soll auch insoferne eine Reorganisation erfahren, als das System des ständigen, mit fixem Honorar angestellten Konfidenten teilweise aufgegeben werden und an dessen Stelle eine fallweise Verwendung von Konfidenten zu bestimmten Zwecken und gegen nach dem Werte ihrer Einzelleistungen zu bemessene, Bezahlung platzgreifen wird."* KV Nr. 30738. melléklete. HHStA AR Fach 4 Karton 451.

[403] *„Die Behandlung der mit dem Kriege im unmittelbaren Zusammenhange stehenden politischen Fragen für die Dauer dasselben."* HHStA AR Fach 4 Karton 452.

[404] Az V. referatúra eddigi elnevezése kiegészült az *„Agenden, welche sich auf politische Umtriebe im Schoße unserer Kolonien im Auslande beziehen"* mondattal. HHStA AR Fach 4 Karton 456.

egsreferate") vált, amely a politikai (rendőri) és a katonai hírszerző-elhárító szervekkel való kapcsolattartás legfontosabb szerve lett a Külügyminisztériumban – megelőzve bizonyos tekintetben a korábbi fő információszerző V. referatúrát is.[405] Miután Musulin bárót 1917. január 24-én berni követté nevezte ki az uralkodó, a referatúra vezetését 1917. január 21-től Ludwig (?) von Callenberg vette át.[406] 1918. június 26-tól Ludwig Freiherr von Flotow első osztályfőnök vette át az I/S referatúra felügyeletét, míg az V. referatúráét gróf Széchényi Lajos második osztályfőnök látta el ettől az időponttól kezdve. 1918. november 5-től pedig Flotow már mint a Monarchia utolsó közös külügyminisztere vette át az I/S operatív irányítását is – az utolsó néhány napra.[407]

[405] HHStA AR Fach 4 Karton 456. Matsch, 1986, 102., szöveghűen közli 209–214. pp.

[406] HHStA AR Fach 4 Karton 456. Matsch, 1986, 137. p. Az általam átnézett levéltári forrásokban csak a „von Callenberg" nevet találtam, Ludwig von Callenberg 1907. február 26. és 1909. március 21. között württembergi követ volt, így elképzelhető, hogy ő volt az említett referatúra vezetője. Matsch, 1986, 140. p.

[407] HHStA AR Fach 4 Karton 456.

14.
Az Informationsbureau hatásköre

Az IB alapvető feladata a rendőri/rendőrségi, illetve a politikai – vagyis nem katonai jellegű – információszerzés volt.[408] Ez azt jelenti, hogy nemcsak magával az információ megszerzésével foglalkozott, hanem annak kiértékelését és elemzését is az IB végezte el. A közös Külügyminisztérium osztályai, így 1908-ig az IB is, elsődlegesen adminisztratív feladatokat láttak el, ami az IB esetében azt jelentette, hogy információval látta el a döntéshozó hatáskörrel rendelkező referatúrákat, segítette és előkészítette azok munkáját.[409] Az IB közös Külügyminisztérium szervezetében betöltött helyzetéből adódóan mintegy „megörökölte" azt a titkos informátori hálózatot, amely nemcsak külföldön, hanem a Monarchia országaiban is kiépített hálózattal rendelkezett, így a metternichi államrendőrség hagyományait követve a Monarchia

[408] Bittner, 1937, 834. p.

[409] *„...alle Staatspolizeilichen Angelegenheiten ebenso wie früher, referriert behandelt werden und zwar in jener Abtheilung des neuen Departements 4, welche die Bezeichnung Informations-Bureau führt. Die Geschäftsstücke dieses Bureaus werden von der Kanzlei desselben protokolliert und expedirt."* Nr. 750 Amtserinnerung HHStA AR Fach 4 Karton 452.

országaiból is kapott jelentéseket.[410] Ezt a fajta tevékenységet, megkülönböztetve a külföldről, más államok politikai és katonai helyzetéről akár titkos, akár nyilvános forrásokból szerzett információgyűjtéstől, „haute police", „Staatspolizei" vagy „administrative Polizeiangelegenheiten" elnevezésekkel illették.[411]

Az IB 'adminisztratív' tevékenysége fennmaradt az 1908. évi átalakításig, ahogy ez a már említett 1908. április 22-én kibocsátott utasítás mellékletéből kiderült. Dumba az átszervezés okaként egyértelműen az IB feladatának a (titkos) információszerzésre való összpontosítását jelölte meg.[412] A melléklet tartalmazta azokat az ügyeket, amelyekre az IB hatásköre addig kiterjedt. A már említett államrendőrségi ügyeken kívül az IB foglalkozott a császári és királyi képviseletek, kiküldetésen lévő hadihajók, valamint az osztrák–magyar katonai attasék jelentéseinek értékelésével és ellátta az osztrák–magyar katonai attasék személyzeti ügyeivel kapcsolatos teendőket.

[410] *„Der ganze, mit großen Kosten aufrechterhaltene Geheimdienst verfolgte einen doppelten Zweck: einerseits die Überprüfung und Vervollständigung der Berichterstattung der offiziellen Vertreter im Auslande, [...] anderseits die Überwachung der inneren Verwaltung, ja selbst der Minister, also eine direkte Reminiszenz an Metternichs Geheimpolizei."* Dumba, 1931, 243–244. pp.

[411] Punktationen zum organischen Statute der Präsidialsektion des mit Ungarn gemeinsamen Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten (Reichskanzlei). Nachlaß Erb, Karton 5. *„Alle administrativen Polizeiangelegenheiten und die Militärsachen welche früher in das Departement V gehört haben, werden in der [...] Abtheilung des neuen Departements 4 behandelt."* Nr. 750 Amtserinnerung HHStA AR Fach 4 Karton 452.

[412] *„...der ganze Apparat viel zu kostspielig war und daß es endlich kaum mehr dem Begriffe eines modernen, liberalen Grundsätzen huldigenden Staates entspricht, einen Zweig der Regierung durch einen anderen überwachen zu lassen."* Dumba, 1931, 246. p.

Az IB foglalkozott a saját és idegen katonai attasék számára vonatkozó agrément, illetve a Monarchia országaiban tartózkodó idegen katonatisztek ügyeivel, osztrák–magyar katonai létesítményekben tett látogatásaikkal, valamint a császári és királyi közös haderő valamely egységéhez történő esetleges beosztásukkal is. Emellett az IB információkat szerzett a fegyver- és lőszerforgalom alakulásáról és exportjáról, valamint a lovak kiviteléről. Hatáskörébe tartoztak a veteránügyek és részben a határsértésekkel kapcsolatos teendők is.[413] (Lásd a Függelék X. számú mellékletét.)

Az első világháború kitörése után létrehozott I/S referatúra részben átvette az IB addigi hatáskörei egy csoportját, amelyek közvetlenül a háborúval álltak összefüggésben. Ennek következtében a nem katonai információszerzéssel kapcsolatos ügyek megoszlottak az V. referatúra és az I/S referatúra között. Az I/S hatáskörébe tartozott a katonai állomáshelyek politikai tartalmú információkkal való ellátása és a politikai természetű ügyekben a legfontosabb katonai szervekkel (Hadsereg-főparancsnokság, vezérkari főnök, Délnyugati Front parancsnoksága, haditengerészeti részleg, Nyilvántartó Iroda, Hadfelügyeleti Hivatal) való kapcsolattartás (lásd a Függelék XI. számú mellékletét).

A referatúra feladata volt továbbá a katonai kommünikékkel való foglalkozás, egyrészt a saját kommünikék kiadása, másrészt az ellenséges kommünikék elemzése és adott esetben cáfolat kiadása. Idetartozott a bizalmas politikai megbízottak kiküldése és bizalmas küldemények továbbítása is. Az V. referatúra tájékoztatta

[413] Zusammenstellung über die Einteilung der administrativen Departements des Ministeriums des Kaiserl. und Königl. Hauses und des Aeußern. KV Nr. 30738. melléklete. HHStA AR Fach 4 Karton 451.

az általuk megszerzett katonai jellegű információkról a különféle katonai állomáshelyeket, továbbította az osztrák–magyar katonai attasék táviratait a katonai állomáshelyekhez, főleg a Hadsereg-főparancsnoksághoz, figyelemmel kísérte az államellenes tevékenységeket külföldön, valamint a Bécsi Egyetem neves professzora, Hans Uebersberger segítségével feldolgozta és kivonatokat készített az orosz sajtó anyagaiból.[414] 1917. augusztus 10-én minden ukrán politikai ügy az V. referatúra hatáskörébe került, az ügykör addigi vezetőjével, gróf Csáky Imrével együtt.[415]

Az IB személyi állománya igen csekély volt. Az 1890-es években általában négyen teljesítettek szolgálatot, nem számítva az alacsonyabb beosztásban, általában ideiglenes jelleggel és főként adminisztratív ügykörben szolgálatot teljesítő hivatalnokokat.[416] 1909-ben az átszervezés után mindössze öten dolgoztak ebben a referatúrában, beleértve az IB vezetőjét is. 1910. február 18-án még ennél is kevesebben, összesen négyen dolgoztak itt. Egy év múlva, 1911. január 12-én a személyi állomány hét alkalmazottra nőtt, azonban belőlük egy alkalmazott az első referatúra és a 8. osztály állományába is be volt osztva. 1912-ben szintén heten tartoztak az IB állományába.

A háború kitörését követően – némileg meglepő módon – megint kevesebben, mindössze hatan dolgoztak az Informationsbureau-ban, ráadásul belőlük egy-egy fő a Kriegsüberwachungsamt, az első referatúra és a 15. osztály állományába is tartozott, egy fő pedig harctéri szolgálatot teljesített. Ha ezekhez az adatokhoz hozzávesszük azt is, hogy az I/S referatúra állományában 1914-ben heten, 1918-ban pedig mindössze hárman teljesítettek szolgálatot, akkor megállapíthatjuk, hogy a Nyilvántartó Irodával ellentétben az Informationsbureau létszáma a háború ideje alatt egyáltalán nem növekedett.[417]

[414] KV Nr. 36124. 6. IV. 1916. Übersicht über die Einteilung der hauptsächlichsten Kriegsagenden. HHStA AR Fach 4 Karton 456. Szöveghűen közli Matsch, 1986, 209–210. pp.

[415] HHStA AR Fach 4 Karton 456. Gróf Csáky Imre (1882–1961) diplomata, politikus, magyar külügyminiszter 1920-ban. Részt vett a breszt-litovszki és a bukaresti béketárgyalásokon. http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC02469/02574.htm. Hozzáférés ideje: 2015. december.

[416] HHStA AR Fach 4 Karton 416.

[417] HHStA AR Fach 4 Karton 451.

IV.
A KÖZÖS KÜLÜGYMINISZTÉRIUM REJTJEL- ÉS KÓDFEJTŐ OSZTÁLYA

A kiegyezés évében jelent meg a rejtjel- és kódfejtő osztály a közös Külügyminisztérium szervezetén belül: Departement K 8) Die Angelegenheiten für Chiffre und translatorische Arbeiten, vagyis rejtjel- és fordítási munkák néven. 1868 és 1869 között az osztály ugyanezen a néven a 2. szekció 2. osztályát alkotta.[418] A közös Külügyminisztérium 1871. januári szervezeti beosztásában viszont nem szerepelt külön rejtjel- és kódfejtő osztály. Csak az 1872. szeptember 14-i Kanzleiverordnung tartalmazta ismét szám nélküli osztályként Johann Freiherr von Hasslinger vezetésével.[419] Az osztály az 1877. és 1882. évi külügyminisztériumi beosztásban is szám nélküli osztályként szerepel.[420]

1894. május 18-án Franz Ritter von Matscheko került az osztály élére.[421] Őt 1901. szeptember 12-től Gustav Ritter von Chum követte (helyettese Eugen Freiherr von Haan volt) 1909. január 5-ig.[422] Ezután Emil Ritter von Stoffella von Alta Rupe lett az osztály vezetője (helyettese Friedrich Probst) egészen 1917. február 28-ig, amikor is addigi helyettese Friedrich Probst udvari

[418] Stropp, 1967, 393–394. pp.
[419] HHStA AR Fach 4 Karton 416.
[420] Stropp, 1967, 396–397. pp.
[421] KV Nr. 20098. 18. 05. 1894. HHStA AR Fach 4 Karton 428.
[422] HHStA AR Fach 4 Karton 450.

és miniszteri tanácsos lett az osztály utolsó vezetője.[423] Közben 1911. december 6-án a rejtjel- és kódfejtő osztályból kivált a fordításokkal foglalkozó 14. osztály.[424] Legkésőbb 1908-tól – talán az IB átszervezésével párhuzamosan – a rejtjel- és kódfejtő osztályt is megszámozták, a Külügyminisztérium 13. osztálya lett. Az osztály feletti irányítási jogot (Oberleitung) legkésőbb 1904. március 12-től az Informationsbureau-hoz hasonlóan szintén az első osztályfőnök látta el.[425]

A rejtjel- és kódfejtő osztály létszáma 1909-ben kilenc fő volt – beleértve az osztály vezetőjét is. 1910. január 18-án nyolcan teljesítettek itt szolgálatot, de ehhez járult még hét kisegítő beosztott, úgynevezett segédhivatalnok is (Hilfsämter). Egy év múlva ugyanennyien dolgoztak a 13. osztályon, 1912. május 10-én plusz egy kisegítő hivatalnok. 1913. december 23-án már tizenegy főnyi segédszemélyzet alkotta a rejtjel- és kódfejtő osztály létszámát a nyolc állandó hivatalnok mellett. 1914. szeptember 17-én nyolc állandó, nyolc ideiglenes alkalmazású hivatalnok teljesített szolgálatot a 13. osztályon, mellettük tíz állandó és hét kisegítő beosztott hivatalnok. Az utolsó létszámadat 1918. április 14-ről származik: ekkor kilenc állandó és két kisegítő hivatalnok és tíz állandó és nyolc kisegítő beosztott hivatalnok látta el a 13. osztály feladatait.[426]

[423] KV Nr. 107477. 01. 02. 1909. HHStA AR Fach 4 Karton 451. KV Nr. 18545. 28. 02. 1917. HHStA AR Fach 4 Karton 452.

[424] KV Nr. 80060. 06. 12. 1911. HHStA AR Fach 4 Karton 451.

[425] KV Nr. 15964. 12. 03. 1912. HHStA AR Fach 4 Karton 451. Az Nr. 72152. Kanzleiverordnung pedig a miniszter legfelsőbb szintű irányítási jogát is kifejezetten előírta. HHStA AR Fach 4 Karton 456.

[426] HHStA AR Fach 4 Karton 451.

A rejtjel- és kódfejtő osztály feladata természetesen a saját táviratok, küldemények kódolása és az idegen táviratok és küldemények dekódolása, vagyis megfejtése, illetve rejtjelkulcsok alkotása és nyilvántartása volt. Az osztrák–magyar diplomáciai képviseletekről beérkező táviratokat a rejtjel- és kódfejtő osztálynak tizenegy példányban kellett kiállítani, amelyből egyet az osztály közvetlenül a külügyminiszter számára, egyet-egyet pedig a referatúrák vezetőinek bocsátott ki. Azokat a táviratokat, melyek tartalmukat tekintve sürgősen elintézendőek voltak és közvetlenül az IB hatáskörébe tartoztak, azonnal az Informationsbureau-ba kellett továbbítani.[427]

Guido Freiherr von Call első osztályfőnök 1917. december 18-án jegyzett körlevelében bizonyos alapelvek figyelembevételét kérte a rejtjel- és kódfejtő osztálytól. Leszögezte, hogy a megfejtett táviratokat nem szabad rejtjelezés nélkül megválaszolni, kizárólag abban az esetben van erre lehetőség, ha azt kifejezett szükséghelyzet kívánja meg.[428] Dekódolt anyagok jelentéseiről szóbeli említést tenni a rejtjeltitok esetleges felfedése miatt szigorúan kerülendő.[429] A beérkezett kódolt sürgönyökről tilos dekódolt kivonatot, még kevésbé felvilágosítást vagy magyarázatot készíteni. Különböző tartalmú anyagok összevonása kerü-

[427] 1888. április 6-i szám nélküli Kanzleiverordnung. HHStA AR Fach 4 Karton 450.

[428] *„...wenn die zwingende Notwendigkeit dazu vorliegt."* Zirkular Nr. 97608. 18. 12. 1907. HHStA AR Fach 4 Karton 428.

[429] *„Das Citieren des Textes chiffrierter Stücke in en clair abgefassten Berichte [...] ist wegen der damit verbundenen Gefährdung des Chiffregeheimnisses strengstens zu vermeiden, namentlich ist das wörtliche Anführen zu unterlassen."*

lendő.[430] Közismert tényekről, eseményekről szóló jelentéseket mindig 'en clair' kell kezelni, vagyis ezekről fölösleges rejtjelezett táviratokat készíteni és elküldeni.

[430] *„Kumulierung von Gegenstücken verschiedener Natur in einem Stücke ist zu vermeiden."*

Zusammenfassung

Die Zentralbehörden des österreichisch-ungarischen Militär- und Zivilnachrichtendienstes 1850–1918

Dieses Buch beschäftigt sich mit den zentralen Organisationen des kaiserlichen und königlichen militärischen und politischen/zivilen Nachrichtendienstes und mit ihren Schaffungen, Strukturen, Wirkungskreisen und Tätigkeiten, Personalien und mit ihrem Budget. Dieses Thema ist in Ungarn ziemlich unbekannt. Daraus folgt, dass ich während meiner wissenschaftlichen Forschungen vor allem auf den in Wien im Kriegsarchiv und im Haus-, Hof- und Staatsarchiv zur Verfügung stehenden archivarischen Quellen basierte.

Während der Zeit der dualistischen österreichisch-ungarischen Monarchie war das Evidenzbureau die zentrale Organisation des militärischen Nachrichtendienstes. Mit dem Evidenzbureau wurde 1850 die erste ständige zentrale militärische Nachrichtenorganisation geschaffen und es war seit 1871 eine Abteilung des k. und k. Generalstabes. Der Chef des Evidenzbureaus war unmittelbar dem Chef des Generalstabes unterstellt und hatte das Recht, in wichtigeren Angelegenheiten des Kundschaftsressorts dem Chef des Generalstabes persönlich Vortrag zu halten.

Was den Wirkungskreis des Büros betrifft, war die Hauptaufgabe des Evidenzbureaus am Anfang nur die Sammlung und die Auswertung der praktisch ausschließlich nur über öffentliche Quellen einlangenden Informationen und Meldungen, also nur die Evidenthaltung über alle Verhältnisse fremder Heere. Nach

den damaligen Dienst- und Manipulationsvorschriften waren der Kundschaftsdienst daher nur für den Krieg vorgesehen. Diese Lage änderte sich erst im Jahre 1876. Ab diesem Jahr fiel auch der militärische Kundschaftsdienst in den Pflichtkreis des Evidenzbureaus. Erst ab 1876 war das Evidenzbureau auch für den offensiven Nachrichtendienst zuständig. Das heißt, dass das Evidenzbureau alle Informationen über die politischen und militärischen Verhältnisse der fremden Staaten und Heere erkunden musste.

Die Spionageabwehr also der defensive Kundschaftsdienst als eigene Kompetenz des Evidenzbureaus musste ab den neunziger Jahren des 19. Jahrhunderts wegen der immer verschärften und verstärkten Spionagetätigkeit Russlands und anderer großen Mächte Europas etabliert werden. Da die personellen und finanziellen Möglichkeiten des militärischen Nachrichtendienstes für die erfolgreichen Abwehrtätigkeiten nicht mehr genügend waren, wurden die Polizei– und die politischen Behörden der kaiserlich österreichischen, der königlich ungarischen, der königlich kroatisch-slawonisch-dalmatischen und der bosnischen Landesregierungen kurz vor dem Ausbruch des Ersten Weltkrieges aufgrund der Instruktion für den militärischen Kundschaftsdienst im Frieden beauftragt, durch Beschaffung von Pässen für Kundschafter, Erteilung von Personalinformationen, Überwachung spionageverdächtiger Individuen, Gewinnung von Konfidenten und Mittelspersonen, Vermittlung geheimer Korrespondenzen, Überwachung des Grenzverkehrs etc. dem Evidenzbureau Hilfe zu leisten.

Als Hilfsorgane des zentralen militärischen Nachrichtendienstes wurden vier Zentralstellen in Wien, Budapest, Agram und Sarajevo und mehrere Hauptstellen in anderen Städten der Monarchie geschaffen. Die Zentralstellen hatten die Handhabung

des defensiven Kundschaftsdienstes in allen Verwaltungsgebieten zu beaufsichtigen. Die Zentral- und Hauptstellen waren die Exekutivorgane des defensiven Kundschaftsdienstes auf Staats- und Landesebene.

Das Evidenzbureau als die oberste Instanz der Militärnachrichtenorganisation bestand am Anfang des 20. Jahrhunderts aus verschiedenen Gruppen (Fortifikationsgruppe, Befestigungsgruppe, Kundschaftsgruppe, etc.). Meistens arbeiteten aber nur einer oder maximum zwei Offizere in diesen „Gruppen". Die wichtigste Gruppe war die Kundschaftsgruppe, die den offensiven Nachrichtendienst führte. Die Kundschaftsgruppe gliederte sich 1913 in die russische, italienische und Balkan-Erkundungsgruppe, die Chiffre-, Defensiv-, Photo-, und Manipulationsgruppe. Die Gruppen, die sich mit dem offensiven Kundschaftsdienst beschäftigten waren die sogenannten „Erkundungsgruppen" und die anderen, die sich meistens mit der Evidenthaltung der ausländischen Armeen beschäftigten, waren die sogenannten „Evidenzgruppen". Während des Ersten Weltkrieges trat die Chiffregruppe zur wichtigsten Gruppe hervor.

Hinsichtlich des personellen Umfangs lässt sich sagen, dass das österreichisch-ungarische Militärnachrichtendienst eine mit Personal nur sehr schwach ausgestattete Abteilung des k. und k. Generalstabes war. Als das Evidenzbureau 1850 geschaffen wurde, arbeiteten dort nur fünf Offiziere und zwei Hilfsbeamten. Der Personalstand nahm anfangs nur in geringem Maß zu und konnte 1912 lediglich auf 28 Offiziere und auch Mitte 1914 auf 42 Offiziere aufgestockt werden. Am Ende des Ersten Weltkrieges zählte das Evidenzbureau 112 Offiziere und Hilfsbeamten. Was die zur Verfügung stehenden Mittel anbelangt, waren diese von Anfang an äußerst bescheiden sogar kümmerlich und es änderte

sich bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges nicht. Die Dotation des Militärnachrichtendienstes war zunächst besonders schwer, weil der Hauptfinanzier der Militärspionage nicht das k. und k. gemeinsame Kriegsministerium, sondern das k. und k. gemeinsame Außenministerium war also der Großteil seines Budgets aus dem Ballhausplatz bezogen wurde.

Aber warum war es so? Nun, im Jahre 1868 stimmte die politische und militärische Führung der Monarchie zu, einen Standpunkt aufzustellen, dass es zweckmäßiger wäre, die für das Militärwesen notwendigen besonderen Mittel in den Dispositionsfond des k. und k. gemeinsamen Außenministeriums und in jenen des k. und k. gemeinsamen Finanzministeriums einzubeziehen. Die Folge dieser Maßnahmen war die bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges nicht geänderte ungünstige finanzielle Lage des militärischen Nachrichtendienstes. Die Ressourcen blieben immer weit hinter den tatsächlichen Bedürfnissen.

Nach den Bestimmungen des Dienstbuches J-29 ging die Nachrichtenabteilung des Armeeoberkommandos im Kriegsfall aus dem Evidenzbureau hervor. Zum Chef der Nachrichtenabteilung wurde Oberst Maximilian Ronge vom Herrscher ernannt. Aus dem Evidenzbureau hervorgehend, wurde auch die sogenannte Nachrichtenabteilung Balkan gebildet. Die wichtigste Aufgabe der Nachrichtenabteilung des Armeeoberkommandos war im Ganzen die Kontrolle der Durchführung der Anordnungen des Armeeoberkommandos. Außerdem beschäftigte sich die Nachrichtenabteilung mit Erkundung der militärischen Verhältnisse fremder Staaten mit besonderen Mitteln, mit Organisation und Evidenz des gesamten Nachrichtendienstes, mit Sichtung und Überweisung der Ergebnisse des Nachrichtendienstes und mit Evidenz aller im vertraulichen Nachrichtendienst tätigen Personen.

Die Nachrichtenabteilung des Armeeoberkommandos bestand am Anfang aus verschiedenen Gruppen, die wichtigste war die sogenannte Erkundungsgruppe, die die ganze Organisation des gesamten Erkundungsdienstes mit besonderen Mitteln führte. Außerdem wurde die Erkundungsgruppe beauftragt, den Verkehr mit Kundschaftern, Berichterstattern, Vertrauensleuten zu halten, deren Kontrolle und Reiseangelegenheiten zu erledigen und dann die Mitwirkung mit den polizeilichen und zivilen Behörden zu sichern. Oberst Ronge war der Meinung, dass es vielleicht einigermaßen voreingenommen sein sollte, dass durch die Tätigkeiten der Nachrichtenabteilung „vielleicht in keinem Krieg so eingehende und zutreffende, und was besonders wichtig ist, rechtzeitige Daten über die feindlichen Maßnahmen erlangt wurden“.[431]

Im Allgemeinen lässt sich allerdings behaupten, dass der militärische Nachrichtendienst der österreichisch-ungarischen Monarchie seine Aufgabe während des Ersten Weltkrieges wirksam und mit hohem Niveau erfüllte.

Als oberste Instanz zur Sicherung der im Kriegsfall vorgeschriebenen Ausnahmebestimmungen wurde das *Kriegsüberwachungsamt* (KÜA) unter der Leitung von Generalmajor Leopold Schleyer Freiherr von Pontemalghera in Wien beim k. und k. gemeinsamen *Kriegsministerium* mit Weisung vom 27. Juli 1914 mit Bezugnahme auf das Dienstbuch J-25, eine Verordnung auf Allerhöchsten Befehl. aber ohne verfassungsmäßiger Grundlage eingerichtet. Das Kriegsüberwachungsamt war jeder parlamentarischen Kontrolle entzogen. Daraus folgte ein starker politischer Widerstand, der ab 1917 zur Umwandlung des Kriegsüberwachungsamtes in eine Ministerialkommission im k. und

431 S. Fußnote Nr. 300.

k. gemeinsamen Kriegsministerium führte. Das Kriegsüberwachungsamt war übrigens für die Länder der heiligen ungarischen Stephanskrone nicht zuständig.

Als *„überwachende und leitende Behörde"* sollte das Kriegsüberwachungsamt insbesondere gegen die Spionage sowie die Aktivitäten, die sich gegen die Staatsmacht und das Militärwesen richteten, vorgehen und über Unzulänglichkeiten der Ausnahmebestimmungen in Kenntnis gesetzt werden. Die Arbeitsgrundlage für die Tätigkeit des Kriegsüberwachungsamtes bildeten die ihm zukommenden Informationen und Anfragen der Zentralstellen, des Evidenzbureaus, militärischer Kommandos sowie politischer Landesbehörden.

Nach dem österreichisch-ungarischen Ausgleich wurde das seit der Ära Metternichs bestandenen Informationsbureau des Außenministeriums durch den neuen k. und k. gemeinsamen Außenminister Friedrich Ferdinand Graf von Beust reorganisiert. Das Informationsbureau war für die auswärtige Polizei (haute police), die Leitung des Konfidenten (Agenten) die Instruierung der Agenten, die vertraulichen Korrespondenzen und für eine Anfertigung einer Revue für den Herrscher zuständig. Franz Joseph hatte nämlich seit Beginn seiner Regierungszeit die Geheimberichte des Informationsbureaus täglich erhalten. Er las jeden Tag die ihm unterbreiteten diplomatischen Berichte und Weisungen mit großer Pünktlichkeit und sandte sie am nächsten Tag zurück.

Das Informationsbureau war ab 1877 ein administratives Departement des k. und k. gemeinsamen Außenministeriums unter der Leitung des Ersten Sektionschefs. Seit 1908 wurde die im k. und k. gemeinsamen Außenministerium bestandene Lage des Informationsbureau durch die Initiative des Leiters des Bureaus Constantin Theodor Dumba wesentlich umgestaltet. Danach

wurde das Informationsbureau ein Referat mit politischer Natur. Nach dem Ausbruch des Ersten Weltkrieges wurde das Referat I/S (S bedeutet Serbien) unter der Leitung von Alexander Freiherr von Musulin geschaffen. Dieses Referat wurde beauftragt, die mit dem Krieg in unmittelbarem Zusammenhang stehenden politischen Fragen für die Dauer desselben zu behandeln. Seine Aufgabe war den Verkehr in allen politischen, den Krieg betreffenden Angelegenheiten mit dem Armeeoberkommando, der Marinesektion, dem Evidenzbureau und dem Kriegsüberwachungsamt zu halten und die Informierung der militärischen Stellen über die politische Lage.

FÜGGELÉK

I. Áttekintés az Evidenzbureau szervezeti felépítésének változásairól 193
II. A Hadsereg-főparancsnokság hírszerző részlegének felépítése, 1917. 04. 07. 196
III. Az Evidenzbureau főnökei 1850–1918 198
IV. Gliederung des Stoffes im Evidenz-Mémoire 1899 200
IV. Az anyag összeállítása az Evidenz-Mémoire-ban 1899 202
V. NA Nr. 8900 von 1917. Gliederung der NA. AOK 204
V. HR. 1917. 8900. sz. A Hadsereg-főparancsnokság hírszerző részlegének tagolódása 206
VI. A Nyilvántartó Iroda létszáma (1914-től a Hadsereg-főparancsnokság hírszerző részlege nélkül) 208
VII. A Nyilvántartó Iroda költségvetése 1854–1914 209
VIII. NA Nr. 7000/1917. Nachrichtenabteilung im Standorte des AOK 210
VIII. HR. 1917/7000. sz. A hírszerző részleg a Hadsereg-főparancsnokság állomáshelyén. 212
IX. Eine Übersicht über die in erster Linie für den Spionageabwehrdienst in Betracht kommenden militärischen und zivilen Stellen 01. 07. 1918. 214
IX. Az elsősorban kémelhárításért felelős katonai és polgári állomáshelyek áttekintő táblázata, 1918. 07. 01. 217

X. 1. Beilage zur KV vom 22. April 1908. Nr. 30738 Referate V. Politische Informationen 220
X. Az 1908. április 22-i V. Politikai hírszerző referatúra számára kibocsátott 30738. számú utasítás 1. melléklete 221
XI. KV Nr. 36124. 6. IV. 1916. Übersicht über die Einteilung der hauptsächlichsten Kriegsagenden 222
XI. 1916. IV. 6. 36124. számú utasítás. Áttekintés a legfontosabb katonai ügyek felosztásáról 224
XII. Abt. IIIb Ende 1915 226
XII. Az Abteilung IIIb 1915 végén 227

I.
Áttekintés az Evidenzbureau szervezeti felépítésének változásairól

1885: orosz referatúra

1904: Kundschaftsgruppe (felderítőcsoport), Balkán-, francia, német, olasz, orosz csoport és Manipulationsgruppe (ügykezelő csoport)

1908: Fortifikationsgruppe, Befestigungsgruppe (erődítési csoport)

1912. XI. 1. tüzérségi csoport

1913. XI. 1. A Kundschaftsgruppe balkáni, olasz és orosz felderítőcsoportokra (Erkundungsgruppen) tagolódik. Létrehozzák a rejtjel- és kódfejtő csoportot (azon belül olasz–francia, orosz, fotólaboratórium), valamint a Kundschaftsgruppe saját ügykezelő csoportját (Manipulationsgruppe).

1913-tól az Evidenzbureau két nagy csoportra bomlik: felderítőcsoport (Kundschaftsgruppe) és a nyilvántartó csoportok (Evidenzgruppen).

1916. I. 1. politikai csoport

1916. IX. 1. I. rejtjel- és kódfejtő csoport: idegen kódolt üzenetek feltörése, II. rejtjel- és kódfejtő csoport: saját, semleges és szövetséges üzenetek dekódolása.

1917. II. 1. politikai, angol, francia, tüzérségi, Manipulationsgruppe, I. és II. rejtjel- és kódfejtő csoport, valamint elhárító és propagandacsoport

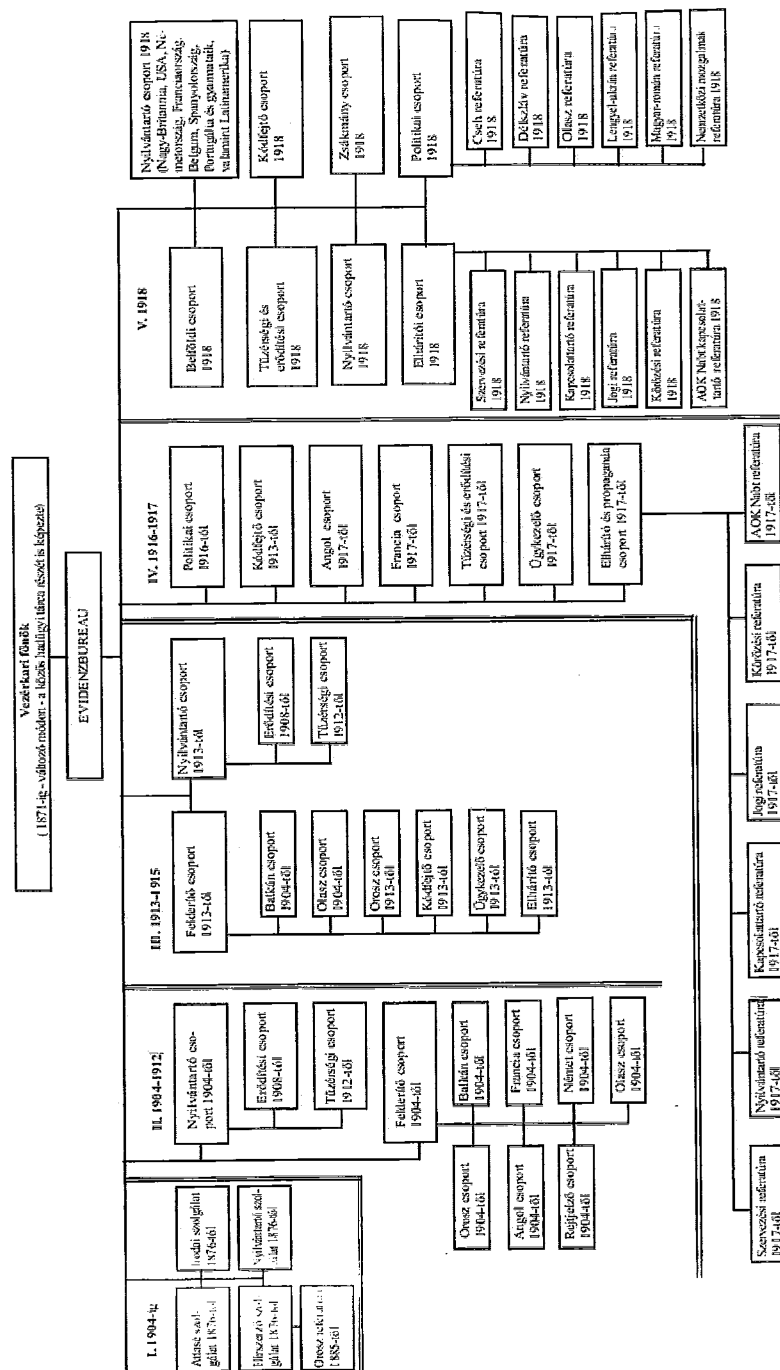
Az elhárítócsoport hat referatúrából állt: szervezési, nyilvántartó, kapcsolattartó, jogi, körözési, valamint az AOK Nabt kapcsolattartó csoport.

1918. III. 30. Inlands-Gruppe (belföldi csoport)

1918. XI. politikai, elhárító-, tüzérségi és erődítési, nyilvántartó, belföldi, I. és II. rejtjel- és kódfejtő csoport, Manipulationsgruppe, Beute-Gruppe (zsákmánycsoport)

A politikai csoport hat referatúrája: cseh, lengyel és ukrán, délszláv, magyar és román, olasz és egy nemzetközi mozgalmakkal foglalkozó referatúra.

Az Evidenzbureau szervezeti felépítése

Forrás: Geschichte des Evidenzbureaus des Generalstabes, Nachlaß Ronge

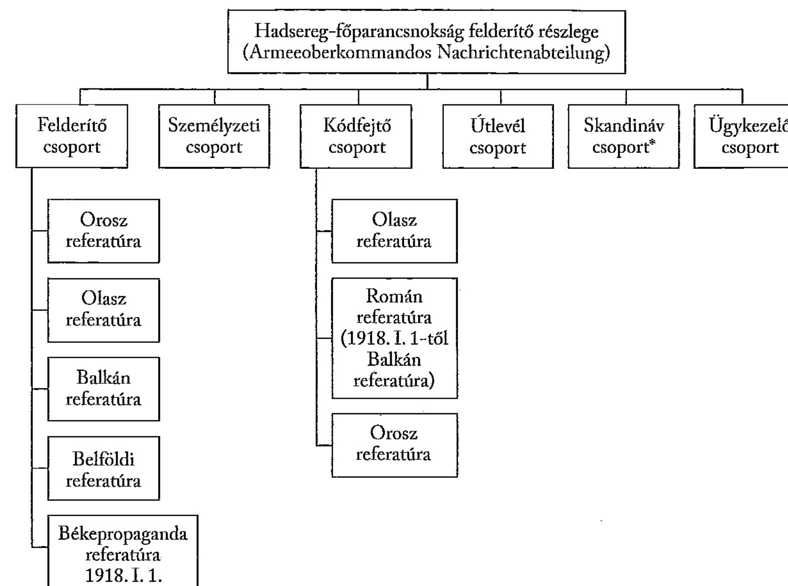
II.
A Hadsereg-főparancsnokság hírszerző részlegének felépítése, 1917. 04. 07.

I. felderítőcsoport (Erkundungsgruppe)
I. a. orosz
I. b. olasz
I. c. Balkán
I. d. belföld (Inlandgruppe)
I. e. békepropaganda-referatúra (1918. I. 1-ig)

II. rejtjel- és kódfejtő csoport
II. a. olasz
II. b. román, (1918. I. 1-től Balkán)
II. c. orosz alcsoport

III. személyzeti csoport
IV. útlevélcsoport
V. skandináv csoport (később átkerül az Evidenzbureau szervezetébe)
VI. ügykezelő csoport (Manipulationsgruppe)

A Haderő-főparancsnokság hírszerző részlege

* Átkerült az Evidenzbureau szervezetébe

Forrás: NA Nr. 7000/1917. Nachrichtenabteilung im Standorte des AOK, Nachlaß Ronge

III.
Az Evidenzbureau főnökei 1850–1918

1850–1864, *Anton Ritter von Kalik* (1818–1866)
Őrnagy – legmagasabb rendfokozata vezérőrnagy, 1864
1864–1866, *Georg Ritter von Kees* (1822–1906)
Ezredes – legmagasabb rendfokozata táborszernagy (Feldzeugmeister), 1884
1866–869, *Josef Pelikan von Plauenwald* (1818–1896)
Ezredes – legmagasabb rendfokozata altábornagy, 1875
1869–1870, *Franz Weikard* (1830–1894)
Ezredes – legmagasabb rendfokozata altábornagy, 1885
1870–1871, *Ludwig Edler von Cornaro* (1830–1886)
Ezredes – legmagasabb rendfokozata altábornagy, 1880
1871–1876, *Rudolf Ritter von Hoffingen* (1830–1900)
Ezredes – legmagasabb rendfokozata altábornagy, 1880
1876–1879, *Adolf Ritter von Leddihn* (1830–1903)
Ezredes – legmagasabb rendfokozata altábornagy, 1885
1879–1882, *Karl Freiherr von Ripp* (1836–1928)
Ezredes – legmagasabb rendfokozata altábornagy, 1890
1882–1886, *Hugo Ritter Bilimek von Waissolm* (1838–1896)
Ezredes – legmagasabb rendfokozata altábornagy, 1894
1886–1892, *Edmund Ritter Mayer von Wallerstein und Marnegg* (1841–1901)
Ezredes – legmagasabb rendfokozata altábornagy, 1896

1892–1896, *Emil Freiherr Woinovich von Belobreska* (1851–1927)
Alezredes – legmagasabb rendfokozata címzetes gyalogsági tábornok, 1908[432]
1896–1898, *Desider von Kolosváry* (1854–1914)
Alezredes – legmagasabb rendfokozata lovassági tábornok, 1912[433]
1898–1902, *Artur Freiherr Giesl von Gieslingen* (1857–1935)
Ezredes – legmagasabb rendfokozata lovassági tábornok, 1912
1903–1909, *Eugen Hordliczka* (1857–1912)
Ezredes – legmagasabb rendfokozata vezérőrnagy, 1910
1909–1914, *August Urbański von Ostrymiecz* (1866–1950)
Alezredes, 1910-től ezredes – legmagasabb rendfokozata altábornagy, 1917
1914–1917, *Oskar Hranilovic von Czvetassin* (1867–1933)
Ezredes – legmagasabb rendfokozata vezérőrnagy, 1917
1917–1918. december 31. *Maximilian Ronge* (1874–1953)
Ezredes – legmagasabb rendfokozata vezérőrnagy, 1924

Forrás: Chefs des Evidenzbureaus des Generalstabes 1850–1919. Nachlaß Ronge. Balla, 2010.

[432] Balla, 2010, 322. p.

[433] Kolosvári Kolossváry Dezső Veszprémben született 1854. május 1-én. 1898–1903 között az osztrák–magyar vezérkar hadműveleti és különleges vezérkari munkák irodáját vezette, Ferenc József vezérőrnaggyá léptette elő, 1903. június 27. és november 3. között magyar királyi honvédelmi miniszter. 1907-ben altábornagy, 1912-ben lovassági tábornok. 1919. április 5-én hunyt el Sopronban. Nachlaß Kiszling, Nachlaß Ronge. Balla, 2010, 186–187. pp.

IV.
Gliederung des Stoffes im Evidenz-Mémoire 1899[434]

I. Wehrgesetz
II. Heeresergänzung
III. Territorial-Eintheilung, Dislokation
IV. Ausbildung des Heeres,
- Theoretische Ausbildung der Mannschaft
- Theoretische Ausbildung der Offizier
- praktische Ausbildung
- Ausbildung der Einjährig – Freiwilligen
- Militärische Vorbildung der Jugend
- Radfahrer – Skiläufer

V. Pferdewesen (Frieden – Krieg)
VI. Heeresleitung
- Oberbefehl – Armee – Inspektionen – Kriegsministerium
- Hilfsorgane und Comités
- Korps – Division – Brigade – Kommanden, Kommander für spezielle Formationen, Lokal – Kommanden

VII. Organisation der Truppen
VIII. Trainwesen (Frieden – Krieg)
IX. Sanitätswesen

[434] Az Iroda által kiadott útmutató alapján kellett összeállítani egy idegen haderőre vonatkozó nyilvántartást. Nachlaß Ronge.

X. Verpflegswesen
XI. Etappenwesen im Kriege
XII. Justizwesen
XIII. Waffen- und Munitionswesen
XIV. Montur- und Ausrüstungswesen
XV. Eisenbahn- und Communicationswesen
XVI. Befestigungen
XVII. Personalien
XVIII. Marine – Angelegenheiten
XIX. Mobilisierung- und Aufmarsch
XX. Allgemeines
XXI. *a)* Offiziers – Korps
b) Unteroffiziers – Korps
XXII. Finanzwesen
XXIII. Kolonien
XIV. Besondere Kriegsmittel

Forrás: Nachlaß Ronge

IV.
Az anyag összeállítása az Evidenz-Mémoire-ban 1899

I. Véderő törvény
II. Hadkiegészítés
III. Területi felépítés, Hadrend
IV. Kiképzés
- A csapat elméleti képzése
- A tiszt elméleti képzése
- Gyakorlati képzés
- Az egyéves önkéntes kiképzése
- Az ifjúság katonai felkészítése
- Kerékpáros- és síelőképzés

V. Lóállomány (Békebeli – Háborús)
VI. Hadvezetés
- Főparancsnok – Haderő – Felügyelők – Hadügyminisztérium
- Kiegészítő szervek, Bizottságok
- Hadtest – Hadosztály – Dandár – Parancsnokságok – különleges alakulatok parancsnokságai – területi parancsnokságok

VII. Csapattestek felépítése
VIII. Szállítás (Békebeli – Háborús)
IX. Egészségügyi szolgálat
X. Logisztika
XI. Háborús hadtáp

XII. Igazságszolgáltatás
XIII. Fegyver- és lőszerhelyzet
XIV. Felszerelés
XV. Vasút és kommunikáció
XVI. Erődítmények
XVII. Személyi állomány
XVIII. Haditengerészet
XIX. Mozgósítás és felvonulás
XX. Általánosságok
XXI. *a)* Hadtest tiszti állomány
b) Hadtest altiszti állomány
XXII. Pénzügyek
XXIII. Gyarmatok
XIV. Különös harceszközök

V.
NA Nr. 8900 von 1917

Gliederung der NA. AOK
Chef der NA AOK

Nachrichtenabteilung AOK (Baden)	Evidenzbureau des k. u. k. Gstbs. (Wien)
Erkundung der militärischen Verhältnisse fremder Staaten mit besonderen Mittel, Organisation und Evidenz des gesamten Nachrichtendienstes, Sichtung und Überweisung der Ergebnisse des N-Dienstes, Evidenz aller im vertraulichen N-Dienst tätigen Personen. Pass- und Reiseangelegenheiten, die nicht in die Kompetenz der OAbt. AOK fallen. Personal- und Standesangelegenheiten des Nachrichtenpersonals und der russischen Dolmetsche, Frontbesuche fremdländischer Missionen. Evidenz über Schweden, Norwegen, Dänemark.	Spionageabwehr und Organisation des Abwehrdienstes. Sammlung und Verwertung des Materials über staatsfeindliche und antimilitärische Propaganda. Evidenz fremdstaatlicher Artillerien und Befestigungen. Evidenz über England, Spanien, Portugal, Holland, Amerika, Australien, Deutschland, Asien ausschliesslich Türkei und asiat. Russland. Evidenz über Frankreich, Belgien, Afrika, Chiffrewesen. Schaffung von Chiffrenschlüsseln deren Evidenz.

Anmerkung: Die Evidenz der russ., rum., serb., montenegr., griech., ital., schweiz., bulg., türk. und Salonikiarmeen wird bei der OpAbt. AOK. geführt.

Im Intersse eines raschen Dienstganges sind Geschäftsstücke und Telegramme, die in ein Ressort des Evidenzbureaus fallen, sowie alle Antwortschreiben [...] an das Evidenzbureau in Wien zu leiten.

Forrás: Nachlaß Ronge

V.
HR. 1917. 8900. sz.

A Hadsereg-főparancsnokság hírszerző részlegének tagolódása A Hadsereg-főparancsnokság hírszerző részlegének főnöke

Hadsereg-főparancsnokság hírszerző részleg (Baden)	A cs. és kir. Vezérkar Nyilvántartó Irodája (Bécs)
Idegen államok katonai viszonyainak felderítése nem hagyományos eszközökkel, a hírszerzés teljességének szervezése, nyilvántartása, az eredmények áttekintése és felülvizsgálata, nyilvántartás vezetése az összes titkos állományú hírszerzőről. A Hadsereg-főparancsnokság műveleti osztálya hatáskörébe nem tartozó útlevél- és utazási ügyek, a hírszerző állomány és az orosz tolmácsok személyzeti ügyei, külföldi missziók frontlátogatásai Nyilvántartás Svédországról, Norvégiáról és Dániáról.	Az elhárítás szervezete, kémelhárítás. Államellenes és antimilitarista propaganda anyagainak gyűjtése és kiértékelés. Nyilvántartás idegen államok tüzérségéről és erődítményeiről. Nyilvántartás Angliáról, Spanyolországról, Portugáliáról, Hollandiáról, Amerikáról, Ausztráliáról, Németországról és Ázsia Törökországon és az ázsiai Oroszországon kívüli részeiről. Nyilvántartás Franciaországról, Belgiumról, Afrikáról, rejtjelezés. Rejtjelkulcsok megfejtése, azokról nyilvántartás vezetése.

Megjegyzés: az orosz, román, szerb, montenegrói, görög, olasz, svájci, bolgár, török, valamint a Szaloniki[*ben állomásozó antant*

– *a szerző kiegészítése*] hadseregek nyilvántartását a Hadsereg-főparancsnokság hadműveleti osztálya vezeti.

A szolgálati út gyorsasága érdekében mindazon ügyiratokat és táviratokat, amelyek a Nyilvántartó Iroda hatáskörébe tartoznak, illetőleg minden válasziratot [...] a bécsi Nyilvántartó Irodába kell irányítani.

VI.
A Nyilvántartó Iroda létszáma (1914-től a Hadsereg-főparancsnokság hírszerző részlege nélkül)

Év	Létszám	Év	Létszám
1850	7	1909	22
1860	10	1912 eleje–vége	28–35
1867	13	1914	43
1875–1902	4–15	1917	85
1902–1908	15–20	1918	112

Forrás: Geschichte des Evidenzbureaus des Generalstabes, Nachlaß Ronge

VII.
A Nyilvántartó Iroda költségvetése 1854–1914

Év	Összeg
1854	2000 forint
1881–1899	60 000 forint, 1892-től 60 000 korona
1901–1907	Kb. 120–127 000 korona, a közös szárazföldi haderő kiadásainak 0,2%-a
1910	150 000 korona + 209 523 korona rendkívüli hitel
1911	150 000 korona
1912	165 000 korona, a közös szárazföldi haderő kiadásainak 0,03%-a
1913	336 000 korona
1914	500 000 korona + 770 000 korona rendkívüli hitel

Forrás: lásd a 9. fejezet vonatkozó hivatkozásait

VIII.
NA Nr. 7000/1917.
Nachrichtenabteilung im Standorte des AOK

Geschäftseinteilung

I. Erkundungsgruppe (Na. Ek.–Gr.)
Erkundung der militärischen (fallweise auch politischen und wirtschaftlichen) Verhältnisse fremder Staaten mit besonderen Mitteln. Organisation des gesamten Erkundungsdienstes. Verkehr mit Kundschaftern, Berichterstattern, Vertrauensleuten, Einleitung von Erhebungen über sie, deren Kontrolle und Reiseangelegenheiten, Auszahlungen an sie sowie Ersatzansprüche derselben. Führung der Personalbögen der Berichterstatter usw; deren Evidenthaltung auch jener unterstellter Stellen. Persönliche Fühlungnahme mit den unterstellten Nachrichtenoffizieren dann mit jenen Behörden deren Mitwirkung beim Ek–Dienst notwendig oder vorteilhaft ist.

Sammlung von Behelfen für die Belehrung zu entsendender Personen oder zu technischen Überprüfung von Meldungen: Uniformierungsbilder fremder Armeen, Lichtbilder von militärischen oder sonst wichtigen Objekten, Stadtpläne, Beschreibung von Städten, und Ländern, Adressverzeichnisses, Passvorschriften, Meldungen, Aufzeichnungen besonderer gesellschaftlicher Stellen und Gebräuche, Stempel und Stampiglien, usw.

Gruppenleiter
Gesamtevidenz des Ek–Dienstes nach den Beiträgen der Untergruppen. Organisation und Auswertung der Auslande–Briefzensur vom Ek–Standpunkt. Auswertung des „Inlandsdienstes", Vorarbeiten für die Demobilisierung und Friedensorganisation des Ek–Dienstes.

Neubearbeitung des Dienstbuches „J-29" mit der A[*b*]W[*ehr*]–Gr. Führung des Tagebuches der NA. Führung des Handkassajournals der NA. Photographie. Verwahrung der Einteilungsliste.

Forrás: Nachlaß Ronge

VIII.
HR. 1917/7000. sz.
A hírszerző részleg a Hadsereg-főparancsnokság állomáshelyén

Hatásköri beosztás

I. Felderítőcsoport (HR. Fcs.)
Idegen államok katonai (adott esetben politikai és gazdasági) viszonyainak nem hagyományos eszközökkel történő felderítése. A teljes felderítő szolgálat megszervezése. A felderítőkkel, ügynökökkel, bizalmi emberekkel való kapcsolattartás, előléptetésük, ellenőrzésük, utazásaik. Kifizetéseik és pótlólagos juttatásaik. Személyzeti anyagaik vezetése stb., valamint a nekik alárendelt állomások nyilvántartása. Kapcsolatfelvétel az alárendelt hírszerző tisztekkel, azon hatóságokkal, melyek közreműködése a felderítő szolgálatban szükséges vagy előnyös.

A személyi állomány betanításához szükséges segédletek gyűjtése vagy a jelentések technikai felülvizsgálata. Idegen haderő egyenruháiról, katonai vagy egyéb, fontos objektumokról, várostérképekről, város- és országleírásokról, címek feljegyzéseiről, útlevélszabályzatokról, jelentésekről, különös társadalmi állásokról és szokásokról, bélyegzőkről, bélyegzőlenyomatokról készült felvételek stb.

Csoportvezető
A csoportrészek közreműködése alapján összesített nyilvántartás vezetése a felderítő szolgálatról. A külföldi levélcenzúra felderí-

tési szempontból történő megszervezése és kiértékelése. A belső elhárítás értékelése. A felderítő szolgálat felkészítése a leszerelés és béke idejére.

A J-29 jelzésű szolgálati könyv átdolgozása az elhárítócsoporttal együttműködve. A HR. naplójának és pénztárának vezetése. Fotó. A hatásköri beosztás őrzése.

IX.
Eine Übersicht über die in erster Linie für den Spionageabwehrdienst in Betracht kommenden militärischen und zivilen Stellen 01. 07. 1918.[435]

Militärische Stellen
Evidenzbureau des k. u. k. Generalstabes, Wien

Nachrichtenstellen:
- k. u. k. Armeekommando Ost, Odessa
- k. u. k. 4. Generalkommando, Lemberg
- k. u. k. 7. Generalkommando, Czernowitz
- k. u. k. Miltärstationkommando, Kolozsvár (1918. július 1-ig, utána k. u. k. 1. Generalkommando, Brassó)
- k. u. k. Kommandierender General in BHD Szarajevó
- k. u. k. XIX. Korpskommando
- k. u. k. Heeresgruppenkommando FM v. Boroevic, Udine
- k. u. k. Heeresgruppenkommando FM Fr. V. Conrad, Bozen

Nachrichtenoffizier:
- k. u. k. Küstenschutzkommando Nord, Mostar

[435] A könnyebb érthetőség kedvéért a magyar vagy 1920 előtt a Magyar Királyság területéhez tartozó településneveket, valamint a mindennapi használatban magyaros formában elterjedt helységneveket az eredeti szövegben is magyarul tüntetem fel.

Nachrichtenabteilung:
- k. u. k. Militärgeneralgouvernement Lublin, Belgrad und Cetinje

AOK Verbindungsoffizier
- k. u. k. Militärkommando, Budapest[436]

K. u. k. Abwehrsektion bei der Zentralpolizeistelle Bukarest

Nachrichtenstellen des k. u. k. Militärkommandos:
- Wien, Budapest, Prag, Agram, Krakau, Graz, Innsbruck, Pozsony, Kassa, Temesvár, Leitmeritz (Litomerice), Przemyśl, Lemberg, Nagyszeben

k. u. k. Grenzkontrollstellen.

K. u. k. Zensurstelle: Wien, Budapest, Feldkirch
Staatspolizei

4 Zentralstellen:
- Präsidium der k. k. Polizeidirektion Wien (Zentralstelle Wien)
- K. ung. Ministerium des Innern, Polizeiabteilung (V. H. K. Budapest)
- Kgl. kroat.-slav.-dal. Landesregierung, Innere Abteilung, Polzeidirektion, Agram (S. d. d. s.)
- Präsidium der Landesregierung für Bosnien und die Herzegovina, Szarajevó (Zentralstelle Sarajevo)

[436] Az összekötő tiszt a Magyar Királyi Belügyminisztériummal tartotta a kapcsolatot.

Hauptstellen:
- k. k. Polizeidirektion Graz, Trieszt, Prága, Brno, Krakkó, Lemberg, Czernowitz
- k. k. Landesregierung in Kärnten, Klagenfurt
- k. k. Statthalterei, Staatspolizeiabteilung Zára
- k. k. Statthalterei Innsbruck
- k. k. Polizeikommissariat Mähr.-Ostrau

Forrás: Nachlaß Ronge

IX.
Az elsősorban kémelhárításért felelős katonai és polgári állomáshelyek áttekintő táblázata, 1918. 07. 01.

Katonai állomáshelyek
Evidenzbureau, cs. és kir. Vezérkar, Bécs

Hírszerző állomáshelyek:
- cs. és kir. hadsereg-parancsnokság, Odessza
- cs. és kir. 4. főparancsnokság, Lemberg
- cs. és kir. 7. főparancsnokság, Czernowitz
- cs. és kir. katonai állomásparancsnokság, Kolozsvár (1918. július 1-ig, utána cs. és kir. 1. főparancsnokság, Brassó)
- cs. és kir. vezénylő tábornok BHD Szarajevó
- cs. és kir. XIX. hadtestparancsnokság
- cs. és kir. Boroevic tábornagy hadseregcsoport-parancsnokság, Udine
- cs. és kir. báró Conrad tábornagy hadseregcsoport-parancsnokság, Bozen

Hírszerző tiszt:
- cs. és kir. Északi partvédelmi parancsnokság, Mostar

Hírszerző részleg:
- cs. és kir. katonai kormányzóság, Lublin, Belgrád és Cetinje

A Hadsereg-főparancsnokság összekötő tisztje
- cs. és kir. katonai parancsnokság, Budapest

Cs. és kir. védelmi csoport, Központi rendőrkapitányság, Bukarest

Cs. és kir. katonai parancsnokságok hírszerző állomáshelyei:
- Bécs, Budapest, Prága, Zágráb, Krakkó, Graz, Innsbruck, Pozsony, Kassa, Temesvár, Leitmeritz (Litomerice), Przemyśl, Lemberg, Nagyszeben

Cs. és kir. határellenőrző állomások

Cs. és kir. cenzúraállomás: Bécs, Budapest, Feldkirch

Államrendőrség

4 központ:
- A cs. kir. bécsi rendőr-igazgatóság elnöksége (Központi állomáshely, Bécs)
- Kir. magyar belügyminisztérium, rendőrségi osztály (V. H. K. Budapest)
- Kir. horvát-szlavón-dalmát kormány, belügyi osztály, rendőr-igazgatóság, Zágráb (S. d. d. s.)
- Bosznia-hercegovinai tartományi kormányzat elnöksége, Szarajevó (Központi állomáshely, Szarajevó)

Fő állomáshelyek:
- cs. kir. rendőr-igazgatóság Graz, Trieszt, Prága, Brno, Krakkó, Lemberg, Czernowitz
- cs. kir. karintiai tartományi kormányzat, Klagenfurt

- cs. kir. Helytartóság, államrendőrségi osztály, Zára
- cs. kir. Helytartóság, Innsbruck
- cs. kir. rendőrkapitányság, Mähr.-Ostrau

X.

1. Beilage zur KV vom 22. April 1908. Nr. 30738 Referate V. Politische Informationen

Zusammenstellung über die Einteilung der administrativen Departements des Ministerium des Kaiserl. und Königl. Hauses und des Aeußern

Departement 4 I. B.

Staatspolizei
Waffen und Munitions-Durchfahrt und Export. Pferdeausfuhr
Personalien und Berichte der Militärattachés
Agrément für die eigenen und fremden Militärattachés
Militärische Berichte der k. u. k. Missionen
Berichte ausgesendeter Kriegsschiffe
Anwesenheit fremder Offiziere und Besuch militärischer Anstalten durch dieselben, Veteranenvereine, etc.
Grenzverletzungen (teilweise) Zuteilung fremdländischer Offiziere zum k. u. k. Heere

Forrás: HHStA AR Fach 4 Karton 451.

X.

Az 1908. április 22-i V. Politikai hírszerző referatúra számára kibocsátott 30738. számú utasítás 1. melléklete

A cs. és kir. Ház és a Külügyek Minisztériuma adminisztratív osztályai szervezeti felépítéséről szóló összeállítás

4 I. B. osztály

Államrendőrség
Fegyver- és lőszerforgalom és export. Lókivitel
Katonai attasék személyzeti ügyei és jelentései
Agrément saját és idegen katonai attasék számára
A cs. és kir. képviseletek katonai jelentései
Kiküldetésen lévő hadihajók jelentései
Idegen katonatisztek itt-tartózkodása és katonai létesítmények meglátogatása, veteránügyek etc.
Határsértések (részben), idegen katonatiszteknek a cs. és kir. sereghez való beosztása

XI.

KV Nr. 36124. 6. IV. 1916. Übersicht über die Einteilung der hauptsächlichsten Kriegsagenden

Referat I/S

1. Verkehr in politischen Angelegenheiten mit dem hieramtlichen Vertreter beim Armee-Oberkommando, mit den Vertretern in Belgrad, Cetinje und beim Kommando der Südwestfront
2. Verkehr in politischen, den Krieg betreffenden Angelegenheiten mit der Marinesektion, dem Evidenzbureau und dem Kriegsüberwachungsamte
3. Politische Informierung der militärischen Stellen
4. Korrespondenz in politischen Belangen mit dem Chef des Generalstabes
5. Eigene Hilfsaktion für Serbien und Montenegro
6. Alle politischen Fragen, die die österreichisch-ungarischen Kriegsgefangenen im Auslande und die fremden Kriegsgefangenen in der Monarchie betreffen. Abtransport der mazedobulgarischen und mohammedanischen Kriegsgefangenen
7. Beurteilung militärischer Transite und Lieferungen vom politischen Standpunkte (einvernehmlich mit Dep. 9)
8. Fragen des U-Bootkrieges
9. Propaganda für unsere Kriegserfolge im neutralen Auslande und in Deutschland (auch Dep. 5)
10. Beteilung der fremden Missionen mit Kriegsnachrichten (Communiqués)

11. Evidenthaltung der fremden Communiqués und Generalstabsberichte etc. Provozierung von Dementis der Armee-Oberkommandos und Flottenkommandos
12. Spezialfragen der Briefzensur
13. Reform der Wetternachrichten
14. Fragen der Kriegsbeute im engeren Sinn
15. Serbische und andere feindliche Archive und Sammlungen
16. Vertrauliche politische Sendungen und Sendlinge ins Ausland
17. Evidenthaltung der militärischen Situation
18. Besuche von Schriftstellern, Literaten und anderen Notabilitäten im Armee-Oberkommando und an der Front (auch Dep. 5)
19. Grenzsperren. Maßnahmen zur Verhütung der Spionage an der Grenzen-Zwischenfälle, die sich hierbei ergeben

Referat V.

1. Informierung der militärischen Stellen über die h. o. einlangenden Nachrichten militärischer Natur
2. Übermittlung der Telegramme der k. und k. Militärattachés im Auslande an die militärischen Stellen, insbesondere an das Armee-Oberkommando
3. Evidenthaltung der russischen Presse und Anfertigung von Auszügen daraus (unter Mitwirkung des Prof. Dr. Uebersberger)[437]
4. Wahrnehmung staatsfeindlichen Umtriebe im Auslande

Forrás: HHStA AR Fach 4 Karton 456. Szöveghűen közli Matsch, 1986, 209–210. pp.

[437] Hans Uebersberger (1877. június 25., Klagenfurt–1962. július 8., München) osztrák történész.

XI.

1916. IV. 6. 36124. számú utasítás. Áttekintés a legfontosabb katonai ügyek felosztásáról

I/S referatúra

1. A Hadsereg-főparancsnokság itteni, valamint belgrádi és cetinjei, illetve a Délnyugati Frontnál lévő képviselőjével való kapcsolattartás
2. A haditengerészeti részleggel, a Nyilvántartó Irodával és a Hadfelügyeleti Hivatallal való kapcsolattartás a háborúval összefüggő politikai ügyekben
3. A katonai állomáshelyek ellátása politikai információval
4. Politikai jellegű kapcsolattartás a Vezérkar főnökével
5. Saját segélyakciók Szerbia és Montenegró részére
6. Minden, külföldön lévő osztrák–magyar, illetve a Monarchia területén lévő idegen hadifoglyot érintő politikai kérdés. A macedón–bolgár és a mohamedán hadifoglyok elszállítása
7. A katonai átmenő forgalom és szállítmányok politikai szempontú megítélése (a 9. osztállyal egyetértésben)
8. A tengeralattjáró-háború kérdései
9. Hadisiker-propaganda a semleges külföldön és Németországban (az 5. osztály is)
10. Idegen képviseletek ellátása katonai jelentésekkel (kommünikék)
11. Idegen kommünikék, vezérkari jelentések stb. nyilvántartása. A hadsereg- és a flotta-főparancsnokság cáfolatai

12. A levélcenzúra külön kérdései
13. Az időjárás-jelentések reformja
14. A szűk értelemben vett hadizsákmányt érintő ügyek
15. Szerb és más ellenséges levéltárak és gyűjtemények
16. Külföldre küldött bizalmas politikai kiküldöttek és küldemények
17. A katonai helyzet nyilvántartása
18. Írók, irodalmárok és más hírességek látogatásai a Haderőfőparancsnokságnál és a fronton (az 5. osztály is)
19. Határzárak. Intézkedések határincidensek esetén bekövetkező kémkedés megelőzésére

V. referatúra

1. A katonai állomáshelyek tájékoztatása a beérkező katonai természetű hírekről
2. Saját katonai attaséink távirataink továbbítása a katonai állomáshelyek, különösen a Hadsereg-főparancsnoksága felé
3. Az orosz sajtóhírek nyilvántartása és kivonatok készítése prof. Dr. Uebersberger segítségével
4. Államellenes tevékenységek figyelemmel kísérése külföldön

XII.
Abt. IIIb Ende 1915[438]

Chef IIIb

Mobile Abt. IIIb (Oberste Heeresleitung)	Stellvertreter[439]	Kriegspresseamt
Nachrichtendienst Spionageabwehr im Operations- und Okkupationsgebiet Presse Neutrale Militärattachés IIIb West IIIb Ost NO Oberost NO Berlin	Politik Nachrichtendienst Spionageabwehr in Deutschland Presse	Auskunftsstelle Oberzensurstelle Auslandsstelle

Forrás: Roewer, Schätzer, Uhl, 2003, 12. p.

[438] NO: Nachrichtenorganisation.

[439] 1916-tól Friedrich Gempp (1873–1946) őrnagy, az NO Oberost főnöke. A hivatali jelentéseket Nicolai helyett gyakran ő készítette és terjesztette elő. 1919–1927 között a Truppenamt fedőnév alatt működő vezérkar elhárító csoportját (Abwehrgruppe) vezette. 1931-ben vezérőrnagy. Roewer, Schätzer, Uhl, 2003, 163., ill. 315. pp.

XII.
Az Abteilung IIIb 1915 végén

A IIIb főnöke

Mobil Abt. IIIb (Legfelső Hadvezetés)	Helyettes	Katonai sajtóhivatal
Hírszerzés Kémelhárítás hadműveleti és megszállt területeken Sajtó Semleges katonai attasék IIIb Nyugat IIIb Kelet HR tiszt Északkelet HR tiszt Berlin	Politika Hírszerzés Kémelhárítás Németországban Sajtó	Információ Felettes cenzúra Külföld

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Levéltári források

I. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Osztrák Állami Levéltár, Házi, Udvari és Állami Levéltár)

Ministerium des Aeußern 1848–1818. Administrative Registratur (AR)

F4 Karton 142–4
F4 Karton 384
F4 Karton 401
F4 Karton 416
F4 Karton 428
F4 Karton 450
F4 Karton 451
F4 Karton 452
F4 Karton 456

Ministerium des Aeußern 1848–1818. Politisches Archiv

XL Interna 241
XL Interna 242

XL Interna 265
XL Interna 326

Ministerium des Aeußern 1848–1818. Sonderreihe, Nachlässe

Nachlaß Erb Karton 5

II. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Osztrák Állami Levéltár, Hadi Levéltár)

Evidenzbureau des Generalstabes 1851–1913

Geschäftsbücher, Akten
Karton 989

Armeeoberkommando (AOK)

Evidenzbüro
Karton 3649

Kriegsministerium (KM)

Präsidialbüro

Nachlässe und Sammlungen

Nachlaß Ronge
Nachlaß Rudolf Kiszling
Nachlaß Urbański
Nachlaß Wolf-Schneider

Personalunterlagen

Grundbuchblätter ABG 1933 Karton 17 Blatt 59
Qualifikationslisten Karton Nr. 1154

III. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Bibliothek des Kriegsarchivs (Osztrák Állami Levéltár, Hadi Levéltár, a Hadi Levéltár Könyvtára)

Anleitung für den militärischen Kundschaftsdienst im Frieden, 1889, kézirat

IV. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Polgári kori kormányhatósági levéltárak K szekció Belügyminisztériumi levéltár (1857-1953)

Belügyminisztérium
K 149 rezervált iratok (1872–1944) 59. csomó

2. Kiadott források

1872 Felderítő-szolgálati utasítás – Anleitung zum Kundschaftsdienste, A magyar rendvédelem-történet hagyatéka – Nachlass der Ungarischen Ordnungsschutzgeschichte, sorozatszerkesztő – Redakteur der Reihe, Parádi József, sorozatgondozó – Betreuer der Reihe, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság – Wissenschaftliche Gesellschaft für Ungarische Ordnungsschutzgeschichte Bertalan Szemere, Budapest, 2014, magyar fordításban 69–161. pp. Fordította Regényi Kund Miklós, német nyelven 225–323. pp. Német nyelven gót betűkkel 325–417. pp.

A kiegyezés, szerk. Cieger András, Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

Az osztrák–magyar haderő első világháború alatti magasabb parancsnokságai. A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai iratok levéltári segédlete, Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok, sorozatszerkesztő dr. Szijj Jolán, Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2001.

Magyar Törvénytár 1892–1893. évi törvényczikkek, Franklin-társulat, Budapest, 1897, szerkeszti Dr. Márkus Dezső. Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás, szerkeszti Dr. Márkus Dezső, Franklin-társulat, Budapest, 1897.

Die Organisation und Militär-Administration der k. k. Armee, Erstes Heft, Kövess Arnold von Aszod und Harkaly (zusammengestellt), Seither, Wien, 1862.

Die Organisation und Militär-Administration der k. k. Armee, zusammengestellt von Arnold Kövess von Aszod und Harkaly, Supplement-Heft für das Jahr 1864, Seither, Wien, 1865.

Organische Bestimmungen für das Heerwesen, betreffend den Generalstab vom Jahre 1875. Druck und Verlag der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1875.

Organische Bestimmungen für den Generalstab vom Jahre 1883, Druck und Verlag der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1885.

Organische Bestimmungen für den Generalstab, aus der k. u. k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1913.

Reichs – Gesetz – Blatt für das Kaiserthum Österreich Jahrgang 1867. Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1867.

Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder Jahrgang 1892, aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1892.

Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegation des Reichsrathes, Dritte Session (Budget pro 1871), Wien, Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1871.

Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegation des Reichsrathes, Achtunddreißigste Session, Budapest, 1902, Wien, Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1902.

Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegation des Reichsrathes, Zweiundvierzigste Session, Wien, 1907/1908, Wien, Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1908.

Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegation des Reichsrathes, Siebenundvierzigste Session, Budapest, 1912, Wien, Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1913.

Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegation des Reichsrathes, Neunundvierzigste Session, Budapest, 1914, Wien, Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1914.

3. Feldolgozások

3/a Könyvek

Balla Tibor, A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredesek, gyalogsági és lovassági tábornokok, táborszernagyok. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára, sorozatszerkesztő Veszprémy László, Argumentum, h. n., 2010.

Buchheit, Gert, Der deutsche Geheimdienst. Geschichte der militärische Abwehr, List Verlag, München, 1966.

Conrad, Feldmarschall, Aus meiner Dienstzeit 1906–1918. Erster Band: Die Zeit der Annexionskrise, Rikola Verlag, Wien/ Berlin / Leipzig / München, 1921.

Die Generalstäbe in Deutschland 1871–1945, Aufgaben in der Armee und Stellung im Staate, Beiträge zur Militär- und Kriegsgeschichte, Dritter Band, Herausgegeben vom Militärgeschichtlichen Forschungsamt, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1962.

Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band V Die bewaffnete Macht, herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1987.

Dumba, Constantin, Dreibund- und Entente-Politik in der Alten und Neuen Welt, Amalthea-Verlag, Zürich–Leipzig–Wien, 1931.

Eöttevényi Nagy Olivér, Osztrák közjog, Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest, 1913.

Förster, Gerhard, Otto, Helmut, Schnitter, Helmut, Der preußisch-deutsche Generalstab 1870–1963, Dietz Verlag, Berlin, 1964.

Führ, Christoph, Das k. u. k. Armeeoberkommando und die Innenpolitik in Österreich 1914–1917, Hermann Böhlaus Nachf. Graz–Wien–Köln, 1968.

Györkösy Alajos, Latin–magyar kéziszótár – Dictionarium latino-hungaricum, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

Horak, Otto J. Andreas Figl. Leben und Werk 1873–1967. Altmeister der österreichischen Enträtselungskunst und kryptographischen Wissenschaft, Universitätsverlag Rudolf Trauner, Linz, 2005.

Horak, Otto J. Oberst a. D. Andreas Figl und der k. u. k. Radiohorch- und Dechiffrierdienst. Die „Kryptographischen Erinnerungen", ARES Verlag, Graz, 2011.

Horn, Walter, Abwehrspionage in der Ära Bismarcks, Die Weltkriegsspionage, herausgegeben von Generalmajor Lettow-Vorbeck, Verlag Justin Moser, München, 1931.

Idegen szavak kéziszótára, szerkesztette Bakos Ferenc, Terra, Budapest, 1960.

Kronenbitter, Günther, „Krieg im Frieden". Die Führung der k. u. k. Armee und die Großmachtpolitik Österreich-Ungarns 1906–1914, Oldenbourg, München, 2003.

Matsch, Erwin Der auswärtige Dienst von Österreich (-Ungarn) 1720-1920, Hermann Böhlaus Nachf. Wien–Köln–Graz, 1986.

Meyer, Hermann, Das politische Schriftwesen im deutschen Auswärtigen Dienst. Ein Leitfaden zum Verständnis diplomatischer Dokumente, Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1920.

Moritz, Verena, Leidinger, Hannes, Jagschitz, Gerhard, Im Zentrum der Macht. Die vielen Gesichter des Geheimdienst-

chefs Maximilian Ronge, Residenz Verlag, St. Pölten–Salzburg, 2007.

Nicolai, Walther, Geheime Mächte. Internationale Spionage und ihre Bekämpfung im Weltkrieg und heute, Roehler, Leipzig, 1923.

Österreichisches Staatswörterbuch. Handbuch des gesammten österreichischen öffentlichen Rechtes, herausgegeben unter Mitwirkung zahlreicher hervorragender Fachmänner von Dr. Ernst Mischler, Dr. Josef Ulbrich, Zweiter Band, Erste Hälfte H-M, Alfred Hölder, Wien, 1896.

Pethö, Albert, Agenten für den Doppeladler. Österreich-Ungarns Geheimer Dienst im Weltkrieg, Leopold Stocker Verlag, Graz–Stuttgart, 1998.

Pilch Jenő, A hírszerzés és a kémkedés története, II. kötet, Budapest, Franklin, 1936.

Pokorny Hermann, Emlékeim. A láthatatlan hírszerző, Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2000.

Redlich, Joseph, Österreichische Regierung und Verwaltung im Weltkriege, Hölder-Pichler-Tempsky A. G. Wien, 1925.

Regele, Oskar, Generalstabchefs aus vier Jahrhunderten, Verlag Herold, Wien, 1966.

Reinöhl, Fritz, Geschichte der k. u. k. Kabinettskanzlei. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, herausgegeben von der Generaldirektion, Ergänzungsband VII, Druck und Verlag Ferdinand Berger, Horn, N.-Ö., Wien, 1963.

Roewer, Helmut, Schätzer, Stefan, Uhl, Matthias, Lexikon der Geheimdienste im 20. Jahrhundert, Herbig, München, 2003.

Ronge, Max, Kriegs- und Industriespionage. Zwölf Jahre Kundschaftsdienst, Amalthea-Verlag, Zürich–Leipzig–Wien, 1930.

Rumpler, Helmut, Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Aussenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen, Band VI/1. herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1989.

Scheer, Tamara, Die Ringstraßenfront. Österreich-Ungarn, das Kriegsüberwachungsamt und der Ausnahmezustand während des Ersten Weltkriegs, Heeresgeschichtliches Museum, Wien, 2010.

Somogyi Éva, Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában (A közös minisztertanács 1867–1906), História Alapítvány, MTA TTI, Budapest, 1996.

Schmidt, Jürgen W. Gegen Russland und Frankreich. Der deutsche militärische Geheimdienst 1890–1914, Ludwigsfelder Verlagshaus, Ludwigsfelde, 2009.

Szögi László, Zsidi Vilmos, Dokumentumok a Keleti Kereskedelmi Akadémia történetéből 1892–1919, A Budapesti Corvinus Egyetem Levéltárának kiadványai 12. Budapest, 2007.

Wagner, Walter, Geschichte des k. k. Kriegsministerium, Band I. 1848–1866, Verlag Böhlau, Graz–Wien–Köln, 1966, Band II. 1866–1888, Hermann Böhlau' s Nachf. Wien–Köln–Graz, 1971.

Will, Alexander, Kein Griff nach der Weltmacht. Geheime Dienste und Propaganda im deutsch-österreichisch-türkischen Bündnis 1914–1918, Böhlau Verlag, Köln Weimar Wien, 2012.

Zachar József, Áruló vagy áldozat? Heraldika Kiadó, Budapest, 2005.

Zeinar, Hubert, Geschichte des österreichischen Generalstabes, Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 2006.

3/b Cikkek, tanulmányok

Bittner, Ludwig, Das österreichisch-ungarische Ministerium des Aeußern, seine Geschichte und seine Organisation, Berliner Monatshefte, Fünfzehntes Jahr, Oktober 1937, 819–843. pp.

Boda József, Az Osztrák–Magyar Monarchia felderítő szervezete, Ünnepi tanulmányok Parádi József 65. születésnapja tiszteletére, szerkesztette Parádi Ákos, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 2015, 37–64. pp.

Kropac, Bertram, Das k. u. k. Evidenzbureau, Internationales Waffen-Magazin, 1994. 3. szám, 150–154. pp.

Moritz, Verena, Néhány gondolat a katonai titkosszolgálatok I. világháború előtti működéséről, Történelmi Szemle LXI. 2014. 2. szám, 307–314. pp.

Oberhöfler, Wilhelm, K. u. k. Evidenzbüro, Vorsicht! Feind hört mit! Herausgegeben von Grote, Hans Henning Freiherr von, Neufeld & Genius Verlag, Berlin, 1930, 90–114. pp.

Parádi József, Az Evidenzbüro, A XIX–XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei, Nemzetbiztonsági Szakszolgálat – Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 2014, 51–72. pp.

Parádi József, Felderítő-szolgálat az Osztrák–Magyar Monarchiában. Ill. Kundschaftsdient in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, 1872 Felderítő-szolgálati utasítás – Anleitung zum Kundschaftsdienste. A magyar rendvédelem-történet hagyatéka – Nachlass der Ungarischen Ordnungsschutzgeschichte, sorozatszerkesztő – Redakteur der Reihe, Parádi József, sorozatgondozó – Betreuer der Reihe, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság – Wissenschaftliche Gesellschaft für Ungarische Ordnungsschutzgeschichte Bertalan Szemere, Budapest, 2014, 27–49. pp., illetve 177–203. pp.

Parádi József, Az Evidenzbüro és a magyar határőrizet kapcsolata, Rendvédelem-történeti Füzetek Acta Historiae Praesidii Ordinis, XXVI. évfolyam 52. szám, 2016, 71–83. pp.

Regényi Kund Miklós, A „Felderítő-szolgálati utasítás" szakmai szemmel. Ill. Die „Anleitung zum Kundschaftsdienste" aus Sicht eines Experten, 1872 Felderítő-szolgálati utasítás – Anleitung zum Kundschaftsdienste. A magyar rendvédelem-történet hagyatéka – Nachlass der Ungarischen Ordnungsschutzgeschichte, sorozatszerkesztő – Redakteur der Reihe, Parádi József, sorozatgondozó – Betreuer der Reihe, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság – Wissenschaftliche Gesellschaft für Ungarische Ordnungsschutzgeschichte Bertalan Szemere, Budapest, 2014, 51-66. pp., illetve 205–222. pp.

Reifberger, Josef, Die Entwicklung des militärischen Nachrichtenwesens in der k. u. k. Armee, Österreichische Militärische Zeitschrift, 1976. 3. szám, 213–223. pp.

Ress Imre, Andrássy Gyula és a közös külügyminisztérium hírszolgálatának változásai 1867–1872. Az információszerzés összpontosítása a közös külügyminisztériumban a kiegyezés után, Történelmi Szemle, LII. 2010. 4. szám, 523–536. pp.

Stropp, Robert, Die Akten des k. u. k. Ministeriums des Aeußern. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Band 20, 1967, Ferdinand Berger und Söhne, Wien, 1967.

Suba János, Rendvédelmi szervek Ausztria és Magyarország titkosszolgálatában, Szakmai szemle. A Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat kiadványa, 2014. 3. szám, 34–48. pp.

Szabó Károly, Hogyan dolgoznak a kémek? A hadsereg felkészítése a kémvédelemre, Szakmai szemle. A Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat kiadványa, 2014. 3. szám, 16–33. pp.

Szabó Szilárd, Redl emberei – Evidenzbureau: az osztrák–magyar katonai titkosszolgálat 1850 és 1919 között, Kommentár, 2013. 2. szám, 34–44. pp.

Szabó, Szilárd, Oskar Hranilović von Czvetassin (1867–1933) The South Slav Journal, Volume 32 No. 1–2 (123–124) Spring 2013 (New Series) ISSN 0141-6146, 17–23. pp.

Szabó Szilárd, Egy horvát az osztrák–magyar Monarchia katonai titkosszolgálata élén: Oskar Hranilovic von Czvetassin (1867–1933) katonai pályafutása, Rendvédelem-történeti Hírlevél, XXIV–XXV. évfolyam (2015), 47–48–49–50. szám, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 275–280. pp.

Szabó Szilárd, Az Evidenzbüro. Az Osztrák–Magyar Monarchia felderítő szervezete 1850–1919, Rendvédelem-történeti Füzetek, XXV. évfolyam (2015) 43–44–45–46. szám, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 127–170. pp.

Szabó Szilárd, Az Informationsbureau. A császári és királyi közös külügyminisztérium polgári hírszerző szolgálatának átszervezése a kiegyezés után. Aetas, 2016/4., 135–144. p.

Szabó Szilárd, Az Evidenzbüro és az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztériumának kapcsolata, Rendvédelem-történeti Hírlevél, XXVI. évfolyam (2016), 51–52. szám, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 174–180. pp.

Szabó Szilárd, Hírszerzés és elhárítás: az osztrák–magyar katonai titkosszolgálat az első világháborúban, Az első világháború információtörténetéhez, szerkesztette Z. Karvalics László, Információ és Társadalom 5., sorozatszerkesztő Rab Árpád, Gondolat – INFONIA – Óbudai Egyetem Digitális Kultúra és Humán Technológia Tudásközpontja, Budapest, 2016, 101–126. pp.

Szabó Szilárd, Az osztrák–magyar katonai titkosszolgálat tehermentesítése: a kémelhárítás helyi intézmény-rendszerének és szervezetének a kiépítése, Ünnepi parergák Ernyes Mihály 65. születésnapja tiszteletére, szerkesztette Parádi József, Salutem 3., sorozatszerkesztő Parádi József, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 2016, 115–132. pp.

Szabó Szilárd, Az osztrák - magyar katonai titkosszolgálat szervezeti és hatásköri változásai az I. világháború idején, Rendvédelem-történeti Füzetek, XXVII. évfolyam (2018), 55. szám, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 87–94. pp.

Urbański, August von Ostrymiecz, Das Evidenzbureau des k. u. k. Generalstabes. Ein Kommentar zu Generalmajor Max Ronge' s Werk „Kriegs- und Industriespionage", Militärwissenschaftliche Mitteilungen, 1930, 886–901. pp.

3/c Disszertációk

Hütterer, Christine, Der Nachrichtendienst des k. u. k. Armeekommando von 1914–1918 mit besonderer Berücksichtigung der italienischen Kriegsgefangenen- und Überläuferaussagen an der Tiroler Front, Dissertation, Universität Wien, 1970.

Reifberger, Josef, Die historische Entwicklung des österr. militärischen Nachrichtendienstes, Prüfungsarbeit am Generalstabskurs des Österreichischen Bundesheeres, Bundesministerium für Landesverteidigung, Wien, 1969.

Schätz, Angelika Maria, Nachrichtendienste in der österreichischen Rechtsentwicklung, Univ. Diss. Wien, 1999.

4. Internetes források

Gedenkrede anlässlich des Begräbnisses von Generalstaatsarchivar i.R. Professor Rudolf Kiszling, http://www.peball.at/kurt/vortraege/vortraege_kiszling.htm. Hozzáférés időpontja: 2012. július.

http://www.oesta.gv.at/site/4973/default.aspx#a7. Hozzáférés időpontja: 2012. július.

http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC02469/02574.htm Hozzáférés időpontja: 2015. december.